

Historijsko-geografski razvoj Moslavine

Nemeš, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:962672>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Maja Nemeš

Historijsko-geografski razvoj Moslavine

Diplomski rad

**Zagreb
2021.**

Maja Nemeš

Historijsko-geografski razvoj Moslavine

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistre edukacije geografije i povijesti

**Zagreb
2021.**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu integriranog preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija *Geografija i povijest*; smjer: *nastavnički* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom doc. dr. sc.

Ružice Vuk

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Historijsko-geografski razvoj Moslavine

Maja Nemeš

Izvadak: Predmet istraživanja ovog diplomskog rada jest historijsko-geografski razvoj Moslavine. Rad se temelji na analizi i obradi stručne i znanstvene literature te analizi i obradi izvora podataka. Sadržajno je rad podijeljen u pet cjelina, uz uvod i zaključak, to su: Utjecaj prirodno-geografskih faktora na razvoj Moslavine, Utjecaj društveno-geografskih faktora na razvoj Moslavine, Historijsko-geografski razvoj Moslavine, Moslavina u tranzicijskom razdoblju i Moslavina kao tema u nastavi. Kroz te su cjeline analizirana reljefna i klimatska obilježja prostora, demografski procesi te sastav i struktura stanovništva u pojedinim povijesnim razdobljima i recentno stanje. Dalje su prikazana najvažnija obilježja pojedinih historijsko-geografskih etapa razvoja Moslavine od prvih tragova naseljenosti pa do kraja 1990-ih godina. Novo poglavlje posvećeno je Moslavini u tranzicijskom razdoblju te suvremenoj Moslavini, a u tom su poglavlju izdvojeni problemi i potencijali razvoja Moslavine u budućnosti. Na kraju diplomskog rada pozornost je posvećena istraživanju sadržaja o Moslavini u nastavi predmeta Priroda i društvo te predmeta Geografija. Zaključno, zastupljenost sadržaja o Moslavini u nastavi odabrane osnovne i srednje škole jest zadovoljavajuća.

61 stranica, 21 grafičkih priloga, 3 tablice, 84 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Moslavina, historijsko-geografski razvoj, povijest, geografija, nastava Geografije

Voditelj: doc. dr. sc. Ružica Vuk

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Ružica Vuk
prof. dr. sc. Zoran Curić
doc. dr. sc. Slaven Gašparović

Tema prihvaćena: 11. 2. 2021.

Rad prihvaćen: 1. 7. 2021.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Thesis
Faculty of Science
Department of Geography

Master

Historical and geographical development of Moslavina

Maja Nemeš

Abstract: The subject of this thesis' research is historical and geographical development of Moslavina. The thesis is based on the analysis and interpretation of professional and scientific literature as well as the analysis and processing of data sources. Next to introduction and conclusion, the content of this thesis is divided into five parts, namely: The influence of natural geographical factors on the development of Moslavina, The influence of socio-geographical factors on the development of Moslavina, Historical and geographical development of Moslavina, Moslavina in transition and Moslavina as a topic in teaching. These units offer the analyzed relief and climatic characteristics of the area, demographic processes as well as the composition and structure of the population in certain historical periods and recently. The most important features of certain historical and geographical stages of the development of Moslavina, from the first traces of population to the end of the 1990s, are presented below. Next chapter, however, is dedicated to Moslavina in the period of transition and modern Moslavina, pointing out the problems and potentials of Moslavina's development. The end of the thesis focuses on the research of the content about Moslavina in the teaching within the subjects Nature and Society and Geography. In conclusion, the presence of Moslavina related content in teaching, within the primary and secondary school chosen for the study, is satisfactory.

61 pages, 21 figures, 3 tables, 84 references; original in Croatian

Keywords: Moslavina, historical and geographical development, history, geography, teaching

Supervisor: Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor

Reviewers: Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor
Zoran Curić, PhD, Full Professor
Slaven Gašparović, PhD, Assistant Professor

Thesis title accepted: 11/02/2021

Thesis accepted: 01/07/2021

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

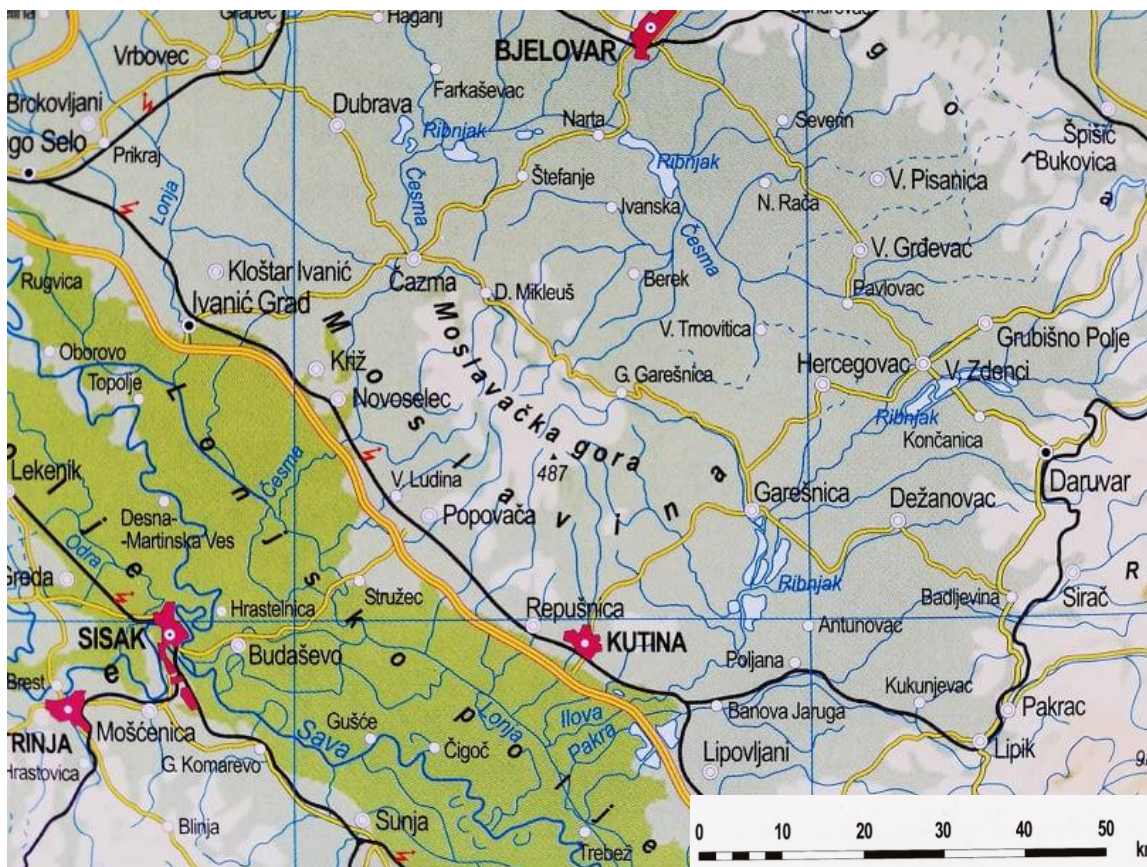
SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
1.1. Predmet i prostor istraživanja	1
1.2. Pregled dosadašnjih istraživanja	2
1.3. Ciljevi, istraživačka pitanja i metode istraživanja	3
2. Utjecaj prirodno-geografskih faktora na razvoj Moslavine	5
2.1. Reljef.....	5
2.2. Klima	8
3. Utjecaj društveno-geografskih faktora na razvoj Moslavine	10
3.1. Razvoj naseljenosti	10
3.2. Sastav stanovništva	14
4. Historijsko-geografski razvoj Moslavine	19
4.1. Prapovijest	20
4.2. Antika.....	21
4.3. Srednji vijek.....	23
4.4. Novi vijek	26
4.5. Dugo 19. stoljeće i kratko 20. stoljeće.....	28
5. Moslavina u tranzicijskom razdoblju	33
5.1. Suvremena Moslavina.....	34
5.2. Potencijali i izazovi razvoja Moslavine u budućnosti.....	40
6. Moslavina kao tema u nastavi	48
6.1. Opis procesa intervjuiranja	48
6.2. Analiza rezultata	49
6.3. Kritički osvrt	57
7. Zaključak.....	60
Popis literature.....	63
Popis priloga.....	VIII
Priprema	IX

1. Uvod

1.1. Predmet i prostor istraživanja

Predmet istraživanja ovog diplomskog rada jest historijsko-geografski razvoj Moslavine, regije u kontinentalnom dijelu Hrvatske (sl. 1). Nekoliko je mišljenja o korijenu riječi Moslavina, odnosno, njezinog središnjeg dijela, Moslavačka gora. Neki autori ime Mons Claudius vežu uz ime rimskog cara Claudija iz 2. stoljeća poslije Krista. Prema predaji, car je prvi zasadio vinovu lozu na južnim obroncima Moslavačke gore. Drugi autori tvrde da je ime ponajprije vezano uz latinsku riječ claudus, claudare što znači zatvoriti, odnosno Mons Claudius kao zaprta gora (Bobovec, 2006). Kako bilo, sva su imena usko vezana uz povijest ovog kraja.

Sl. 1. Područje regije Moslavina

Izvor: preuzeto iz Tomašević, 2004.

Geografski prostor regije Moslavine upravno je rascjepkan i pripada području triju županija, a to su: Sisačko-moslavačka županija, Zagrebačka županija te Bjelovarsko-bilogorska županija (Lončar, 2008). U sastavu Sisačko-moslavačke županije su upravni gradovi Kutina i Popovača te općine Lipovljani i Velika Ludina, u sastavu Zagrebačke županije upravni

gradovi Ivanić Grad te općine Kloštar Ivanić, Dubrava i Križ, dok su u sastavu Bjelovarsko-bilogorske županije upravni gradovi Garešnica i Čazma te općine Velika Trnovitica i Hercegovac (LAG Moslavina, 2016)¹. Iako upravno rascjepkana, ova regija ima prirodne i jasne granice. Na sjeveru i zapadu granica je rijeka Česma, na jugu Lonja i Trebež, a na istoku Ilova. Također, gledano sa sjeverne i sjeveroistočne strane, Moslavina predstavlja poveznicu između Podravine, sa zapadne strane nalaze joj se Turopolje, Pokuplje i Posavina, na jugu i jugoistoku slavonske gore, dok se s istoka nalazi Požeška kotlina (Lončar, 2008). Moslavina obuhvaća prostor od oko 1850 km² (Rakvin, 2013), a veća i važnija naselja ove geografsko-povijesne regije jesu Kutina, koje je ujedno i najveće, zatim Ivanić Grad, Popovača, Garešnica i Čazma (Hrvatska enciklopedija, Moslavina). Moslavina je kao regija, unatoč teritorijalno-političkoj rascjepkanosti, uspjela zadržati svoj identitet kroz zajedničku povijest, običaje, kulturu te okosnicu gospodarskih djelatnosti (LAG Moslavina, 2016). Moslavina je od najranijih vremena pogodna za naseljavanje stanovništva i tijekom povijesti imala je važan geostrateški položaj, što se prije svega vidi u razdoblju Osmanlija i njihovih provala (Hrvatska enciklopedija, Moslavina). Upravo će se istraživanjem utjecaja prirodnih i društvenih čimbenika na razvoj Moslavine te povijesnim pregledom iste nastojati prikazati potencijali i izazovi budućeg razvoja Moslavine. Povijesni pregled razvoja Moslavine podijeljen je u pet vremenskih etapa, od najstarijih tragova naseljavanja pa sve do danas.

1.2. Pregled dosadašnjih istraživanja

Moslavina kao regija predmet je istraživanja prilično velikog broja radova. Iako su za ovaj diplomski rad od najveće važnosti radovi koji se tiču povijesne tematike i geografske znanosti, takvih je upravo najviše, Moslavina je kao tema zastupljena u istraživanju i nekih drugih znanosti, kao što su etnologija, kulturologija, arheologija, etnologija ili pak sociologija, gdje su onda ponajviše u središtu istraživanja, na primjer kultura, običaji, tradicija i baština Moslavine. Od važnijih autora treba istaknuti Anu Bobovec, arheologinju i kustosicu Muzeja Moslavine u Kutini, koja je objavila nekoliko značajnijih djela o Moslavini. Važna djela ove autorice jesu *Nasljeđe – povijesne, prirodne i kulturne znamenitosti Moslavine i zapadne Slavonije* te *Arheologija u Moslavini – uz 50. obljetnicu rada Arheološkog odjela Muzeja Moslavine Kutina*, u kojem se daje pregled razvoja Moslavine kroz povijesne etape s fotografijama, kartama i raznim dokumentima. Svakako treba izdvojiti važnost Zbornika Moslavine u kojem se objavljuju teme i radovi istraživača,

¹ Općine Štefanje, Ivanska i Berek dio su Moslavine, ali nisu uvrštene u LAG Moslavina

stručnjaka, publicista iz već spomenutih znanosti unutar i izvan okvira geografije i povijesti. Zbornik Moslavine zamišljen je kao periodična publikacija koja široj javnosti prije svega na popularan način nastoji prikazati povijest regije. Prvi Zbornik Moslavine objavljen je 1968. godine, i od tog prvog izdanja pa sve do zadnjeg teško je izostaviti jedan u kojem nisu objavljeni važni radovi vezani uz tematiku ovog diplomskog rada. Neki od važnijih autora koji su svoje radove objavili u Zborniku Moslavine jesu već spomenuta Ana Bobovec, zatim Stjepan Beleta, geograf iz Popovače, koji također piše o društvenim i prirodnim čimbenicima, Silvija Pisk koja se bavi povijesnim aspektom razvoja, Dragutin Pasarić, povjesničar i publicist koji ponajprije govori o gospodarskim značajkama, ponajviše o industriji Moslavine, Božidar Feldbauer, geograf iz Zagreba, čija su djela vezana uz demografske procese također važna za ovaj rad te mnogi drugi. Od ostalih pregledanih, i među ostalim, korištenih izvora podataka, mogu se istaknuti brošure Moslavine, časopis Muzejski vjesnik u kojem pišu već prethodno spomenuti autori, knjige kao što je na primjer *Geografija Hrvatske*, Damira Magaša, zatim *Geografija SR Hrvatske* (drugi dio), Ivana Crkvenčića i Alfonsa Cvitanovića, knjiga Dragutina Pasarića, *Kutina – povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice*, zatim strategije razvoja Moslavine dostupne na službenim stranicama lokalne akcijske grupe Moslavina te ostale službene internetske stranice upravnih gradova i općina Moslavine, turističkih zajednica i sl.

1.3. Ciljevi, istraživačka pitanja i metode istraživanja

Kao što je istaknuto u samom naslovu ovog diplomskog rada, glavni je cilj istog dati pregled historijsko-geografskog razvoja Moslavine. Glavni cilj diplomskog rada može se raščlaniti na dvije sastavnice. Primarni cilj bio je utvrditi kako su prirodno-geografski i društveni čimbenici utjecali na razvoj Moslavine u pojedinim historijsko-geografskim etapama, dok je sekundarni cilj bio istražiti zastupljenost sadržaja o Moslavini u Kurikulumima nastavnih predmeta Priroda i društvo i Geografija. Uz ciljeve su usko vezana i istraživačka pitanja koja predstavljaju nit vodilju diplomskog rada. Prvim istraživačkim pitanjem zapravo se nastoji utvrditi kako su prirodno-geografski i društveni čimbenici utjecali/utječu na razvoj Moslavine u pojedinim (historijsko-geografskim) etapama, dok se drugim pitanjem želi utvrditi zastupljenost sadržaja o Moslavini u nastavi Prirode i društva i Geografije u osnovnoj školi i srednjoj školi u cilju spoznaje usmjerenosti nastave na razvoj regionalnog identiteta. U prikupljanju, obradi i interpretaciji podataka korištene su kvantitativne i kvalitativne metode. Kvantitativne metode ponajprije se odnose na analizu brojčanih podataka vezanih za obilježja pojedinih etapa historijsko-geografskog razvoja regije

(Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Kvalitativne metode prije svega odnose se na analizu dostupne literature, analizu sadržaja kurikuluma spomenutih nastavnih predmeta te analizu godišnjih izvedbenih kurikuluma odabranih nastavnica osnovne i srednje škole, te konačno, provedbu dubinski strukturiranog intervjua s istim nastavnicama. Također, u diplomskom radu korištena je i komparativna metoda, koja se prije svega odnosi na usporedbu različitih fenomena koji utječu na oblikovanje, u ovom slučaju, Moslavine kao regije (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015), te regresivna metoda. Unutar same regresivne metode razlikuje se retrospektivna i retrogresivna metoda, a u ovom će se diplomskom radu koristiti retrospektivna. Za početno stanje odabrana je situacija iz prošlosti regije (prapovijest) te se od nje započinje analiza prema sadašnjosti (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). U temi o razvoju naseljenosti Moslavine koristi se administrativna podjela kakva je postojala do 1991. godine, dok se u temi o suvremenom razvoju Moslavine koristi suvremena administrativna podjela. Istaknute metode istraživanja rezultiraju sintezom prikupljenih podataka te njihovom interpretacijom na temelju kojih će biti dane neke osnovne pretpostavke budućeg razvoja Moslavine.

Osnovne hipoteze diplomskog rada su:

H1 – Do novog vijeka na razvoj Moslavine dominantno su utjecali prirodno-geografski čimbenici, a od tada društveno-geografski čimbenici.

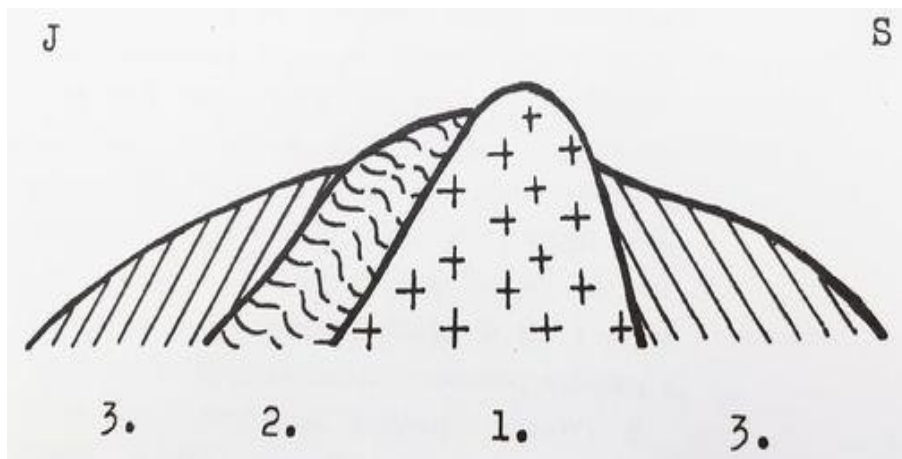
H2 – Sadržaji o Moslavini nisu zadovoljavajuće zastupljeni u nastavi Prirode i društva i Geografije.

2. Utjecaj prirodno-geografskih faktora na razvoj Moslavine

2.1. Reljef

Prema uvjetno homogenoj, odnosno fizionomskoj regionalizaciji Hrvatske (odnosi se na homogenost osnovnih sastavnica prirodno-geografskog sustava), Moslavina pripada panonsko-peripanonskom prostoru, to jest, njezinom zapadnom dijelu (Magaš, 2013). Takva je regionalizacija bliska određivanju tradicionalnih ili povijesnih regija, a zasniva se na grupiranju gospodarski relevantnih geomorfoloških kriterija, klimatsko-ekoloških obilježja i procesa historijsko-geografskog razvoja (Magaš, 2013). Prema tome, Moslavina sa svojim središnjim dijelom, Moslavačkom gorom, pripada u tu nizinsku masu središnje Hrvatske (Lončar, 2008), čiji bismo reljef ugrubo mogli okarakterizirati kao blago valoviti i rebrasto ispresijecan s mnogobrojnim potočnim dolinama (Beleta, 1998). Upravo Moslavačka gora predstavlja glavno krajobrazno obilježje sjeveroistočnog dijela Sisačko-moslavačke županije te jugozapadnog dijela Bjelovarsko-bilogorske županije (Sumpor, 2009). Najviši vrh Moslavačke gore jest Humka koja je na 488 metara nadmorske visine (Beleta, 1994). Moslavačka gora osamljeni je horst² koji se izdiže iz, i kojeg okružuju, okolne nizine rijeka Lonje, Česme i Ilove (Beleta, 1994). U reljefu gore mogu se izdvojiti tri cjeline koje se razlikuju po građi, genezi i obliku. To su stara arhajska i paleozojska masa, zatim prigorje i podgorje, odnosno prisojna (južna) i osojna (sjeverna) strana (Magaš, 2013), građeno od mladih taložnih sedimenata, te nizine i doline uz već spomenute rijeke (Beleta, 1994). Prije svega, Moslavačka gora, koja se kao otok izdizala iz Panonskog mora, nastala je dominantnim utjecajem unutrašnjih sila, kao što su pomicanje litosfernih ploča, temperatura, tlak, ali i djelovanjem vanjskih sila i procesa koji su vezani uz klimatske i temperaturne promjene voda, leda i biljaka (Beleta, 1994). Rasjedno-borani gorski masiv Moslavačke gore (sl. 2) nastao je prije gotovo 500 milijuna godina, a danas u sastavu iste dominiraju vulkanske i metamorfne stijene paleozojske starosti (Beleta, 1994). Važna stijena od kojih je građena Moslavačka gora, prije svega njezin glavni trup jest granit, a značajnije su zastupljeni gnajs, škrljavci, pegmatit, dijabaz i dr. (Beleta, 1994). Stijene koje sačinjavaju Moslavačku goru pripadaju u najstarije stijene Središnje Hrvatske, a pronalazimo ih još u sastavu Psunja, Papuka i Medvednice (Roglić, 2006).

² Rasjedima izdignut blok. Za horst se koriste i sljedeći nazivi: timor, stršenik (Hrvatska enciklopedija, Horst)

Legenda:

1. granit
2. kristalinski škriljci
3. pješčenjaci i konglomerati nastali razaranjem temeljnog gorja

Sl. 2. Rasjedno-borani masiv Moslavačke gore

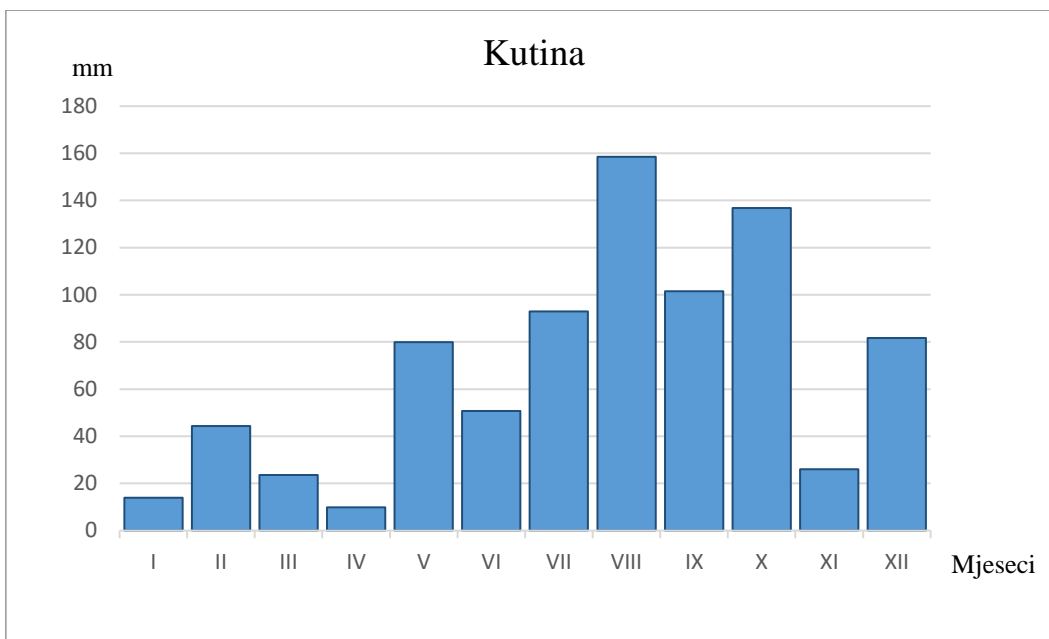
Izvor: preuzeto iz Beleta, 1994

Upravo zahvaljujući tektonici ploča, horst su okružile Ilovska, Česmanska i Savska zavalala koje odvajaju Moslavačku goru od susjednih morfostrukture te joj daju reljefnu posebnost (Beleta, 1994). Masiv Moslavačke gore dinarskog je smjera pružanja, u pravcu sjeverozapad-jugoistok (Beleta, 1998) te se ističe visinom i strminom dok se na njezin jugozapadni dio, sjeverno od ceste Popovača-Kutina, nadovezuje brežuljkasto područje sa srednjom nadmorskom visinom od 220 metara (Beleta, 1994). Naslage taložnih stijena, lesa, šljunka, pijeska i gline, odnosno njihova debljina raste od vrha gorskog masiva prema okolnim nizinama i riječnim dolinama (Beleta, 1994). Neki slojevi Moslavačke gore na dubini od 800 do 1000 metara bogati su naftom i plinom koji su uvelike utjecali na gospodarski razvoj Moslavine (Beleta, 1998). Osim tog prirodnog bogatstva, u slojevima Moslavačke gore pronađeni su i neki fosilni ostaci praživotinja koji su od velike važnosti za geološko-paleontološko istraživanje (Radovčić i dr., 1998). Zavale, doline i nizine spomenutih rijeka, Save, Lonje, Ilove i Česme, nastale su prije svega akumulacijsko-erozivnim radom riječnih tokova i njihovih pritoka tijekom kvartara (Beleta, 1994). Morfogenetski gledano, uz Lonjsko polje, kao fluvijalno-močvarnu nizinu, to su sve prostori intenzivne i kombinirane fluvijalne i organogeno-močvarne akumulacije (Lončar, 2008). Takve djelomično odvodnjene površine preobražene su u poljodjelske površine ili u ribnjačarske, dok je Lonjsko polje zaštićeno i kao park prirode (Magaš, 2013). Važnost ribnjaka u prošlosti ogleda se u prehranjivanju stanovništva dok se oni danas gotovo isključivo koriste u rekreativne svrhe te kao dio turističke ponude. Važniji ribnjaci u Moslavini nalaze se u Kaniškoj Ivi, Sišćanima, Narti (Križanić, 2021). Lonjsko-ilovska zavalala Moslavačkom je gorom podijeljena na uže područje rijeke Lonje i Česme te porječje

Ilove i Pakre (Crkvenčić i Cvitanović, 1974). U spomenutoj zavali, rijeka Lonja glavna je sabirnica voda koja se u Posavini prilagođava općem nagibu tla pa gotovo usporedno prati rijeku Savu. Ista je važna iz razloga što u nju ulijevaju i pritoci s Moslavačke gore, kao što su Jelenski potok, Gračenica i Kutina. Glavni pritok rijeke Lonje jest Česma. Česma se svojim tokom prilagođava obliku i reljefu Moslavačke gore. Zbog slabijeg otjecanja i malenog pada Lonja i Česma stvaraju ogromno poplavno područje, dok su, na primjer, kod Mikleuške i Podgarića, stvorena i uređena manja akumulacijska jezera s protočnom vodom obližnjih potoka (Crkvenčić i Cvitanović, 1974). Prema tome, okupljanje tekućica prema niskom Lonjskom polju izrazito je i vjerojatno s posljedicama dugog naplavlivanja. Uz to poplavama staložene gline zadržavaju padaline na površini (Roglić, 2006). U Moslavini se mogu pronaći sve tri podjele hidrogeoloških funkcija stijena. To su temeljno gorje starije od tercijara ili hidrogeološka sredina stijena sekundarne poroznosti s izvorima vrlo malih kapaciteta gdje se nalaze slabi uvjeti za suvremenu opskrbu vodom, zatim tercijarno-kvartarni sedimentni kompleks čije su stijene bogate vodom primarne poroznosti, što je bitna značajka brežuljkasto-rebrastog reljefa i treće, kvartarni vodonosni slojevi ravničarskih i nizinskih predjela koji se poklapaju s naslagama šljunka (Riđanović, 1993). Zahvaljujući položitosti i pristupačnosti u prigorskim dijelovima Moslavačke gore nalaze se jezgre nekih naselja koja su se kasnije pod utjecajem krčenja šuma uvukla duboko u unutrašnjost Moslavačke gore (Beleta, 1998). Moslavačka gora uglavnom je obrasla šumom, travama te kultiviranom vegetacijom (Beleta, 1998). Šumom su prekriveni dijelovi viši od 200 metara i to ponajviše na sjevernim padinama, a danas je udio šumskih površina na gori znatno smanjen (Beleta, 1994). Svakako treba istaknuti kako je 2007. godine proglašena preventivna zaštita Moslavačke gore kao prvog regionalnog parka u Hrvatskoj. Zaštita se ponajprije odnosi na očuvanje prirodnih staništa, očuvanje biološke raznolikosti i krajobraznih vrijednosti, zatim očuvanje kulturno-povijesne baštine te promicanje regionalnog parka kao turističke destinacije (Sumpor, 2009). Granica samog regionalnog parka prati prirodnu cjelinu Moslavačke gore kao već spomenute glavne krajobrazne značajke dijela Sisačko-moslavačke te Bjelovarsko-bilogorske županije (Sumpor, 2009). Opisani reljef Moslavine utjecao je na smještaj gradova i prometnica. To se vidi iz sljedećeg – između Lonjskog polja i Moslavačke gore, kao dvije prirodne prepreke, nalaze se glavni prometni pravci, autocesta A3 te magistralna pruga Zagreb-Vinkovci, dok ostale prometnice jednostavno zaobilaze Moslavačku goru. Moslavinom su ravnomjerno raspoređeni gradovi koji su smješteni na sjecištima glavnih prometnih pravaca (Križanić, 2021).

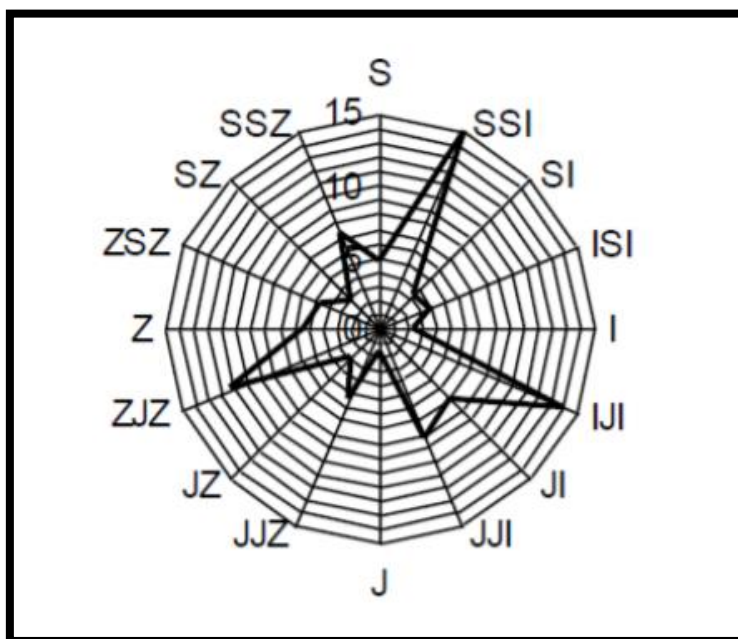
2.2. Klima

Na klimu Hrvatske pa tako i svih njezinih dijelova ponajviše utječe smještaj u sjevernim umjerenim geografskim širinama (Šegota i Filipčić, 1996). Klimatski uvjeti Moslavine prije svega uvjetovani su smještajem u kontinentalnom dijelu Hrvatske, odnosno smještajem u Panonskoj zavali čija se važnost ističe u hladnom dijelu godine kada se u njoj akumulira hladan zrak dok se u toplom dijelu godine brže i jače zagrijava (Šegota i Filipčić, 1996). Prema Köppenu, Moslavina pripada području Cfb klime, odnosno umjereno tople vlažne klime s toplim ljetom i naglašenim značajkama kontinentalnosti (Magaš, 2013). Ovo područje najviše padalina primi u proljeće, ljeto i jesen, a najmanje zimi i u rano proljeće. Padaline su prouzročene lokalnim zagrijavanjem i izdizanjem (konvekcijom) zraka (Magaš 2013). Iz klimatskog dijagrama Kutine, najvećeg naselja Moslavine (sl. 3), može se zaključiti o najvećoj količini padalina kroz kasno proljeće, ljeto i jesen. Prosječna temperatura zraka toplih mjeseci iznosi 22 °C, hladnih mjeseci između -3 °C i 18 °C, a prosječna godišnja temperatura zraka iznosi 11 °C (LAG Moslavina, 2016). Ukupna prosječna godišnja količina padalina iznosi oko 900 mm, dok je broj sunčanih sati između 1700 i 2000 sati godišnje (LAG Moslavina, 2016). Klimatska obilježja ovog prostora čine Moslavinu pogodnom za izletnička i rekreacijska kretanja, ali također i za uzgoj vinove loze, koja, osim što je stara kultura ovog područja, ima bitnu ulogu u turizmu kroz višestruku primjenu – gastronomsku ili kroz stvaranje vinskih cesta (Križanić, 2021). Fokusirajući se na mikroklimu Moslavačke gore, uviđa se kako je ona svježije umjerena za razliku od klime okoline (Beleta, 1998). Ta mikroklima ima veliki utjecaj na rasprostranjenost, sastav i rast šuma Moslavačke gore, pa se tako može istaknuti rasprostranjenost listopadnih šuma bez nekih uvjetovanih granica (Beleta, 1998). Na prostoru Moslavačke gore zimi prevladavaju vjetrovi sjeveroistočnog i sjevernog smjera, a ljeti jugozapadnog smjera (sl. 4). Oni nisu prejaki te uz utjecaj i povoljno djelovanje šuma ne isušuju tlo (Beleta, 1998). Za Središnju Hrvatsku karakteristična su podzolasta tla nastala pod utjecajem umjereno tople vlažne klime u kojoj je količina padalina veća od prosječnog ishlapljivanja. Uz to važnu ulogu ima i biljni pokrov, odnosno prethodno spomenute listopadne šume. Od vrha Moslavačke gore prema nizinama rašireni su podzol i parapodzol na obroncima gore te livadasta ili močvarna tla na povremeno plavljenim nizinama regije (Roglić, 2006). Na vodni režim mnogobrojnih potoka Moslavačke gore najviše utječe godišnji raspored padalina, koji je najveći tijekom ljeta i jeseni (Beleta, 1998).

Sl. 3. Godišnji hod padalina u Kutini za 2020. godinu

Izvor: DHMZ, 2020.

Sl. 4. Ruža vjetrova za Kutinu za razdoblje 1961. – 1990. godine

Izvor: preuzeto iz Deanović i Stanušić, 2016.

3. Utjecaj društveno-geografskih faktora na razvoj Moslavine

3.1. Razvoj naseljenosti

Prostor današnje Hrvatske naseljen je još od vremena paleolitika. Značajne klimatske promjene utjecale su na populacijsku promjenu u pogledu zamjene starijih kromanjonaca s mlađim i naprednijim neandertalcima (Marković, 2003). U dijelovima Panonije, pretežno u njezinim nizinskim predjelima, stvaraju se manja naselja oko kojih su neolitski ljudi počeli obrađivati zemlju (Marković, 2003). Općenito se ta osnova egzistencije, dakle, prijelaz na sjedilački način života, osnivanje trajnih naselja, bavljenje poljodjelstvom i stočarstvom vežu uz starčevačku i korenovsku kulturu. Ta zajednica ljudi koja je ostavila trag u nekim mjestima Moslavine datira iz vremena mlađeg kamenog doba, odnosno 6. tisućljeća prije Krista (Težak-Gregl, 2005). Iako skromna, istraživanja neolitičke naseljenosti moslavačkog područja ukazuju na dugotrajnu naseljenost ljudi tog područja, o vezama ljudi, kulturnim utjecajima, ali i o migracijama (Težak-Gregl, 2005).

Dalje, Moslavina je bila dio rimske provincije Panonije (Bobovec, 2006), a poznato je da je bila naseljena Jasima, Tauriscima i Skordiscima (Škiljan, 2011). Pacificiranjem ilirskih plemena odmah su građena urbana i ruralna naselja, vojni logori, ceste, a neka od tih mjesta danas su važna arheološka nalazišta koja svjedoče o ondašnjem životu (Bobovec, 2006). Iako su postojala, niti jedno urbano naselje nije bilo toliko značajno zbog blizine rimske Siscie (Lončar, 2008).

Kroz srednji vijek prostor Moslavine bio je dobro naseljen o čemu svjedoči veliki broj župa i utvrda (Feldbauer, 1992). Također je bila dobro gospodarski i kulturno razvijena prvenstveno zahvaljujući blizini vjerskog i kulturnog centra Čazme (Lončar, 2008). Važno razdoblje u kojem dolazi do znatnijeg kretanja stanovništva jest razdoblje Osmanlija. O bujanju života ovog prostora svjedoče nam samostani i crkve koje su nekad postojale, dok pohodom na, i padom Moslavine pod osmansku vlast sredinom 16. stoljeća, dolazi do značajnijeg kretanja hrvatskog stanovništva iz porječja Česme na zapad (Feldbauer, 1992). Istočno od Ivanić Grada i Dubrave pa sve do Ilove nije bilo niti jednog hrvatskog sela (Feldbauer, 1992), što ukazuje na uništenje starih naselja te istjerivanje i porobljavanje starosjedilačkog stanovništva (Škiljan, 2011). Na prostore iseljenog hrvatskog stanovništva doseljava se muslimansko stanovništvo i to isključivo u utvrđenim gradovima (Moslavina, Popovača, Čazma) (Škiljan, 2011). Također, prostor Moslavine tada je naseljen vlaškim

martolozima³, međutim to nije odigralo neku značajniju ulogu pa Moslavina ostaje pusta (Marković, 2003). Formiranjem Vojne krajine dio Moslavine pripojen je Varaždinskom generalatu dok je dio pripojen Požeškoj županiji. U to vrijeme započinje i naseljavanje seljaka iz sisačke Posavine od strane grofova Erdödyja. Naseljavanje se odvijalo postupno od zapada prema istoku, to jest, Ilovi, no unatoč tome znatan dio Moslavine i dalje ostaje nenaseljen (Marković, 2003).

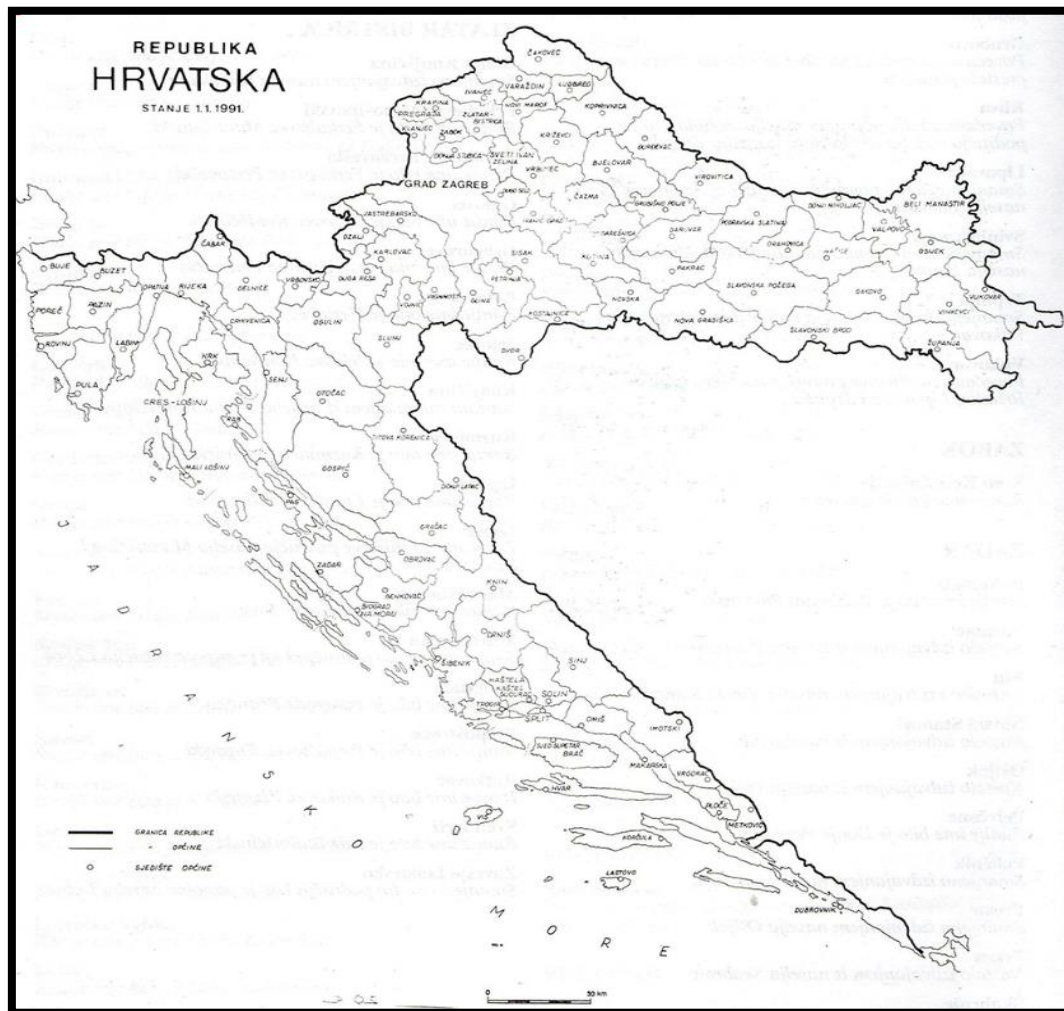
Nakon početka slabljenja moći Osmanlija, na ove se prostore kroz 17. stoljeće postupno vraćaju Hrvati, što se nastavlja i kroz 18. stoljeće kada na ove prostore dolaze obitelji iz Gorskog kotara, Like i Primorja (Marković, 2003). Kasnije, kroz 19. stoljeće na ove prostore i dalje doseljavaju Hrvati, ali ovaj put iz Zagorja i Like, a od stranaca se mogu istaknuti Mađari, koji doseljavaju nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine (Lončar, 2008), zatim Nijemci, Česi, Talijani i Židovi. Sedamdesetih godina 19. stoljeća započelo je ostvarenje projekta melioracije posavske ravnice. Po uzoru na neke druge krajeve, moslavački prostor nastojao se preobraziti u produktivan kraj i jače naseljen, no, zbog financijske nesamostalnosti Hrvatske započeti projekt ipak nije uspio te je kraj ostao zamočvaren i razmjerno slabo naseljen (Magaš, 2013). Istočni dio Moslavine naseljavaju pravoslavni Vlasi⁴ pa je tako stanovništvo Moslavine postalo etnički i etnografski raznoliko, no valja istaknuti da je uvijek većinsko stanovništvo bilo hrvatsko (Marković, 2003). Upravo su ti burni događaji započeti osvajanjem Osmanlija, a kasnije i podređenim položajem nekih hrvatskih zemalja različitim državnim tvorevinama, utjecali na razvoj ove regije, kako gospodarski, tako i demografski (Braičić i Lončar, 2011).

Cjelovita i sustavna istraživanja kretanja broja stanovnika za Moslavinu, ali i cijelu Hrvatsku započinju sredinom 19. stoljeća, odnosno prvim popisom stanovništva, 1857. godine. U pojedinim razdobljima zabilježen je pad, ali i rast stanovništva što je bitan pokazatelj stanja i trendova određenog prostora. Za razdoblje većeg useljavanja stanovnika na prostor Moslavine, u razdoblju od 1880. do 1910. mogu se istaknuti općina Garešnica, Kutina, Čazma i Ivanić Grad kao one koje su imale najveću prosječnu stopu rasta (Feldbauer, 1992). Prema gradovima Moslavine, također su najveću prosječnu godišnju stopu rasta imali Kutina, Popovača, Ivanić Grad, Novoselec te Čazma. Općenito gledano, Moslavina kao

³ Naziv za pripadnike vojnih postrojbi koje su Osmanlije ustrojili u pograničnim područjima novoosvojenih prostora (država) (Hrvatska enciklopedija, Martoloz).

⁴ Vlasi su još poznati pod nazivom Morlaci i Čiči. Prvi spomen na njih u hrvatskim krajevima datira u 14. i 15. stoljeće. Nomadsko stočarski način života vlaškog stanovništva dobro se uklapao u osmanlijsku osvajačku politiku, stoga su Vlasi bili pogodni za novačenje u vojnu službu. Također su bili glavni element u provođenju osmanlijske kolonizatorske politike na osvojenim teritorijima (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015).

regija, to jest, njezino stanovništvo u više od sto godina nije se udvostručilo, dok u nekim općinskim središtima jest. Kutina, kao najveći grad Moslavine, bilježi najveću dinamiku rasta osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća (Feldbauer, 1992). Jedan od glavnih razloga nejednake dinamike stanovništva Moslavine jesu njezina prirodno-geografska obilježja te razlika u gospodarskoj razvijenosti. Iako bi prema gospodarskom potencijalu, u Moslavini mogao živjeti znatno veći broj stanovnika, ona se prema gustoći naseljenosti smatra slabije naseljenim područjem Hrvatske (Feldbauer, 1992). Promatramo li razdoblje od sredine 19. stoljeća pa sve do pred kraj 20. stoljeća možemo zaključiti da Moslavina bilježi porast gustoće naseljenosti. Opet se kao izuzetci mogu istaknuti općina Kutina i Ivanić Grad koji imaju veću prosječnu gustoću naseljenosti od prosjeka Moslavine, a jedna od karakteristika općine Kutina jest i ta da se naseljenost tijekom 134 godine nikada nije smanjila za razliku od Moslavine kao cjeline te pojedinih općina (Feldbauer, 1992).

Sl. 5. Administrativna podjela Republike Hrvatske, 1991. godine

Izvor: preuzeto iz Milovan, 2020.

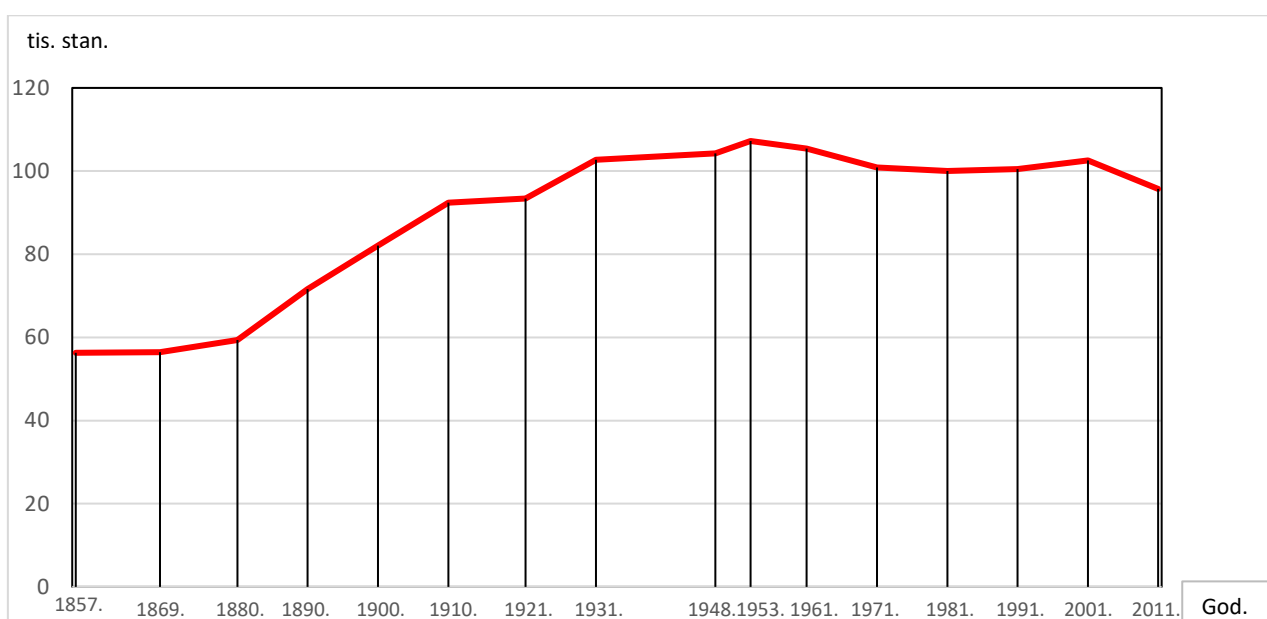
Sl. 6. Administrativna podjela Republike Hrvatske – sadašnje stanje

Izvor: preuzeto iz Novak, 2015.

Prirodno kretanje stanovništva Moslavine obilježava opadanje broja rođenih u odnosu na umrle. Negativna prirodna promjena bilježi se već od 1940. godine, a tendencija opadanja broja rođenih nastavlja se i u šezdesetim godinama 20. stoljeća, uz značajnije razlike između pojedinih općina Moslavine. Na primjer, općine Čazma i Garešnica bilježe mnogo veći prirodni pad za razliku od općine Kutina i Ivanić Grad (Feldbauer, 1992). Jedna od važnih karakteristika kretanja stanovništva Moslavine jest i imigracija, pogotovo početkom 20. stoljeća, i to ponajprije u općinama Kutina, Čazma i Ivanić Grad, dok općina Garešnica bilježi slabiji rast stanovništva imigracijom.

Nakon Drugog svjetskog rata prostor Moslavine bilježi postepenu depopulaciju, emigraciju i izumiranje (Feldbauer, 1992), a neki od tih problema aktualni su i danas. Prema podacima

i popisu stanovništva iz 1953. Moslavina bilježi najveći broj stanovnika, a on je iznosio više od 107 000. Nakon toga bilježi se već spomenuti pad stanovništva sve do 2001. godine kada Moslavina ima oko 102 000 stanovnika. Prema popisu iz 2011. godine Moslavina je opet zabilježila pad broja stanovnika za 6,72 % u odnosu na 2001. godinu. Broj stanovnika Moslavine 2011. godine iznosi oko 95 000 stanovnika (LAG Moslavina, 2016). Godine 2011. stanovništvo Moslavine činilo je 2,23 % stanovnika Republike Hrvatske, to jest, 25,51 % stanovnika Sisačko-moslavačke županije, 10,34 % Zagrebačke županije te 18,62 % stanovnika Bjelovarsko-bilogorske županije (LAG Moslavina, 2016). Slika 7 prikazuje kretanje stanovništva Moslavine od prvog popisa stanovništva 1857. do posljednjeg popisa 2011. godine.

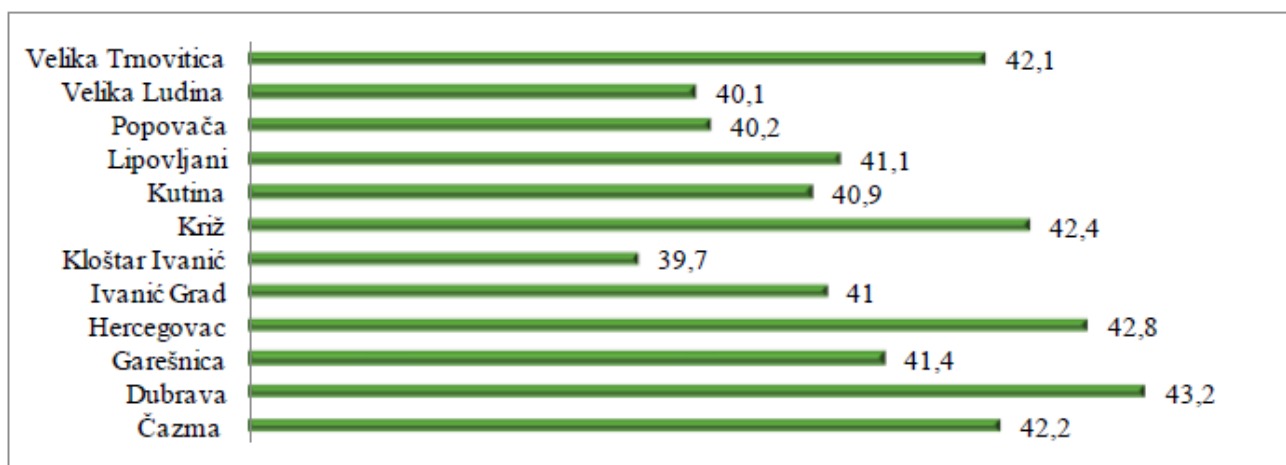
Sl. 7. Stanovništvo Moslavine za razdoblje 1857. – 2011. godine

Izvor: LAG Moslavina, 2016.

3.2. Sastav stanovništva

Obzirom da su teško dostupni podaci o sastavu stanovništva za Moslavinu kao cjelinu, u ovom će se poglavlju ponajviše analizirati podaci za pojedina naselja kako bi se ipak pokušala dobiti općenita slika sastava stanovništva Moslavine. Prema Feldbaueru (1992.) i prethodno opisanim demografskim kretanjima stanovništva Moslavine, uz već spomenuti proces depopulacije, javlja se i proces starenja stanovništva. Proces starenja vidljiv je već 1948., prvim poslijeratnim popisom dok je stanovništvo u demografsku starost ušlo 1971. godine. Iste je godine stanovništvo 60 i više godina starosti činio gotovo 12 % ukupnog stanovništva. Popisom iz 1981. godine ipak je vidljiv porast udjela stanovništva zrele dobi

koje čini gotovo 56 % ukupnog stanovništva. Takav je trend promjene dobnog sastava stanovništva nastavljen do danas (Feldbauer, 1992). Prema podacima iz 2011. godine prosječna starost stanovnika Moslavine iznosi 41,4 godine. Najstarije stanovništvo nalazi se na području općine Dubrava, a najmlađe na području općine Kloštar Ivanić. Slika 8 prikazuje prosječnu starost stanovnika Moslavine. Obzirom na spomenuti proces starenja stanovnika, Kutina se opet može izdvojiti kao izuzetak u kojem je sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća čak vidljivo i pomlađivanje stanovništva prvenstveno zbog imigracije uglavnom mlađeg stanovništva (Pasarić, 2002). Takvo kretanje zaustavljeno je u razdoblju 1991. – 2001. godine zbog naizgled jasnih razloga - gospodarske krize i Domovinski rat zaustavili su dotadašnju intenzivniju imigraciju (Pasarić, 2002). Popovaču i Veliku Ludinu šezdesetih godina također zahvaća proces starenja stanovništva. Tablica 1 prikazuje indeks starosti za Kutinu, Popovaču, Veliku Ludinu, Garešnicu i Čazmu kao postotni udio starih 60 i više godina u odnosu na broj osoba starih 0-19 godina (<https://www.dzs.hr/>).

Sl. 8. Prosječna starost stanovnika Moslavine po općinama i upravnim gradovima 2011. godine

Izvor: preuzeto iz LAG Moslavina, 2016.

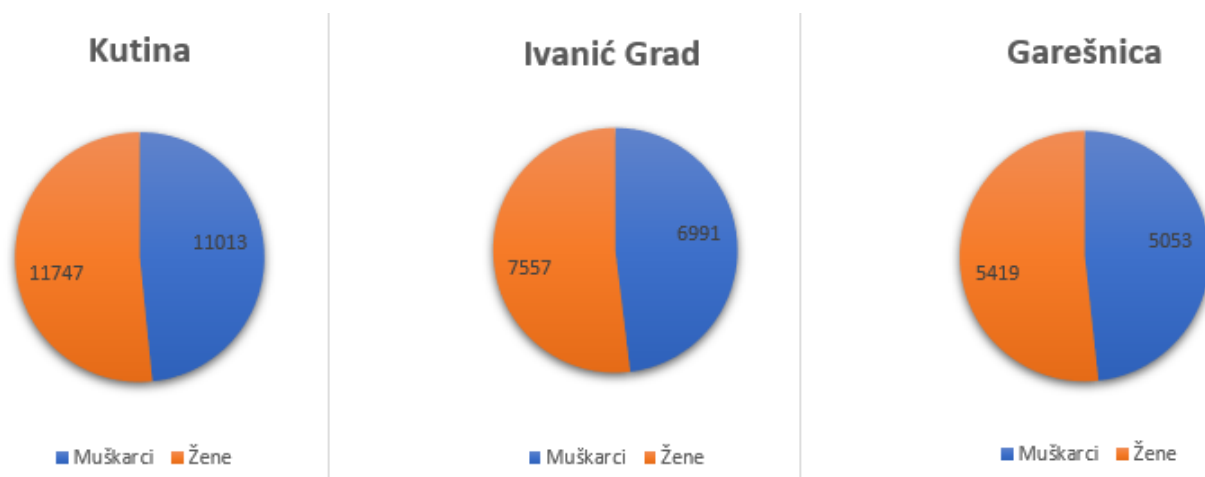
Tab. 1. Indeks starosti stanovništva odabranih upravnih gradova/općina Moslavine od 1961. do 2011. godine

Grad/Općina	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Kutina	33,6	45,4	44,0	51,7	72,7	104,4
Popovača	44,7	61,7	64,5	74,0	80,6	93,6
Velika Ludina	45,6	69,7	90,9	103,6	95,3	92,1

Garešnica	-	-	-	-	84,1	105,1
Čazma	-	-	-	-	103,0	115,8

Izvor: Pasarić, 2002., DZS, 2001. i DZS, 2011.

Struktura stanovništva prema spolu također se promatra unutar prethodno spomenutih naselja. Podaci iz 2001. za Popovaču, Veliku Ludinu i Čazmu gotovo se preklapaju (<https://www.dzs.hr/>). Kutina u razdoblju od 1961. do 2001. godine bilježi više žena nego muškaraca (Pasarić, 2002). Godine 2001. Popovača ima manje muškaraca što je posljedica veće imigracije žena iz okolnih naselja, dok slično vrijedi i za Veliku Ludinu gdje je broj muškaraca i žena gotovo izjednačen. Već 2011. mijenja se stanje pa tako Popovača bilježi nešto veći broj muškaraca u odnosu na broj žena, dok ostala naselja u okviru triju županija bilježe uglavnom veći broj žena u odnosu na broj muškaraca što treba uzeti u obzir prilikom planiranja i implementiranja nekih važnih aktivnosti u budućem razvoju regije (Rudić i dr., n. d.). Slika 9 prikazuje odnos broja muškaraca i žena za odabrana naselja.

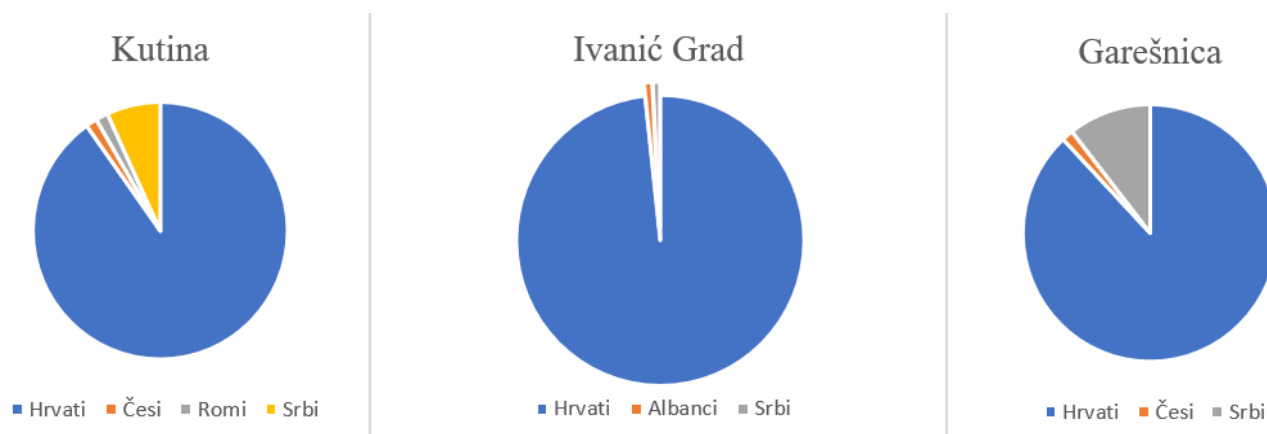

Sl. 9. Stanovništvo prema spolu u Kutini, Ivanić Gradu i Garešnici za 2011. godinu

Izvor: DZS, 2011.

Na narodnosnu strukturu, odnosno na etnički sastav stanovništva ovog prostora prije svega utjecale su već spomenute burne vojne, gospodarske, političke i druge okolnosti kroz proteklih nekoliko stoljeća (Pasarić, 2002). Prebjezi hrvatskog stanovništva pred Osmanlijama, njihova sekundarna kolonizacija kroz 18. i 19. stoljeće te dolazak stranog stanovništva (Srbi, Česi, Mađari, Nijemci, Talijani) utjecali su na etničku heterogenost. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća broj Hrvata u kutinskom kraju bio je znatno manji u

odnosu na cjelokupnu Hrvatsku, dok se isti u narednih sto godina povećao za čak 170 % što je posljedica doseljavanja stanovništva u kojem su najviše sudjelovali Hrvati, a manje pripadnici nacionalnih manjina (Pasarić, 2002). Broj Srba se u međuratnom popisu smanjio za više od 1000, a ovdje treba spomenuti i važan proces asimilacije pa se u popisu iz 2001. jedan dio Srba počeo izjašnjavati kao Hrvati. Česi se intenzivnije doseljavaju u drugoj polovici 19. stoljeća, pa je tako 1900. godine gotovo 54 % Čeha živjelo na području Velike Ludine. Za Čehe je također karakterističan proces asimilacije s hrvatskim stanovništvom, baš kao i za srpsko stanovništvo, ali kod Čeha se još može istaknuti njihov povratak u matičnu državu (Pasarić, 2002). U drugoj polovici 19. stoljeća i u 20. stoljeću doseljavaju Nijemci i Mađari. Mađari ponajviše potaknuti jeftinom zemljom i procesom mađarizacije Hrvatske. Zajedno, Nijemci i Mađari, masovnije iseljavaju 1920. i nakon 1945. godine zbog sve težeg političkog položaja. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku iz 2011. godine jasno je vidljivo kako je najveći udio Hrvata u svim naseljima (sl. 10) te kako je katolicizam vjera koja se najviše prakticira (sl. 11).

Sl. 10. Narodnosni sastav stanovništva za Kutinu, Ivanić Grad i Garešnicu za 2011. godinu

Izvor: DZS, 2011.

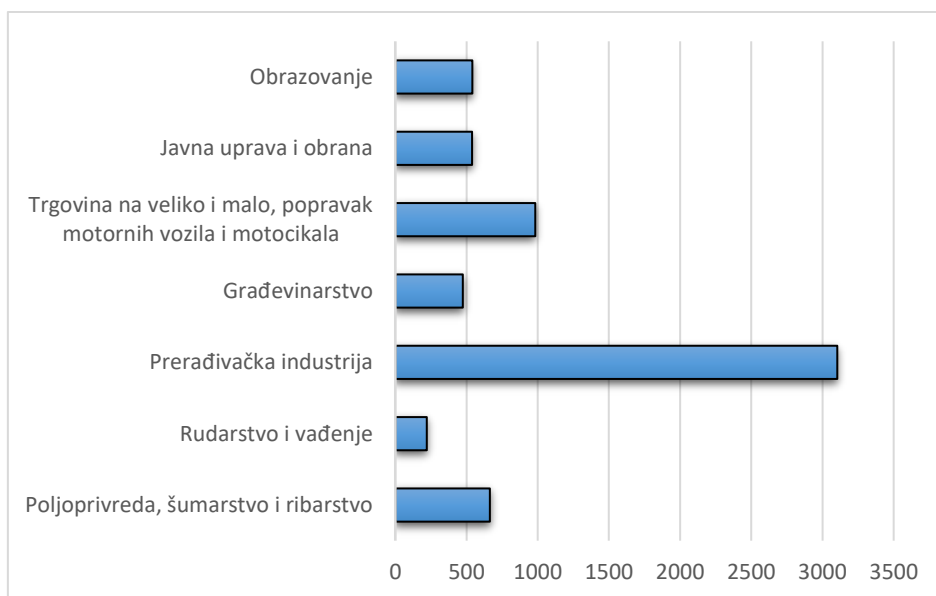
Sl. 11. Vjerski sastav stanovništva za Kutinu, Ivanić Grad i Garešnicu za 2011. godinu

Izvor: DZS, 2011.

Obrazovna struktura također je važan pokazatelj razvoja nekog područja. U slučaju Moslavine ona prvenstveno može biti ograničavajući čimbenik za daljnji gospodarski i prije svega društveni razvoj iz tog razloga što u kontingentu stanovništva starijeg od 15 godina ima 0,93 % nepismenih (LAG Moslavina, 2016). Obrazovna struktura stanovništva Moslavine, prema popisu iz 2011. godine, starijeg od 15 godina jest sljedeća: 8,55 % stanovnika je bez škole ili ima nezavršenu osnovnu školu, 30 % stanovnika ima završenu samo osnovnu, 40 % ima završenu srednju školu, dok samo 11,69 % stanovništva ima završeno visoko i više obrazovanje (LAG Moslavina, 2016). U moderno doba, o obrazovnom potencijalu u razvojnom kontekstu, važan podatak je i informacijsko-komunikacijsko-tehnološka pismenost stanovnika starijih od 10 godina. Na području Moslavine od ukupnog broja takvih stanovnika (više od 86 000) samo 45,54 % koristi se npr. elektroničkom poštom. Takvo što je zaista važno u jačanju, prije svega ljudskih resursa, koji dalje predstavljaju temelje modernog razvoja kojeg nema bez spomenute informatičke pismenosti. Svakako da obrazovanje utječe na ekonomsku aktivnost stanovništva.

Na području Moslavine nalazi se gotovo 68 % radno sposobnog stanovništva, dok ekonomski aktivnog stanovništva, dakle onih koji su zaposleni ili traže posao ima 41,5 %. Ti se postotci odnose na stanovništvo u dobi od 15 do 64 godine. Najviše je ekonomski aktivnog stanovništva prisutno na području Grada Kutine i Ivanić Grada što se može povezati s razvijenošću i veličinom spomenutih gradova (LAG Moslavina, 2016). Prema podacima iz 2020. godine na području Kutine, najveća je zaposlenost u sektoru prerađivačke industrije, trgovine, obrazovanja te prijevoza i skladištenja, na području Ivanić Grada u sektoru rudarstva i vađenja, prerađivačke industrije i trgovine dok je na području Čazme, Garešnice i Popovače najveća zaposlenost u sektoru prerađivačke industrije, prijevoza i

skladištenja, trgovine, obrazovanja, dok se za Popovaču još dodatno ističe zaposlenost u sektoru zdravstvene zaštite. Stanje nezaposlenosti, pogotovo ako je visoko, ukazuje na probleme određenog područja, prije svega probleme funkcioniranja lokalnog gospodarstva. Prema podacima iz 2015. godine na području Moslavine bilo je više od 8200 nezaposlenih osoba, a najugroženija skupina su bile žene, mladi do 29 godina te osobe s invaliditetom (LAG Moslavina, 2016). Povezanost obrazovanja i aktivnosti stanovništva ogleda su u velikoj prednosti Moslavine i činjenice da se povećava udio obrazovanih osoba u radno aktivnoj populaciji. Radno aktivna populacija predstavlja veliki razvojni potencijal Moslavine kao regije. S druge strane, lošija obrazovna struktura, baš kao i nezaposlenost, predstavlja također ograničavajući čimbenik razvoja te zahtijeva kvalitetnije osmišljene mjere, aktivnosti i programe cjeloživotnog obrazovanja za stanovništvo Moslavine (LAG Moslavina, 2016). Slika 12 prikazuje zaposlenost prema djelatnosti za Grad Kutinu.

Sl. 12. Zaposlenost prema području djelatnosti za Grad Kutinu 2011. godine

Izvor: DZS, 2011.

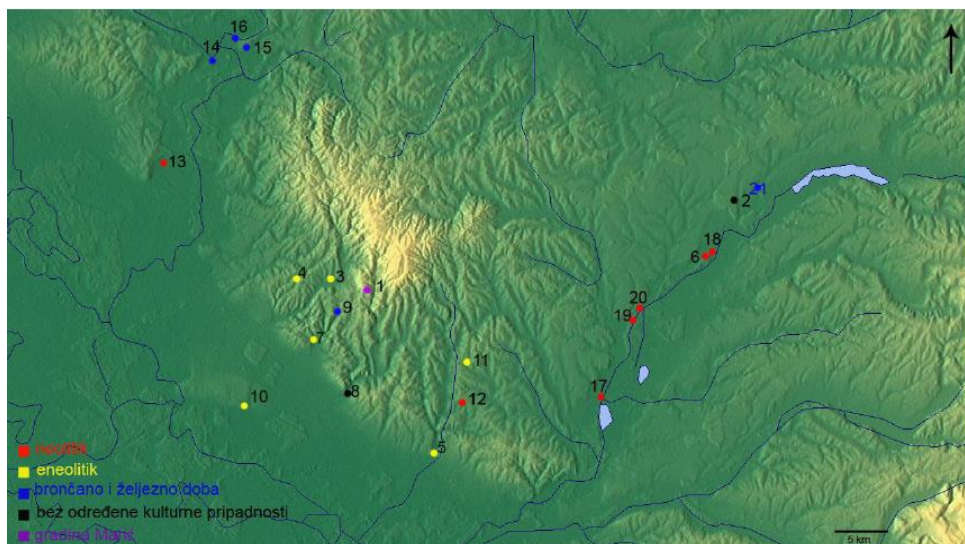
4. Historijsko-geografski razvoj Moslavine

Istraživanjima na području Moslavine ponajviše se bavio Muzej Moslavine, odnosno njegov arheološki odjel osnovan 1963. godine. Njegova je prvotna uloga bila arheološki istražiti teren Moslavine, isprva prikupljanjem podataka od mještana i iz literature, a zatim i neka složenija istraživanja. Arheološka nalazišta na području Moslavine najviše se odnose na razdoblje prapovijesti, na antiku, tj. rimski period te srednji vijek. Stanovništvo spomenutih razdoblja nije uvijek imalo iste interese, a upravo nam o tome govori i rasprostranjenost

arheoloških nalazišta koja ovise o konfiguraciji Moslavine. Konfiguracija Moslavine, odnosno opisani brežuljkasti i uvijek plavljeni nizinski dio reljefa, diktirali su stanovništvu daleke prošlosti na kojim će mjestima osnovati svoja naselja. Zbog već spomenutog nizinskog, najčešće plavljenog dijela, ljudi su naselja najčešće osnivali na padinama Moslavačke gore u blizini izvora vode. Na taj su način bili zaštićeni od močvarnih područja i poplava, ali su imali i jednu stratešku prednost – nadzor i dominaciju nad Moslavinom. Neka od tih naselja detaljnije će biti opisana u nastavku rada. O tome da stanovništvo nije imalo uvijek isti odnos prema prostoru govori nam podatak da na području Moslavine nedostaju arheološki ostaci iz doba seobe naroda. Presudni razlog bila je neprohodnost Moslavine, odnosno upravo njezina konfiguracija terena, raskošna vegetacija, guste i neprohodne šume u planinskom dijelu te neprohodne močvare u nizinskom dijelu (Iveković, 1968).

4.1. Prapovijest

Šire područje Moslavine bilo je pogodno za naseljavanje još od najstarijih vremena. Na ovom su području vidljivi materijalni ostaci, odnosno tragovi čovjekova življenja, iz razdoblja mlađeg kamenog doba, zatim bakrenog, brončanog i željeznog (sl. 13) (Bobovec, 1998). Nalazi iz mlađeg kamenog doba i bakrenog doba su neosporni i ukazuju na to kako je kontinuitet naseljenosti nastavljen i dalje u brončano i željezno doba (Bobovec, 1992). Tragovi neolitika vezani su uz lokalitete starčevačke kulture i datiraju u 6. tisućljeće pr. Kr. Za Moslavinu su važna nalazišta u Kaniškoj Ivi i Kapelici kraj Garešnice. Kako se radi o neolitičkoj kulturi najvažnija karakteristika ovog razdoblja jest prijelaz na sjedilački način života. Prema tome, čovjek više nije sakupljač i lovac već sam nastoji uzgojiti biljke i pripitomiti životinje (Škiljan, 2011). Druga važna, nešto mlađa i znatno raširenija jest korenovska kultura. Pojava korenovske kulture na ovom području ukazuje na okrenutost prema Srednjoj Europi, a ne jugoistoku. Kao i u slučaju starčevačke kulture, i za korenovsku postoje neki značajni lokaliteti, a to su Kaniška Iva i Tomašica u blizini Garešnice. U Šartovcu, između Kutine i Garešnice vidljivi su tragovi Sopotske kulture, dok su Voloderski bregi važno nalazište Lasinjske kulture (Škiljan, 2011). Vučedolska kultura, kao najmlađa eneolitička kultura, također je ostavila tragove na području Moslavine. Riječ je o utvrđenim naseljima na brdima ili istaknutim brežuljcima, a takav je na primjer lokalitet Mikleuška kod Kutine (Škiljan, 2011). Za razdoblje starijeg željeznog doba važna je gradina Marić u Mikleuški. Na toj je lokaciji ranije bila smještena vučedolska kultura, kultura polja sa žarama, a u kasnom srednjem vijeku utvrda (Škiljan, 2011), o čemu i svjedoče arheološka istraživanja tog višeslojnog nalazišta (Bobovec, 1992).

Legenda:

1. Gradina Marić, Mikeluška
5. Čreteš, Kutina
6. Ravnice, Tomašica
7. Voloderski bregi, Voloder
12. Srednje Brdo, Šartovac
17. Osušak, Kaniška Iva
18. Berek, Tomašica
19. Solarevac, Kapelica
20. Prve Šovce, Garešnica

Sl. 13. Prapovijesna nalazišta na prostoru Moslavine

Izvor: preuzeto iz Rakvin, 2013.

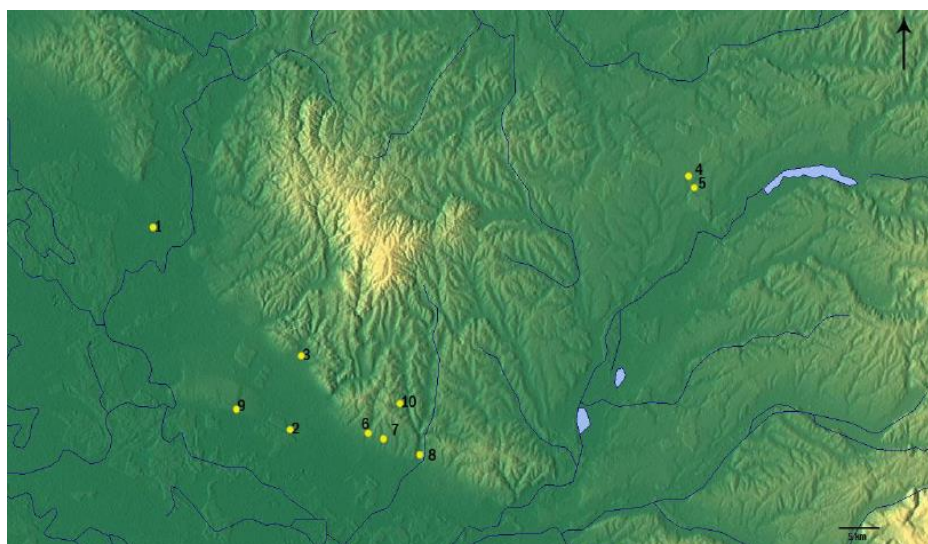
4.2. Antika

Antičko doba predstavlja veliki zaokret u historijsko-geografskom razvoju hrvatskog prostora. Glavna karakteristika jest novi kulturni pejzaž na višem stupnju razvoja čiji su tragovi ostali sačuvani sve do danas (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). U ovom su razdoblju na području sjeverne Moslavine živjeli već spomenuti Jasi, dok su na njezinim južnim obroncima živjela keltska plemena Taurisci i Skordisci. Rimljani su na ovo područje prvi puta prodrli oko 156. godine prije Krista, no, njihovi kasniji upadi nisu imali nekog većeg značenja sve do osvajanja Segestike⁵ u vrijeme Oktavijana, oko 35. godine prije Krista. Dakle u četvrtom desetljeću prije Krista Moslavina je osvojena, iako je službeno pripojenje uslijedilo tek nekoliko godina poslije (Škiljan, 2011). Nedugo zatim Ilirik je podijeljen na dva dijela – Illiricum Superius i Illiricum Inferius, a upravo će se za posljednji uvrježiti naziv Panonija. Za vrijeme cara Trajana ovo područje naziva se Pannonia Superior, a za vrijeme cara Dioklecijana provincija Savia. Pannonia Savia obuhvaćala je cijeli peripanonski prostor današnje Hrvatske, a glavno upravno središte bila je Siscia (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Današnja regija Moslavina nalazila se u sklopu svih spomenutih prostornih jedinica (Škiljan, 2011). Kako je već spomenuto, Moslavačka gora je prema nekima svoje ime dobila po rimskom caru Klaudiju (Mons Claudius). Tu činjenicu spominju i grčki geografi Strabon i Ptolemej, ali i rimski pisci poput Plinija Starijeg. Kako je vinova loza stara kultura na području Moslavine, smatra se da su je prvi zasadili upravo Rimljani, također

⁵ Segesta ili Segestica - keltski utvrđeni grad iz 4. stoljeća prije Krista (Hrvatska enciklopedija, Sisak)

za vrijeme cara Klaudija (Lončar, 2008). U antičko se doba na području Moslavine uz rimske ceste podižu i vojni logori kao i neka ruralna naselja, zatim ladanjske vile, utvrde, latifundije (Hrvatska enciklopedija, Moslavina). Prema tome, brojne su manje i više važne prometnice te rimska nalazišta rasuta diljem regije. Najvažnija prometnica prolazila je preko Lonjskog polja, u blizini Osekova gdje se nalazila jedna *villa rustica* - ladanjska kuća. Ta je prometnica spajala Sisciu (Sisak) i Varianae (Kutina) (Škiljan, 2011). Put se dalje granao na tri strane, prema Pakracu, Daruvaru i Podravini. U Kutini je u 19. stoljeću prepoznat lokalitet Kutinska lipa, gdje su pronađeni ulomci opeke, tegula⁶ te drugih arhitektonskih elemenata (Bobovec, 1998), a smatra se i da se na području Kutine nalazila rimska putna stanica (Škiljan, 2011). Važan je rimski lokalitet Okešinec kod Ivanić Grada gdje se nalazila prometnica koja je dalje vodila prema Andautoniji (Šćitarjevu), a gdje su pronađeni nalazi keramike kao i fragmenti opeka velikog formata (Iveković, 1968). Na prostoru Bjelovarsko-bilogorske županije također se nalazi nekoliko značajnijih prometnica (Škiljan, 2011). Iz prethodno navedenog vidljivo je kako su pronađeni arheološki ostaci ponajviše vezani uz važna prometna čvorišta (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Postoje arheološki ostatci arhitekture, no veoma niske sačuvanosti, stoga se ne može uključiti u ponudu kao turistička atrakcija. Takvi su lokaliteti, na primjer, već spomenuta Kutinska lipa, Ciglenice (rimska vila), Hercegovac, ali i Repušnica, gdje se ostaci nalaze 40 cm ispod tla (Muzej Moslavine Kutina, n. d.). Unatoč spomenutim mjestima gdje su pronađeni arheološki tragovi, Moslavina u to vrijeme nije imala veće i značajnije naselje zbog blizine rimskog grada Siscie koja je u početku bila vojni logor (Pasarić, 2002).

⁶ Građevinski materijal kojim su se pokrivali krovovi, oblagali kanali ili su se njihovim ulomcima ravnali tereni za gradnju podnica (Juras i Jurković Pešić, 2016).

Legenda:

1. Sipćine, Okešinec
2. Okučnica Turković, Donja Gračenica
3. Rimska peć, Voloder
4. Sipovi, Hercegovac
5. Krčevine, Hercegovac
7. Repušnička lipa, Repušnica
8. Kutinska lipa, Kutina
9. Ciglenice, Osekovo
10. Gagčevac, Kletišće

Sl. 14. Antička nalazišta na prostoru Moslavine

Izvor: preuzeto iz Rakvin, 2013.

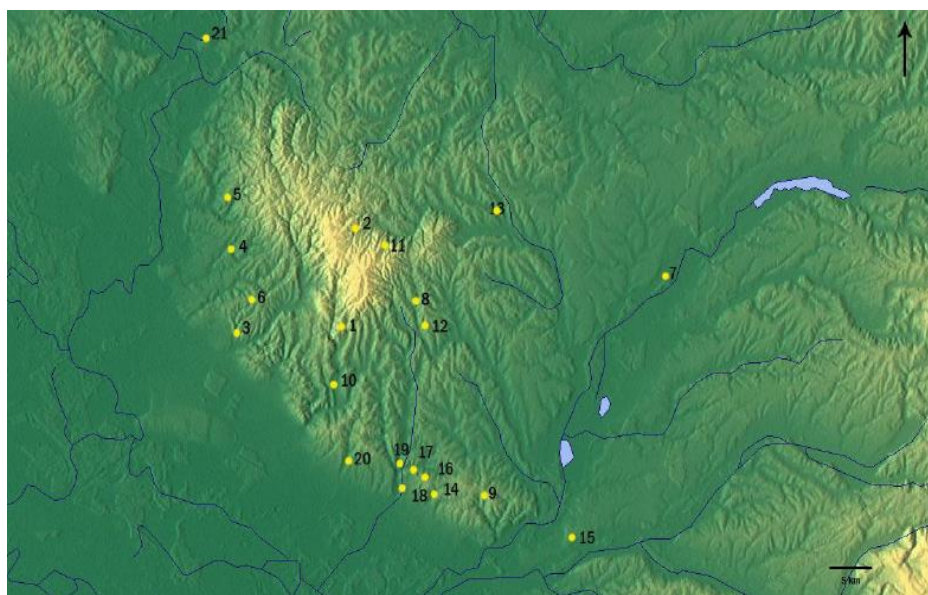
4.3. Srednji vijek

Regija Moslavina tijekom srednjeg vijeka bila je dobro naseljen, gospodarski i kulturno razvijen kraj, zahvaljujući blizini kulturnog i vjerskog centra Čazme. Čazmanski je arhiđakonot bio dio Zagrebačke biskupije, osnovane 1094. godine (Beleta, 1992b). Podaci koji nam govore o ranom srednjem vijeku, dakle od 7. do 12. stoljeća, na ovom prostoru vrlo su oskudni, odnosno nema materijalnih dokaza niti svjedočanstva u pisanim izvorima (Pasarić, 2002), za razliku od podataka za razvijeni srednji vijek koji nam daju nešto bogatiju sliku Moslavine (Lončar, 2008). Zbog ekonomske važnosti Moslavina je pripadala vodećim osobama Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva (Kovačević, 1994). Što se tiče vremenskog okvira, razmotrit će se razdoblje srednjeg vijeka od 12. do 15. stoljeća, kao razdoblje čvršće povijesne stabilizacije nakon uspostavljanja Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva (Bedić, 1992). Od početka 12. stoljeća mijenja se župno uređenje na način da se nekoliko manjih župa sjedinjuje u veće oblasti, to jest, županije, na čijem su čelu bili župani. Za prostor današnje Moslavine važno je istaknuti postojanje Čazmanske župe, župe Garić, župe Gračenica i Moslavačke župe (Bedić, 1992). Tijekom idućih stoljeća župe Garić i Gračenica administrativno su uklopljene u Križevačku županiju, dok je Moslavina imala nešto drugačiji razvoj. Naime, Moslavina je kroz cijeli kasni srednji vijek vlastelinstvo te nikada nije uklopljena u Križevačku županiju (Pisk, 2018). Isprva se ime Moslavina odnosilo samo na posjed i burg (današnja Popovača), a kasnije se proširio i na cijelo područje Moslavačke gore (Lončar, 2008). Povijesno gledano, tri su podatka koja nam govore od kada zapravo počinje razvoj Moslavine u razvijenom srednjem vijeku. Počeci današnje Moslavine vezani su uz ime župana Makarija iz 12. stoljeća koji je podrijetlom iz Baranje. Župan Makarija uzima

naslov Moslavački, nakon što mu je Bela III. (1172. – 1196.) darovao župu Moslavačku (Bedić, 1992). Treba ukazati na još jedno podrijetlo imena Moslavina. Naime, ime Moslavina potječe i od jednog starijeg posjednika ovog kraj čije ime glasi Mojslav. U ovom slučaju glas „j“ se izgubio što je slučaj i kod nekih drugih riječi (Bedić, 1992). Treći podatak o razvoju regije Moslavine govori nam o razdoblju vladavine Bele IV. (1235. – 1270.), koji je bježeći pred Tatarima (Mongolima), nastojao što bolje utvrditi svoje kraljevstvo. U tu svrhu, Bela IV. osniva obrambeni sustav, odnosno započinje se s gradnjom utvrđenih gradova na prirodnim uzvisinama (Bedić, 1992). U 13. stoljeću izgrađeno je više takvih utvrda na uzvisinama Moslavačke gore, a važniji su Garić grad, Moslavina-grad na južnim obroncima Moslavačke gore, Jelen-grad, Košuta-grad, Klis (kod Oštrog zida, na sjevernim obroncima Moslavačke gore) te drugi (sl. 15) (Bedić, 1992). Prema tome, veća naselja, stare crkvene župe i utvrđeni gradovi bili su brojniji na zapadnoj i južnijoj strani Moslavačke gore (Pasarić, 2002). Gradnjom utvrda Moslavačka gora bila je okružena već spomenutim utvrđenim gradovima zbog čega se koristio naziv zaprta gora. Sva politička i gospodarska zbivanja uglavnom su vezana uz spomenute utvrđene gradove, a kasnije se te funkcije proširuju i na ostala mjesta, a jedno takvo je i Kutina, koja je u pisanim izvorima poznata još kao Kotenya, Kotenna, Katyna (Pisk, 2018). U Kutini su arheološkim istraživanjima pronađene utvrde Turski stol i Kutinjac-grad na sjevernoj strani te Plovdin-grad na južnoj strani (Škiljan, 2011). Osim na uzvisinama Moslavačke gore, Plovdin je dokaz da su postojali i močvarni tipovi utvrda uz rub Lonjskog polja, zaštićeni vodenim tokovima, no, jasno je kako su one izgrađene na uzvisinama Moslavačke gore ostale sačuvanije zbog smještaja u nedostupnijim područjima usred šuma (Pisk i Kos, 2013). U isto vrijeme na području Moslavine uspostavljena je crkvena organizacija, stoga je izgrađeno desetak crkava, a mnogi su moslavački posjedi (Ivanić Grad, Garić, Kloštar, Dubrava) u tom razdoblju bili pod vlašću zagrebačkog Kaptola i zagrebačkih biskupa (Lončar, 2008). Valja ukazati i na činjenicu da je ime Moslavina u srednjem vijeku bilo ime za utvrdu, za naselje i posjed. Kao posjed Moslavina je formirana oko sedamdesetih godina 12. stoljeća, dok se prvi put u pisanim izvorima spominje 1217. godine u obliku Monoslou⁷ (Pisk, 2018). Najznačajnije obitelji koje su vladale na području Moslavine bile su Moslavački, zatim Babonići, Čupori Moslavački i nakon 1493. obitelj Erdödy (Lončar, 2008). Obitelj Moslavački i njen ogranak Čupor Moslavački vladali su Moslavinom od 12. stoljeća uz

⁷ U historiografiji se Moslavina pojavljuje i u sljedećim oblicima: Munozlou, Monislou, Munuzlov, Monozlou, Monoszlo, Monozlov i Monoslov.

prekide sve do pred kraj 15. stoljeća. Nakon smrti posljednjeg muškog člana obitelji Čupor Moslavački, kralj Vladislav II. Jagelović poklanja sve posjede obitelji Čupor Moslavački - Tomi Bakaču, rodonačelniku plemićke obitelji Erdödy (Pisk, 2018). Upravo darovnica kralja Vladislava s popisom posjeda potvrđuje bogatstvo i gustu naseljenost srednjovjekovnog vlastelinstva Moslavina. Naselje se također kontinuirano razvija i raste što potvrđuju isprave i popisi župa (Pisk, 2018). Tijekom 15. stoljeća stanje u Moslavini se pogoršava, a posebice nakon pada Bosne pod Osmanlije 1463. godine (Pisk, 2018). Od najatraktivnijih i kulturološki najvrjednijih arheoloških predmeta, pronađenih prilikom istraživanja nekih moslavačkih srednjovjekovnih gradova, jesu pećnjaci. Keramičke peći u razvijenom srednjem vijeku uglavnom su vezane uz potrebe zagrijavanja prostora, a tijekom vremena dobile su i dekorativnu funkciju pa su ukrašavale ambijente u kojima se odvijao društveni život. Najstariji tipovi pećnjaka iz 13. i 14. stoljeća imali su oblik posude, a najveći broj pećnjaka pronađen je prilikom arheološkog istraživanja na Gariću. Arheološka zbirka Muzeja Moslavine sadrži i materijale razvijenog srednjeg vijeka i s drugih moslavačkih nalazišta, kao što su na primjer Moslavina-grad, Ribnjača, Tomašica itd. (Pasarić, 2002). Spomenute utvrde, naselja, crkve i samostani na prostoru Moslavačke gore u srednjem su vijeku bili dobro prometno povezani, a glavni su prometni pravci išli preko Garić grada do Čazme, Moslavina-grada, Siska, Ivanić Grada, Zagreba, Gračenice, ali i prema Garešnici te dalje prema istoku (Pisk i Kos, 2013).

Legenda:

2. Garić grad
3. Moslavina grad
4. Jelen grad
5. Košuta grad
6. Ribnjača, Popovača
7. Gradina, Tomašica
8. Kutinec grad
13. Šašar grad, Trnovitički Popovac
17. Kutina grad
18. Plovdin grad
19. Turski stol

Sl. 15. Srednjovjekovna nalazišta na prostoru Moslavine

Izvor: preuzeto iz Rakvin, 2013.

4.4. Novi vijek

Tijekom 15. stoljeća najvažniji procesi koji su se događali na području Moslavine jesu provale Osmanlija (Lončar, 2008). Osmanlije prakticiraju poseban način ratovanja koji podrazumijeva upadanje što dublje u neprijateljski teritorij, što je naravno izazvalo strah i nesigurnost među tamošnjim stanovništvom (Pisk, 2018). Zbog toga stanovništvo bježi u sigurnije krajeve, u utvrđene gradove ili migriraju na udaljenija i sigurnija područja. Iako su bili izraženi propadanje i depopulacija moslavačkih posjeda, Moslavina je u 15. stoljeću doživjela demografski i gospodarski procvat (Lončar, 2008). Mada je dobar dio stanovništva porobljen ili odselio, posjedi su u drugoj polovici 15. stoljeća relativno dobro naseljeni. Na opustošene dijelove doseljavaju stanovnici drugih, ugroženijih dijelova, posebice Like i Dalmacije. Osim toga, treba spomenuti kako najveći broj novih gradskih naselja nastaje u 15. i 16. stoljeću upravo u Križevačkoj županiji (Pisk, 2018). Ratovanje na području Moslavine konstantno traje od 1538. godine (Pisk, 2018), a osvajanja Osmanlija intenzivnije su započela 1540. godine osvajanjem moslavačke Bršljenice (Lončar, 2008). Do kraja 1545. godine osvojeni su svi moslavački burgovi, čak i onaj najveći, a to je Garić grad (Pisk, 2018), to jest, sav prostor između Virovitice, Moslavine i Čazme našao se pod Osmanlijama do 1552. godine (Pasarić, 2002). Iako se veći dio našao pod Osmanlijama, valja ukazati na to da Osmanlijama moslavačke utvrde nisu bile strateški bitne pa svoje posade uglavnom drže samo u Moslavina-gradu i Jelen-gradu (Pisk i Kos, 2013). U svrhu obrane i zaštite stanovništva daju se utvrditi neki gradovi pa tako zagrebački biskup daje utvrditi Ivanić Grad, a uz to se podižu i druge utvrde (Lončar, 2008). Utvrda Moslavina našla se u sastavu sandžaka sa sjedištem isprva u Čazmi, a zatim u Pakracu i Cerniku, odnosno, bila je pod Osmanlijama sve do 1591. godine kada ju oslobađa Toma Erdödy (Petrić, 2011). Od sredine 16. stoljeća pa sve do prvih godina 17. stoljeća za područje istočno od Ivanić Grada do rijeke Lonje u literaturi se govori kao o „ničijoj zemlji“ (Lončar, 2008). Nakon osmanlijskih osvajanja s tog se područja odselila većina stanovništva, a uzroci migracija stanovništva nisu bili samo osmanlijski upadi te konstantno ratovanje već i unutarnja neslaganja plemića, bolesti i glad (Pisk, 2018). Glavni smjerovi migracija bili su određeni kretanjima od jugoistoka prema sjeverozapadu i zapadu. Iseljavanjem je najviše bilo zahvaćeno ratarsko stanovništvo uslijed osmanlijskog širenja i to ponajprije u područja Hrvatskog zagorja i Međimurja, Istre, ali i dalje prema Sloveniji, Austriji, Italiji (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Iako se spominje kako je zemljom nakon Osmanlija zavladao pustoš, kako su nestala mnoga selišta, utvrđeni gradovi i slično (Bedić, 1992), što djelomično i jest točno, ipak se ne može u potpunosti tvrditi da je od kraja 16. stoljeća pa do kraja 17. stoljeća Moslavina

bila pusta zemlja, jer ipak postoji veliki broj srednjovjekovnih toponima koji su sačuvani do danas (Pisk, 2018). Moslavina stoga, krajem 16. stoljeća i nije toliko ugrožena od strane Osmanlija, pa proces vraćanja stanovništva poprima organizirane oblike (Bedić, 1992). Nakon utemeljenja Vojne krajine u 16. st., kao najveće vojne organizacije u Europi, Moslavina se našla izvan krajiških granica, u sastavu Banske Hrvatske (Beleta, 1992b). Na području Moslavine u 16. stoljeću izbijali su mnogi sukobi i bune između osmanskih i kršćanskih vojski, da bi se već u 17. stoljeću na područje Moslavine započelo s doseljavanjem stanovništva, u prvom redu podizanjem novi sela s habsburške strane, ali i doseljavanjem u postojeća (Petrić, 2011). Sve to događalo se paralelno s osmanlijskim povlačenjem, a doseljeno stanovništvo moralo je uložiti puno truda kako bi obnovili poljoprivredne površine i kako bi razvili svoja obiteljska gospodarstva (Petrić, 2011). Važnu ulogu u naseljavanju i obnovi stare Moslavine u tom razdoblju ima obitelj Erdödy, koja doseljava svoje podložnike iz Turopolja, Gorskog kotara, Posavine itd. Neka od naselja koja su nastala u to vrijeme su: Voloder, Popovača, Moslavačka Slatina, Okoli, Velika i Mala Ludina, Stružec, Mustafina Klada, zatim Mikleuška, Repušnica, Stupovača, Gojlo, Dišnik, Palešnik, Tomašica, Hercegovac itd. (Petrić, 2011). Taj proces naseljavanja traje sve do 18. stoljeća koje je uglavnom mirnije i bez ratova, a najvažnije obilježje jest određeni gospodarski razvoj, prije svega, razvoj obrta, manufaktura i trgovine (Beleta, 1992a), koji su također pridonijeli porastu broja stanovnika (Petrić, 2011). Na područje Moslavine u 17. stoljeću postojale su i bile od velike važnosti šumske površine. O tome nam svjedoči vojna karta Martina Stiera iz sredine 17. stoljeća, a ono što je bitno u vezi šumskih područja jest njihovo krčenje (najviše na sjeveru Moslavačke gore), upravo radi naseljavanja stanovništva i stvaranja obradivih površina za poljoprivredu, drva za ogrjev, za namještaj, oruđe i sl. (Petrić, 2011). Moslavinu od sredine 18. stoljeća uglavnom karakteriziraju bune kmetova i krajišnika koji nastoje smanjiti svoje obveze i izboriti se za ukidanje feudalnih odnosa (Uroda Kutlić, 2011). Bune su često gušene vojskom, a neke od važnijih dogodile su se u Voloderu i Popovači (Beleta, 1992a). Nerazvijenost vlastelinskog i seljačkog gospodarstva od početka 18. stoljeća uvjetovala je u Moslavini nešto brži razvoj stočarske i vinarske djelatnosti (Beleta, 1992a). Dok općenito nerodne godine, bolesti, stočne zaraze, zaostalost te nepovoljna politika bečkog dvora čine Moslavinu uglavnom imigracijskim područjem (Uroda Kutlić, 2011), ne treba zanemariti ni da je kroz 18. stoljeće ovo područje doživjelo i napretke, pa se tako u nekim mjestima osnivaju škole, otvaraju se čitaonice, sportska društva, zadruge i sl., što se nastavlja i dalje kroz 19. stoljeće (Beleta, 1992a). Valja istaknuti da se sredinom 18. stoljeća na ovom prostoru gradi stara cesta koja povezuje Božjakovinu preko

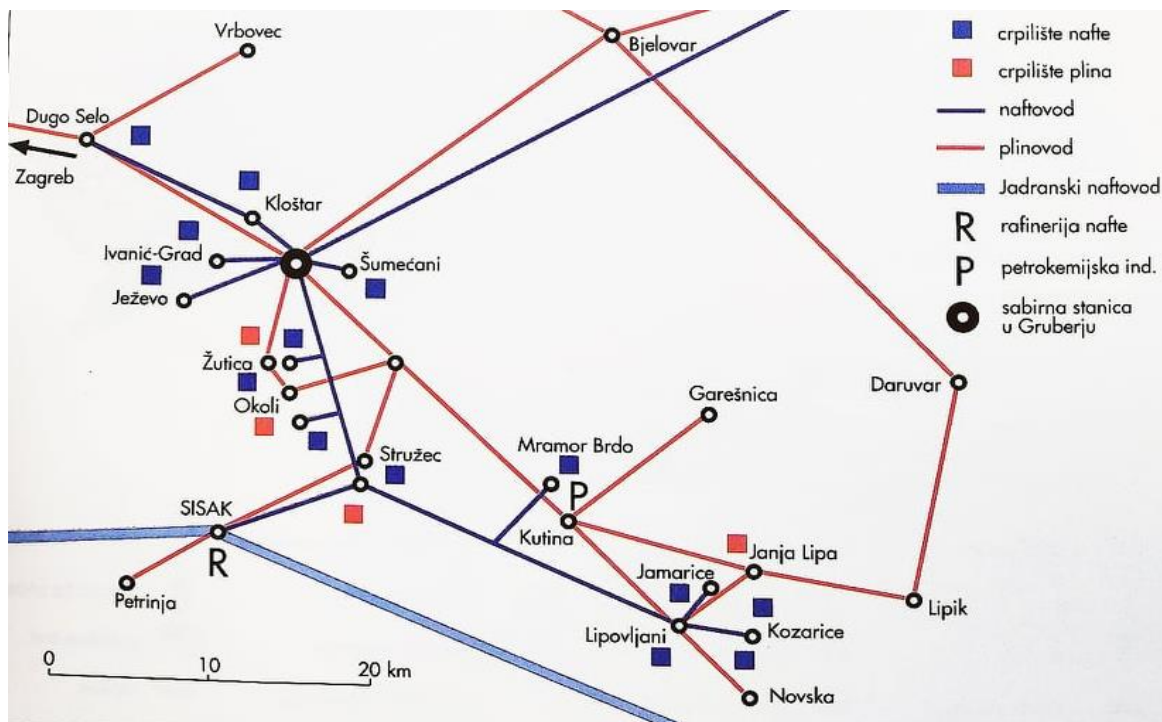
Ivanić Grada i Križa do Kutine te dalje do Slavenskog Broda što je dalo novu dimenziju valorizacije Moslavine i Grada Kutine (Grad Kutina, n.d.)

4.5. Dugo 19. stoljeće i kratko 20. stoljeće

Dugo 19. stoljeće u hrvatskoj je povijesti obilježeno dvama složenim procesima, a to su nacionalna integracija i modernizacija (Iveljić, 2010). Moslavina je i u drugoj polovici 19. stoljeća pa sve do sjedinjenja Vojne krajine 1881. godine bila podijeljena pa je dijelom bila uključena u hrvatske županije, a dijelom u slavonske županije. U Križevačku županiju spadala je Popovača s okolicom dok se u Požešku ubrajala Kutina s okolicom. Preostali dio nalazio se u Križevačkoj pukovnici, to jest, u tom dijelu Vojne krajine (Uroda Kutlić, 2011). Nemiri i bune iz 18. stoljeća nastavljaju se i u 19. stoljeću, a moslavački posjedi često mijenjaju vlasnika imanja. Uz to, napredak Moslavine često je otežavala nerazvijenost obrta i manufakture, manjak tehnike i kapitala, nerazvijeno tržište, zaostala agrarna proizvodnja te loše prometnice koje su u vlažnijem dijelu godine često bile neprohodne (Uroda Kutlić, 2011). U takvim je uvjetima u Moslavini karakteristična pojava bila hajdučija, a najčuveniji hajduk, to jest, odmetnik u Moslavini bio je Joco Udmanić, za kojeg se danas vežu mnoge priče i legende (Uroda Kutlić, 2011). Općenito se naziv hajduk za ove prostore veže uz dolazak Osmanlija, a odnosi se na oblik borbe protiv omrznute vlasti od strane naroda (Uroda Kutlić, 2011). Tijekom 30-ih i 40-ih godina 19. stoljeća na području Moslavine dolazi do iskorištavanja hrastovih šuma za potrebe francuskog i njemačkog vinogradarstva. Uz to, zahvaljujući velikoj prostranosti šuma, postojala je mogućnost za širenje drvne industrije koja je do kraja 19. stoljeća ostala jedna od najvažnijih gospodarskih grana (Beleta, 1992a). Ukidanje Vojne krajine, to jest, njezino pripojenje Banskoj Hrvatskoj 1881. godine omogućilo je brže prodiranje kapitalističkih društvenih odnosa. Tako su udareni temelji bržoj društvenoj i gospodarskoj transformaciji ovog prostora (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Kroz 19. stoljeće neosporna je važnost željezničkog prometa kao modernog prijevoznog sredstva, no, izgradnjom austrijske željezničke mreže zapostavljen je posavski pravac pri čemu je ujedno i usporen gospodarski razvoj područja Vojne krajine (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Tek pred kraj 19. stoljeća na području Moslavine zabilježen je rast željezničkog (1897. godine) i cestovnog prometa te ubrzani industrijski rast (Beleta, 1992a). Unatoč tome industrijsku je revoluciju u Moslavini otežavala opća zaostalost i nerazvijenost obrtničko-manufakturnih djelatnosti, spori rast gradskih naselja, manjak kapitala i tehnike, a prometnice, iako su postupno građene, bile su u lošijem stanju. Treba istaknuti i nerazvijeno tržište zbog loše agrarne proizvodnje te nepovoljnu trgovinsku i carinsku

politiku bečkog dvora (Beleta, 1992a). Razvoj industrije je u Moslavini stoga bio usmjeren na one grane za koje su postojali siroviniski temelji, a to su prije svega već spomenuta drvna industrija i mlinska prerada (Beleta, 1992a). Zbog manjka industrije u moslavačkim selima brojni su se obrtnici uz svoj zanat bavili i poljodjelstvom (Lončar, 2008). Spominje se kako u Zagrebačkoj županiji, poslije Samobora, Moslavački kotar ima najviše obrtnika (Beleta, 1992a). Tijekom 19. stoljeća došlo je i do usitnjavanja posjeda pa se tako naglo povećao broj parcela, primjerice, 1861. godine bilo je više od 60 000 parcela, dok se taj broj početkom 20. stoljeća povećao na više od 108 000 parcela (Beleta, 1992a). Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868. godine) uz Mađare se na području Moslavine doseljavaju Nijemci i Česi, a kasnije i Talijani (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015) što je ukratko već bilo spomenuto u temi o razvoju naseljenosti u Moslavini. Kao što je i navedeno, iskorištavanje šuma na prostoru Moslavačke gore, zatim pokušaji regulacije Lonjskog polja te izgradnja željezničke pruge Dugo Selo-Novska preko Popovače i Kutine, stavljaju Moslavinu u nešto bolji položaj za daljnji gospodarski razvoj, financijska ulaganja i naseljavanje. U drugoj polovici 19. stoljeća, Kutina postaje stalno kotarsko središte i trgovište s tjednim, mjesečnim i godišnjim sajmovima (Pasarić, 2002). Postoji nekoliko uvjeta za gospodarski razvoj Moslavine, a Pasarić (2002) ističe nekoliko važnih s društvenog aspekta. To su ustrojenje podružnice Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva sredinom 19. stoljeća, zatim položaj Kutine kao trgovišta, postojeća vlastelinstva u Moslavini, boravak nekih važnih ljudi u tom kraju kao što su Antun Nemčić Gostovinski i Ljudevit Farkaš, koji su pridonijeli popularizaciji Kutine, okolice i Moslavine u cjelini. Drugi faktori razvoja gospodarstva Moslavine, koje ističe Pasarić (2002), mogu se sagledati s prirodno-geografskog aspekta. To su prije svega prirodna bogatstva. U nekoliko je navrata istaknuta važnost šuma Moslavačke gore, ali i nizinskih predjela koje su se počele iskorištavati. Drugo prirodno bogatstvo koje je došlo do izražaja krajem 19. i početkom 20. stoljeća jest otkriće nafte od strane seljaka koji su tu naftu koristili za podmazivanje kolskih ležajeva te joj dali naziv kolomaz. Dalje su važni kameno ulje i kvalitetni moslavački kamen – granit. Uz to, ističe se i važnost moslavačkih vinograda i kvalitetnih vina s južnih obronaka Moslavačke gore (Pasarić, 2002). Iako je riječ o 19. stoljeću, za Kutinu i Moslavinu se u prenesenom značenju govori kako je izgradnja već spomenute pruge 1897. godine, označila početak 20. stoljeća (Pasarić, 2002). Geološka obilježja Moslavine upućuju na područje bogato naftom pa su tako istraživanje i proizvodnja nafte, ali i plina, tijekom proteklih 150 godina znatno utjecali na gospodarski i kulturni razvoj. Spominje se kako bi Moslavina bez tih prirodnih bogatstava vjerojatno ostala poljoprivredni kraj, no, zahvaljujući spomenutom, Moslavina se pretvorila u važno

industrijsko područje Hrvatske. Naravno, uz industriju, ne smije se zanemariti važnost poljodjelstva, koje je postalo prirodni potencijal za budući razvoj Moslavine (Šourek, 1992). Konkretno, prvi zapisi o traganju za naftom na moslavačkom području potječu iz sredine 19. stoljeća u blizini današnjeg sela Mikeluška. Spominje se kako je još u drugoj polovici 19. stoljeća otvoreno jedno naftno okno u Gornjoj Jelenskoj, zatim u Kloštar Ivaniću, gdje unatoč izbušenoj bušotini nafta nije nađena (Šourek, 1992). Intenzivnija traganja za naftom na području Moslavine nastavljaju se u prvoj polovici 20. stoljeća. U potrazi za naftom, godine 1932., izrađena je prva bušotina na Gojlu u neposrednoj blizini Kutine, gdje je umjesto nafte pronađeno ležište plina (Šourek, 1992). Na Gojlu je nafta 1940-ih godina ipak pronađena. Nakon Drugog svjetskog rata bušenjem i traganjem za naftom otkrivaju se nova nalazišta u Moslavini. Tako je 1948. godine pronađeno naftno polje između Križa i Ivanić Grada, zatim na području Mramornog Brda (Šourek, 1992). Uspješna istraživanja dovela su do osnivanja poduzeća Naftaplin, 1952. godine, za istraživanje i proizvodnju nafte i plina. Neka važnija nalazišta nafte na području Moslavine otkrivena u daljnjim godinama istraživanja jesu Bunjani, zatim naftno polje Stružec, Osekovo, Žutica (Šourek, 1992). Kako se uz naftu najčešće nalazi i plin, važna su sljedeća nalazišta plina: Kloštar Ivanić, Gojlo, Mramor Brdo, Okoli i druga (Šourek, 1992). Slika 16 prikazuje crpilišta te mrežu naftovoda i plinovoda na području Moslavine. Za gospodarstvo Moslavine u 20. stoljeću važno je spomenuti i razvoj petrokemijske industrije. Tvornica mineralnih gnojiva u Kutini opskrbljuje gnojivom domaću poljoprivredu dok se znatne količine izvoze u europske i prekomorske zemlje (Pasarić, 1992). Izgradnja tvornice započeta je sredinom šezdesetih godina 20. stoljeća u sastavu INE, a dovršena je u prvoj polovici osamdesetih godina 20. stoljeća (Pasarić, 1992). Na ovom su području prije Petrokemije bili razvijeni proizvođenja čađe, vapna te gline (Pasarić, 2009).

Sl. 16. Nafta, plin i petrokemijska industrija na prostoru Moslavine

Izvor: preuzeto iz Vrgoč, 1996.

S druge strane treba ukazati i na stanje koje je vladalo među stanovništvom Moslavine u prvoj polovici 20. stoljeća. Tijekom Prvog svjetskog rata na području Moslavine došlo je do promjena u nacionalnoj strukturi. Mađari počinju odseljavati, Moslavinu je zahvatio i val izbjeglica iz Hercegovine, ali i bolest španjolska groznica od koje je nekoliko stanovnika Moslavine umrlo (Kovačević, 2003). Slomom Austro-Ugarske i formiranjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba, u Moslavini počinju burni događaji. U to su vrijeme izbijali nemiri koji su zahvatili sve dijelove Moslavine kao i sve slojeve stanovništva. Početkom 1919. godine u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca počinje se obnavljati i mijenjati politički život pa se tako i u moslavačkim središtima formiraju razne organizacije čiji su programi bili različiti (Mirošević, 2012). Glavni uzroci nemira u Moslavini prije svega su ratne posljedice, na primjer, masovne mobilizacije, gubitci na frontovima, nestašica hrane, ratno bogaćenje, dezerterstvo u vojsci, neljudski postupci važnih ljudi prema stanovništvu, teror, zatvori i batine za manje prekršaje i sl. Povod bune je bila odluka vojnih vlasti Kraljevstva SHS o popisu stoke i žigosanju konja, dok je sama buna započela 4. rujna 1920. godine u Garešnici kada je skupina seljaka navalila na žandarmerijsku postaju. Buna je organizirana i u drugim naseljima Moslavine, kao što su Popovača, Kutina, Vojni Križ, Kloštar Ivanić itd. Buna nije imala jedinstveno vodstvo, a u postupnom gušenju spomenutih nemira sudjelovala je vojska i žandarmerija (Mirošević, 2012). Broj stanovnika na području Moslavine uoči Drugog

svjetskog rata iznosio je između 180 000 i 190 000, što svakako predstavlja veliki ljudski potencijal. Važno je napomenuti kako je stanovništvo bilo etnički šaroliko pa su tako većinu činili Hrvati, zatim Srbi pa Česi, Mađari, Nijemci, a većinu tog spomenutog stanovništva, to jest, između 75 i 80 % činili su seljaci (Karanović, 1981). Moslavina je tijekom rata bila u sastavu Nezavisne Države Hrvatske te nije pripadala jedinstvenoj upravnoj regiji (Mirošević, 2003). U Moslavini je, prema tome, postojala uska baza za stvaranje antifašističkog i komunističkog pokreta. Odnosno antifašistički pokret u Moslavini imao je postupan razvoj, bez padova i zastoja. Najveća zapreka bila je pasivnost stanovništva koja je slijedila Mačekovu politiku čekanja (Pasarić, 2002). Antifašistički pokret i partizanski rat prije svega organizirali su malobrojni komunisti, uglavnom Hrvati, čije je središte pokreta bilo brdsko područje Moslavine. Od 1943. godine pokret sve više jača, no, i u razdoblju velikog uspona, unutar pokreta javljaju se teškoće kao što su dezerterstvo, sukobi, opadanje borbenog morala i sl. (Pasarić, 2002). Prije i tijekom Drugog svjetskog rata Hrvatska seljačka stranka bila je dominantna politička snaga. Iako je ustaški režim zabranio rad stranke i u nekoliko navrata zatvarao članove i simpatizere iste, stranka je i dalje pronalazila načine kako se aktivno uključiti u događaje boreći se za ostvarenje svojih političkih ideala (Mirošević, 2007). Opređijeljeni za HSS, Moslavci su se svrstali u snažan hrvatski nacionalni pokret čime su pokazali da su stali uz politiku koja je zahtijevala priznanje hrvatske nacionalne individualnosti te se krajem rata najveći dio pristalica predratnog HSS-a našao na strani Narodnooslobodilačkog pokreta (Mirošević, 2007). Cijela Moslavina bila je oslobođena do svibnja 1945. godine (Hrvatska enciklopedija, Moslavina).

Osamdesetih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj dolazi do fenomena neobrađenog poljoprivrednog zemljišta te stvaranja nove društvene skupine radnika-seljaka. Takvi se fenomeni ponajviše javljaju u Dalmaciji, Lici i kvarnerskim otocima, dok je na primjer u pojedinim dijelovima kontinentalne Hrvatske, pretežno u Moslavini, ali i Slavoniji, okolici Zagreba, i dalje razvijena još snažnija tržišno usmjerena poljoprivreda. Napretku poljoprivrede prije svega doprinijele su neke agrarne reforme usmjerene na okrupnjavanje posjeda i stvaranjem velikih poljoprivredno-industrijskih kombinata pod okriljem državne vlasti (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Također je važno istaknuti kako se nakon Drugog svjetskog rata pristupilo definiranju nedovoljno razvijenih krajeva i rješavanju problema njihove nešto slabije gospodarske razvijenosti u usporedbi s hrvatskim prosjekom. Depopulacija se može izdvojiti kao jedan od prostornih procesa koji karakteriziraju te nedovoljno razvijene krajeve pa je osnovan fond za razvoj tih područja. Kroz nekoliko godina mijenjao se broj općina koje su pripadale kategoriji nedovoljno razvijenih, a među

ostalima u toj se podijeli našla i Moslavina. Iako su državna ulaganja u gospodarski razvoj tih krajeva dala skromne rezultate, Moslavina se u kasnijim klasifikacijama nedovoljno razvijenih krajeva ipak našla van tog okvira za razliku od nekih drugih regija koje su najduže ostale u kategoriji nedovoljno razvijenih krajeva, na primjer Banovina, Kordun, Lika, Bukovica i sl. (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015).

5. Moslavina u tranzicijskom razdoblju

Potkraj 20. stoljeća, u sklopu svih geopolitičkih promjena, dakako u svjetskim okvirima, dolazi i do raspada jugoslavenske federacije (Magaš, 2013). Takva nova politička karta svijeta koja se oblikuje u posljednjem desetljeću 20. stoljeća posljedica je sloma komunističkog režima. Time je okončana blokovska podjela svijeta, prestanak hladnog rata, Sovjetskog Saveza, a pojedine se zemlje počinju urušavati na unutarnjem planu. Već spomenutim raspadom jugoslavenske federacije izdvaja se i međunarodno priznata Republika Hrvatska (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Prvi slobodni, višestranački izbori, 1990. godine omogućili su da Hrvatska krene putem demokratizacije (Magaš, 2013). Višestranačje je u Moslavini započelo s osnutkom kutinskog ogranka Hrvatske demokratske zajednice u veljači 1990. godine. Ista se suprotstavila jednostranačkoj kadrovskoj politici, a nedugo zatim osnivani su i ogranci drugih političkih stranaka, na primjer, Hrvatske socijalno-liberalne stranke, Hrvatske demokratske stranke, Hrvatske stranke prava itd. (Pasarić, 2002). Razdoblje između 1990. i 1995. godine jest razdoblje velikih preokreta. Tada Hrvatska ulazi u oslobodilački i obrambeni rat te se osamostaljuje. Domovinski rat koji je počeo bjesnjeti Hrvatskom, točnije zapadnom Slavonijom, nije zaobišao Kutinu i Moslavinu. Balvan revolucija pojavila se i na području Moslavine. Naime, u Stupovači je jedno stablo popriječilo cestu, no počinitelji su uskoro otkriveni i predani pravosuđu (Pasarić, 2002). U organizacijskom i obrambenom smislu Kutina i Moslavina imale su veliki značaj, dok je Kutina, kao industrijsko središte, bila prilično primamljiv cilj neprijatelju o čemu svjedoči i nekoliko razornih zračnih napada na samo središte grada (Uroda Kutlić, 2011). U Kutini se u svibnju 1991. godine počinje organizirati 56. samostalna kutinska bojna pod zapovjedništvom Zvonimira Gregorića (Holberger, 1992), a dragovoljci su bili aktivni i u drugim mjestima, kao što je Garešnica, Novska i Ivanić Grad. Osim na ovom području, Moslavci (Kutinčani), sudjelovali su i u obrani Vukovara, u dijelu grada koje se naziva Sajmište (Uroda Kutlić, 2011). Poprišta ratnih operacija na prostoru Moslavine su sljedeća, dakle, na Moslavačkoj gori odvijala se operacija Strijela u studenom i prosincu 1991. godine

(Marinić, 2014), a poprište operacije Bljesak, u travnju 1995. godine, bila je istočna Moslavina (Uroda Kutlić, 2012). U tranzicijskom razdoblju prisutni su negativni demografski trendovi, pogotovo na razini pojedinih rubnih i reljefno viših dijelova Moslavine, dok se, na primjer, bilježi porast broja stanovnika u krajevima uz autocestu i željezničku prugu (Kutina-Novska). Depopulacija stanovništva potpomognuta je izravnim ratnim gubitcima, što je ujedno i dodatno ubrzalo pad stope nataliteta i mortaliteta te depopulaciju (Braičić i Lončar, 2011).

Sustav lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj uspostavljen je 1993., a redefiniran 1997. godine, i prema tom sustavu, Hrvatska je administrativno podijeljena na 20 županija i Grad Zagreb (Savić, 2018). Područje Moslavine je, kao što je na samom početku rada spomenuto, podijeljeno između tri županije, Zagrebačke, Sisačko-moslavačke i Bjelovarsko-bilogorske.

5.1. Suvremena Moslavina

Suvremeni razvoj Moslavine dijelom je opisan u temi o razvoju naseljenosti. Pri tome je istaknut broj stanovnika Moslavine prema popisu stanovništva iz 2011. godine koji je iznosio nešto više od 95 000 stanovnika, za razliku od popisa iz 2001. godine kada je popisano više od 100 000 stanovnika. U međupopisnom razdoblju 2001. – 2011. godina za Moslavinu je karakteristična depopulacija (LAG Moslavina, 2016). Također, prethodno je istaknuta podijeljenost Moslavine između tri županije, dok se općenito još može izdvojiti pripadnost Moslavine NUTS regiji drugog reda – Kontinentalnoj Hrvatskoj, od siječnja 2013. godine (Magaš, 2013). Područje Moslavine čine 22 naselja na površini od oko 1850 km² te 15 jedinica lokalne samouprave (sl. 17). Važnija naselja su dakako Kutina, kao gospodarsko i trgovačko središte Moslavine, a još se kao važniji mogu izdvojiti Ivanić Grad, Garešnica, Čazma i Popovača. Prema etničkoj pripadnosti dominiraju Hrvati, a od nacionalnih manjina brojem pripadnika izdvajaju se Srbi, Česi, Mađari i Romi (LAG Moslavina, 2016).

Sl. 17. Upravni gradovi i općine na području Moslavine

Izvor: preuzeto iz Geoportal, <https://geoportal.dgu.hr/>

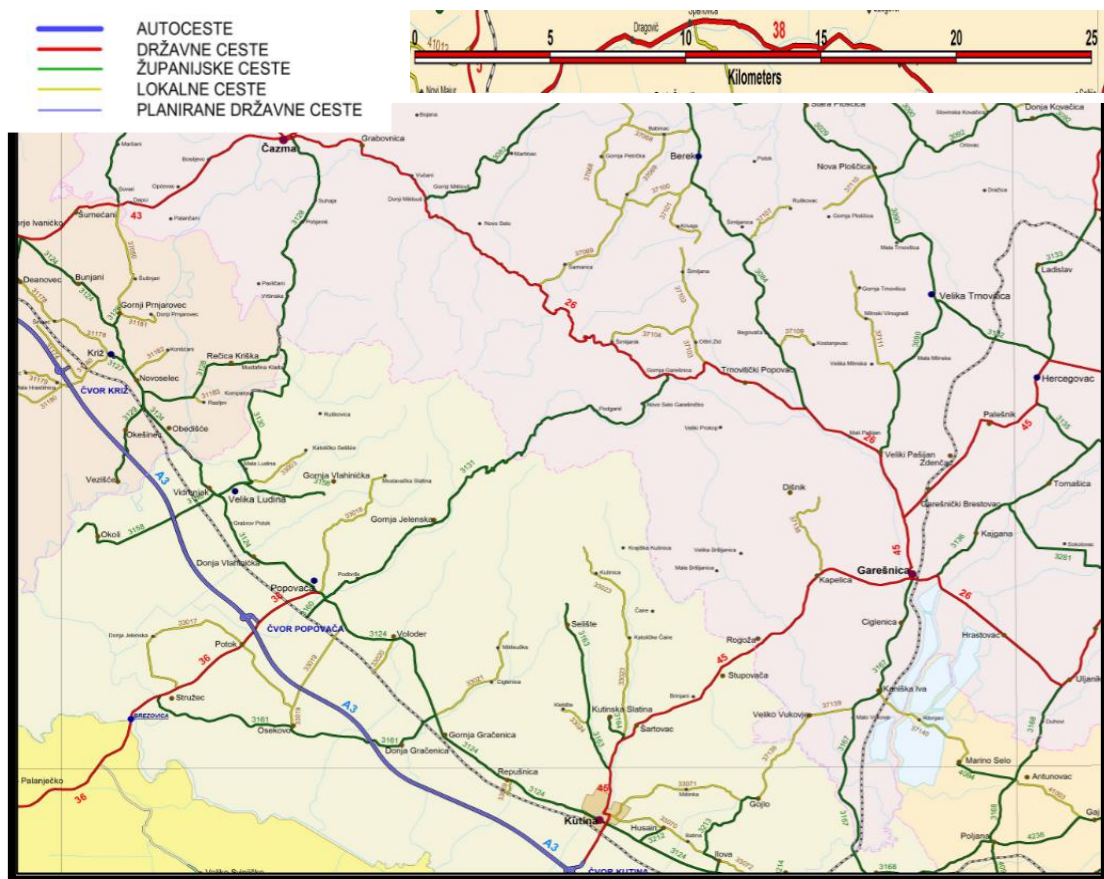
Nodalno-funkcionalna organizacija prostora Hrvatske polazi od promjenjive stvarnosti odnosa među središnjim naseljima u zemlji. U Hrvatskoj se posljednjih desetljeća upotrebljava model definiranja regionalne strukture na četiri makroregije te više regija, subregija i mikroregija. Za takav je sustav karakteristično da imaju gravitacijski utjecaj izražen ne samo u sklopu svoje županije, već i u susjednim županijama (Magaš, 2013). Prema opisanom, područje Moslavine nema jedinstveno nodalno-funkcionalno središte s prevladavajućim gravitacijskim utjecajem. Na primjer, periurbanom prostoru Zagrebačke županije pripada subregionalno središte II. reda Ivanić Grad koji zajedno s Kloštar Ivanićem čini mini konurbaciju. Svoje približavanje Zagrebačkoj regiji Ivanić Grad je aktualizirao izdvajanjem iz Sisačko-moslavačke županije 1997. godine. Osim spomenutih, Zagrebačkoj regiji gravitiraju još i neka mikroregionalna središta kao što su Križ, Novoselec, Deanovec, Dubrava (Magaš, 2013). Jedan dio Moslavine također gravitira regionalnom centru Sisku. Subregionalno središte II. reda koje pripada i gravitira Sisku jest Kutina, dok je Novska

središte III. reda. Od ostalih mogu se izdvojiti Popovača kao središte IV. reda te Lipovljani, Voloder, Velika Ludina, Ilova, Banova Jaruga itd. Kutina ovdje dakako ima najvažnije značenje kao središte cijele Moslavine. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine na području Grada Kutine živi oko 22 500 stanovnika (LAG Moslavina, 2016), a spomenuto značenje i nagliji razvoj Kutina doživljava iskorištavanjem nafte kroz 20. stoljeće te razvojem industrije (Magaš, 2013). Treći regionalni centar kojemu gravitira dio Moslavine jest Bjelovar s Daruvarom kao subregionalnim središtem III. reda. Ovom gravitacijskom području pripadaju Čazma i Garešnica kao subregionalna središta IV. reda, zatim Velika Trnovitica, Hercegovac, Kaniška Iva, Kapelica itd. (Magaš, 2013).

U skladu s tim treba spomenuti kako je Moslavina smještena u prostoru Središnje Hrvatske, u neposrednoj blizini glavnog grada Zagreba, što naravno povoljno utječe na budući razvoj. Tome pridonose i glavni prometni pravci (sl. 18), prije svega željeznički i cestovni, koji imaju i državno i međunarodno značenje, a uz to se ne smije zanemariti ni glavni infrastrukturni koridori i infrastrukturne instalacije koje povezuju Moslavinu s ostatkom države (LAG Moslavina, 2016). Na prisavskoj ravnici, to jest, na južnoj strani Moslavine, proteže se autocesta A3 (Zagreb-Lipovac), odnosno E70, međunarodnog karaktera. Izlaz na spomenutu autocestu imaju gradovi Ivanić Grad, Križ, Popovača, Kutina i dalje Novska. Dalje se po važnosti mogu istaknuti neke županijske i državne ceste koje dobro povezuju važna središta Moslavine. Na primjer, Popovača je prometnicom D-26 povezana sa Čazmom i Garešnicom, Ivanić Grad je državnom cestom D-43 povezan s Bjelovarom te županijskom cestom Ž-3124 preko Velike Ludine do Kutine i Novske. Treba napomenuti da se uz autocestu A3 pruža i glavni državni željeznički pravac, magistralna pruga (Zagreb-Vinkovci), točnije M 103 (Dugo Selo – Novska) koji povezuje već spomenuta naselja (LAG Moslavina, 2016). Prema tome bi se moglo reći da Moslavina ima povoljan prometno-geografski položaj te veliki tranzitni promet prije svega u smjeru zapad-istok. Spomenuti smjer odnosi se na tranzitni željeznički paneuropski X koridor Salzburg-Ljubljana-Zagreb-Beograd-Niš-Skopje-Solun, koji ima međunarodnu važnost i izuzetno je važan za Hrvatsku općenito, a prolazi Moslavinom. Spomenuti željeznički koridor važan je iz razloga što petrokemijskoj industrijskoj zoni omogućuje pristup za odvijanje teretnog prometa suvremenim prometnicama (LAG Moslavina, 2016).

Spomenuto je kako na kontaktnom području Moslavačke gore postoje još i plinovodi, naftovodi, vodovodi i dalekovodi. Od komunalne infrastrukture može se izdvojiti sustav vodoopskrbe kojim je obuhvaćeno 74 % kućanstva. Sustavom vodoopskrbe upravljaju komunalna društva koja su u vlasništvu pojedinih jedinica lokalne samouprave. Postojeći

vodovodni sustavi često nisu adekvatni, dok samo tri jedinice lokalne samouprave, točnije Kutina, Čazma i Dubrava imaju izrađene studije optimizacije vodovodnog sustava, a u suradnji s Hrvatskim vodama JLS kontinuirano ulažu i izrađuju dokumentaciju za unaprjeđenje sustava vodoopskrbe. Povezano s tim, sustavi za odvodnju su na području Moslavine prilično slabo zastupljeni pa većina kućanstva otpadne vode rješava septičkim jamama što generira opasnost onečišćenja pitke vode. Na području Moslavine, Kutina, Križ i Ivanić Grad imaju pročistače vode. Ukratko, o komunalnom otpadu uglavnom brinu komunalna društva, a zbrinjava se na odlagalištima, zelenim otocima, kompostanama. Komunalna društva uglavnom imaju svu potrebnu dokumentaciju za rad (LAG Moslavina, 2016).

Sl. 18. Razvrstane javne ceste na području Moslavine (stanje 2016. godine)

Izvor: preuzeto iz Županijska uprava za ceste Bjelovarsko-bilogorske županije, 2016.

Spomenuto je kako su za razvoj Moslavine od iznimne važnosti bili pronalazak nafte i plina na prostoru Stručca, Ivanić Grada, Gojla, Volodera itd. (sl. 16). Prema tome, više od 80 % površine Moslavine prekriveno je plinskom mrežom, a radi se o prirodnom zemnom plinu s više od 90 % metana i 10 % ostalih ugljikovodika. Ovim prostorom prolaze regionalni

plinovodi Janja Lipa-Piljenice i Kutina-Garešnica te Kutina-Virovitica. Uz to postoji i magistralni plinovod Kutina-Slavonski Brod, Virovitica-Kutina i Ivanić-Kutina. Priključenjem korisnika na plinsku mrežu na području Moslavine bave se sljedeće tvrtke: Moslavina plin d.o.o, Ivaplin d.o.o., Čaplin d.o.o. i Plin d.o.o. Garešnica (LAG Moslavina, 2016). Godine 2006. prerađeno je 465 000 tona nafte što je iznosilo oko 55 % ukupno prerađene domaće nafte. Nafta iz Moslavine naftovodima se prenosi do rafinerije Sisak (Fabulić Ruszkowski i dr., 2009) koja je 2021. godine prestala s radom.

S druge strane treba se osvrnuti i na stanje društvene infrastrukture koja je u nekim područjima Moslavine nedostatna dok je u drugim zadovoljavajuća, ali bez dovoljnog broja korisnika. U većini jedinica lokalne samouprave nalaze se jaslice, dječji vrtići, osnovne škole dok se dvije srednje škole nalaze u Kutini, a po jedna u Ivanić Gradu, Garešnici i Čazmi. Kutina također ima i visoku poslovnu školu Libertas. Knjižnice imaju sve jedinice lokalne samouprave osim Dubrave i Velike Trnovitice, dok Pučko otvoreno učilište imaju Ivanić Grad, Garešnica i Kutina u sklopu kojeg se nalazi i osnovna glazbena škola. Što se tiče zdravstvene zaštite ona je organizirana u svim jedinicama lokalne samouprave u sklopu doma zdravlja i ambulanti, dok se specijalne bolnice nalaze u Ivanić Gradu i Popovači. U Moslavini je dobro ustrojena i vatrogasna služba koja je od iznimne važnosti zbog naftnih polja, petrokemijske industrije ostalih infrastrukturnih objekata. Za društveni život na području Moslavine važni su i društveni domovi te objekti sportske infrastrukture, a ne treba zanemariti ni tržnice koje su uređene u Čazmi, Ivanić Gradu, Kutini, Garešnici i Popovači (LAG Moslavina, 2016). Tablica 2 prikazuje društvenu i zdravstvenu infrastrukturu na području Moslavine.

Tab. 2. Društvena i zdravstvena infrastruktura Moslavine za 2014. godinu

Ustanove za društveni razvoj	Odgojno-obrazovne ustanove				Zdravstvena zaštita			Društveni dom	Vatrogasni dom	Sportski objekt
	Predšk. odgoj	OŠ	SŠ	VŠ	Opća ambulanta	Stomatološka ambulanta	Ljekarna			
423	25	46	5	1	46	36	19	114	90	41

Izvor: preuzeto iz LAG Moslavina, 2016.

Prema indeksu razvijenosti za 2013. godinu, kao pokazatelju koji se računa kao prosjek standardiziranih vrijednosti društveno-gospodarskih pokazatelja radi mjerenja stupnja razvijenosti jedinica lokalne samouprave (Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova

Europske unije, n.d.) te kao najboljem pokazatelju ukupnog razvoja nekog lokalnog područja koji je ujedno ključan u planiranju strateškog razvoja, ističe se Ivanić Grad s 98,9 %, dok je Velika Trnovitica najslabije rangirana sa 52,7 % (LAG Moslavina, 2016). Prosječni dohodak *per capita* za područje Moslavine iznosi 21 775 kn što je niže od nacionalne vrijednosti istog pokazatelja za 25 %. U ovom se pokazatelju ističu Grad Kutina koji ima najvišu vrijednost te općina Velika Trnovitica s najmanjom vrijednošću. Ivanić Grad također se ističe s najmanjom stopom nezaposlenosti, dok najveću opet ima općina Velika Trnovitica. Isto se može povezati s udjelom obrazovanih u radno aktivnoj populaciji gdje se ističu Kutina i Ivanić Grad s najvišim udjelom te Velika Trnovitica s najmanjim udjelom (LAG Moslavina, 2016). Prema podacima za razdoblje 2014. – 2016. godine, indeks razvijenosti za Ivanić Grad iznosi 104,311 što ga svrstava u 6. kategoriju razvojnih skupina jedinica lokalne samouprave, a to bi značilo da se nalazi u iznadprosječno rangiranoj jedinici lokalne samouprave. U istom razdoblju indeks razvijenosti Velike Trnovitice iznosi 93,947 što je svrstava u 2. kategoriju razvojnih skupina jedinica lokalne samouprave. U promatranom razdoblju Ivanić Grad se istaknuo s najvećim prosječnim dohotkom *per capita* što je Kutinu stavilo na drugo mjesto dok najmanju vrijednost ima općina Berek. Također, Ivanić Grad je i dalje u najboljem položaju što se tiče stope nezaposlenosti, a na posljednjim mjestima nalaze se općine Berek i Štefanje (Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije, 2018).

Područje Moslavine zbog rezervi nafte i plina ima nacionalno značenje, a na ovom području nalaze se naftovodi i plinovodi međunarodnog i državnog značaja (LAG Moslavina, 2016). U spomenutim je upravnim gradovima na području Moslavine razvijeno nekoliko industrija, od kojih se mogu istaknuti petrokemijska u Kutini i Ivanić Gradu, zatim građevinska u Kutini i Čazmi, tekstilna u Garešnici, metalna u Kutini, Garešnici, Ivanić Gradu i Popovači, drvna u Čazmi i sl. U Kutini se nalazi tvornica gnojiva, Petrokemija, koja je uz SELK, elektroničku industriju, zapošljavala veliki dio stanovništva Kutine i okolice (Hrvatska enciklopedija, Moslavina). Od ostalih značajnih gospodarskih grana mogu se izdvojiti trgovina, prijevoz i skladištenje, zahvaljujući kojima je zaposlenost najveća u sekundarnom i tercijarnom sektoru djelatnosti (sl. 12) (LAG Moslavina, 2016). U poglavlju o potencijalima i izazovima razvoja Moslavine u budućnosti detaljnije su objašnjene pojedine gospodarske djelatnosti. Osim navedenog, na najvećem dijelu povijesne regije Moslavina djeluje LAG Moslavina (Lokalna akcijska grupa). Kao što je područje Moslavine uključeno u tri županije, tako i LAG djeluje na području tri županije. „Cilj LAG-a Moslavina jest, prvenstveno, potaknuti članove lokalne zajednice, u svakoj od općina i gradova obuhvaćenih LAG-om, na

osmišljavanje aktivnosti koje doprinose razvoju tih područja, kako na gospodarskom planu, razvoju infrastrukture, očuvanju prirodne, tradicijske, kulturne i povijesne baštine tako i na unaprjeđenju društvenog i kulturnog života stanovnika Moslavine.“ (LAG Moslavina, 2018).

5.2. Potencijali i izazovi razvoja Moslavine u budućnosti

Stanovništvo Moslavine uglavnom se bavi vinogradarstvom, uzgojem žitarica, cikoriije, duhana, voća i povrća (Hrvatska enciklopedija, Moslavina). Proizvodnja se odvija u područjima koja pripadaju nizinskoj regiji panonskog prostora, a koja uključuju sva područja do 200 metara nadmorske visine. Nizinska regija može se izdvojiti kao najvažnija poljoprivredna regija Hrvatske. U obrazloženju potencijala gospodarskog razvoja treba izdvojiti i područje Lonjsko-ilovske zavale te dijelove Bjelovarsko-bilogorske županije. Na području bilogorsko-podravsko-moslavačkog kraja razvijeno je govedarstvo i proizvodnja krmnog bilja. Druge važne grane jesu voćarstvo, a ističu se velike plantaže jabuka, krušaka, šljiva, marelica oko Kutine te vinogradarstvo koje ima posebnu važnost na području Moslavine, pri čemu se valorizira brežuljkasti prostor obronaka Moslavačke gore. Uzgoj vinove loze na području Moslavine datira još iz rimskog doba (Magaš, 2013). Svakako ovdje treba istaknuti sortu škrlat koja se koristi za proizvodnju bijelog vina od koje se i proizvodi vino pod nazivom Moslavački škrlat (Rihelj, 2019). Povezano s tim, važan turistički proizvod svakako bi mogle biti vinske ceste koje bi zatim mogle biti preduvjet jačeg turističkog značaja izložbi vina u Kutini. U Kutini postoji Vinski dvor, reprezentativno uređen prostor koji preuzima ulogu mjesta za kušanje i promidžbu izvornih proizvoda (Rudić, 2005).

Šume prekrivaju oko 40 % površine Republike Hrvatske, a šumsko zoniranje Hrvatske izvodi se na tri dijela, od kojih je važno izdvojiti kontinentski, odnosno uglavnom peripanonski prostor. U tom prostoru prevladavaju vrijedne šume listopadnih hrastova i bukve čije je iskorištavanje na prostoru Moslavine spomenuto i poznato već od 19. stoljeća (Magaš, 2013). U Moslavini i poljoprivreda i šumarstvo mogu biti, dakako u promijenjenim okolnostima, resursi na kojima će se razvijati prerađivačka industrija u sektoru prehrambene i drveno prerađivačke industrije koje, iako su nisko profitabilne, vezuju mnogo radne snage. Na prostoru Moslavine nalazi se više od 68 000 hektara poljoprivrednog zemljišta, dok je šumskog zemljišta nešto više od 52 000 hektara. Neka od osnovnih obilježja poljodjelstva u Moslavini svakako su usitnjenost i rascjepkanost posjeda, ali i napuštanje površina, osobito onih na kojima ne postoje uvjeti za intenzivnije iskorištavanje. Tla su u regiji raznovrsna i

već je spomenuto kako su u regiji tla pogođena procesom podzolizacije, odnosno ispiranja površinskog sloja, a time i znatno osiromašena. Zbog toga su spomenute površine poljoprivrednog zemljišta slabijeg boniteta i treba poraditi na njihovoj kvaliteti (Roglić, 2006). Prostrane livadsko-močvarne površine na prostoru uz rijeku Savu imaju veliku potencijalnu prirodnu vrijednost jer je udio humusa i do 20 %, no stvarna mogućnost iskorištavanja jest malena. Kao što je i spomenuto, uglavnom služe za livade i pašnjake, a ponegdje se na njima nalazi prirodna šuma hrasta lužnjaka i jasena (LAG Moslavina, 2016). Spomenuto je kako je Lonjsko polje sabirnica voda pa je obilje površinskih voda jedno od glavnih prirodnih obilježja ovog kraja koje ujedno predstavlja privredni potencijal neprocjenjivih mogućnosti. Unatoč tome, vode su najslabije gospodarski valorizirane, a danas nanose više štete nego koristi zbog poplava, koje su najčešće u proljeće i jesen uzrokovane dinamikom lijevih pritoka Save - Lonje, Pakre, Velikog i Malog Struga te desnog pritoka Une (Bogović, 2007). Procesima kao što su melioracija, arondacija te bonifikacija⁸ tla ovom bi se kraju moglo dati mnogo više poticaja za razvoj i bolje iskorištavanje (LAG Moslavina, 2016). Na području Moslavine nalazi se više od 7000 poljoprivrednih gospodarstva od kojih su najbrojnija obiteljska poljoprivredna gospodarstva (OPG) i to najviše u moslavačkom prigorju, odnosno u južnim i razvijenim dijelovima Moslavine te Lonjskom polju (Braičić i Lončar, 2018). Na području Moslavine najviše se uzgajaju goveda, zatim ovce i konji, a od biljnih kultura najviše se uzgajaju soja, kukuruz, zob i pšenica, a značajna su područja pašnjaka i livada. S druge strane, šumama koje su u vlasništvu države upravlja poduzeće Hrvatske šume d.o.o, dok je proizvodna vrijednost privatnih šuma slabije poznata. Za njih nisu izrađeni programi gospodarenja i prvenstveno su namijenjene podmirivanju potreba vlasnika. Na prostoru Moslavačke gore pretežno su zastupljene šume hrasta kitnjaka i graba te bukva, a u nizinskom dijelu hrast lužnjak i grab. Važno je istaknuti da šume i dalje ostaju važan prirodni gospodarski izvor. Njihovo se značenje mijenja u skladu s općim razvojem, a danas sve više dolazi do izražaja i njihova pejzažna privlačnost i rekreacijska vrijednost. Iz tog je razloga važno šumama posvetiti više pažnje, osobito onima u blizini važnijih naselja Moslavine (Roglić, 2006).

Od djelatnosti se još mogu izdvojiti i pčelarstvo kao značajan resurs moslavačkog kraja, zatim slatkovodni ribnjaci kojima upravlja više različitih trgovačkih društva, a pretežno se uzgaja šaran te lovstvo s 28 lovnih područja, a najčešće se lovi jelen, divlja svinja te pernata

⁸ Melioracija, arondacija i bonifikacija – uređenje i osposobljavanje neplodnog tla za proizvodnju poboljšavanjem njegovih svojstava

divljač (LAG Moslavina, 2016). Obzirom da Hrvatska nije bogata rudama i sirovinama, za sekundarni sektor djelatnosti važna su prirodna bogatstva pojedinih regija, kao što su šume te nalazišta nafte i plina u Moslavini. Ujedno su moslavačka središta, Ivanić Grad i Kutina važna središta zagrebačke industrijske regije (Magaš, 2013).

Od djelatnosti tercijarnog sektora, za Moslavinu je važno analizirati razvoj turizma. Na području Moslavine djeluju turističke zajednice Grada Kutine, Čazme, Popovače, Ivanić Grada te općina Križ i Lipovljani, dok Turistička zajednica Sjeverna Moslavina djeluje na području Grada Garešnice te općina Hercegovac i Velika Trnovitica. Općenito se turizam kao gospodarska grana najviše razvija na području Kutine i Ivanić Grada. Što se tiče smještajnih kapaciteta, hoteli se nalaze u Kutini, Ivanić Gradu i Garešnici, motel se nalazi u Popovači, a razvijaju se i drugi oblici smještaja, na primjer, sobe, apartmani, hosteli i sl. (LAG Moslavina, 2016). Kako je riječ prije svega o kontinentalnom turizmu, on se na području Moslavine uglavnom temelji na prirodnoj i društvenoj baštini, od koji su glavna atrakcija Park prirode Lonjsko polje s ukupnom površinom većom od 50 000 hektara. Mnogobrojne su vrijednosti Lonjskog polja od kojih se mogu istaknuti nizinske poplavne šume, vlažni travnjaci, očuvane rijetke životinjske i biljne svojte, autohtone pasmine, tradicijska drvena arhitektura, bogatstvo nematerijalne kulturne baštine itd. Lonjsko polje uvršteno je u Ramsarski⁹ popis močvara međunarodnog značaja (Lonjsko polje, 2019). Važan element prirodne baštine Moslavine je u nekoliko navrata spomenuta Moslavačka gora s velikom krajobraznom, geološkom, biološkom, kulturno-povijesnom i tradicijskom baštinom. Osim spomenutog, prema Naturi 2000¹⁰ na prostoru Moslavine nalaze se Područja od značaja za zajednicu, koja zauzimaju više od 12 % površine te Područja od posebne zaštite koja zauzimaju nešto više od 24 % površine Moslavine. Osim toga ekološku mrežu na prostoru Moslavine čine područja važna za očuvanje ptica (POP), područja očuvanja značajna za vrste i stanišne tipove (POVS), vjerojatna područja očuvanja značajna za vrste i stanišne tipove (vPOVS) te posebna područja očuvanja značajna za vrste i stanišne tipove (PPOVS) (Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja, 2020). Ornitološki rezervat Krapje Dol prvi je proglašeni ornitološki rezervat u Hrvatskoj dok je selo Čigoč, poznato po brojnosti bijelih roda (Bogović, 2007). Treba istaknuti da unatoč velikoj krajobraznoj i biološkoj raznolikosti ipak prevladava njihova nedovoljna iskorištenost. Bolja iskorištenost

⁹ Ramsarska konvencija donesena je u veljači 1971. godine, a regulira aktivnosti i međunarodnu suradnju u gospodarenju, očuvanju i zaštiti močvara (Hrvatska enciklopedija, Ramsarska konvencija)

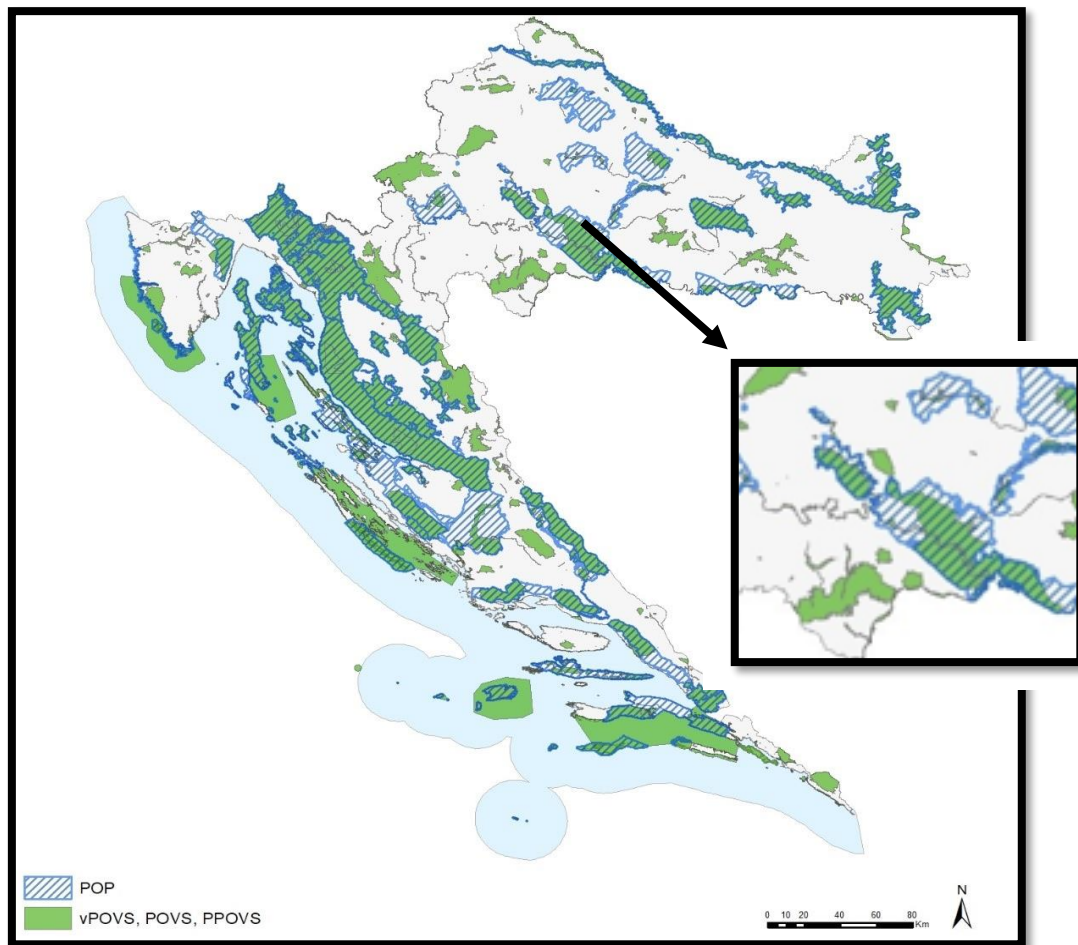
¹⁰ Natura 2000 – ekološka mreža sastavljena od područja važnih za očuvanje ugroženih vrsta i stanišnih tipova Europske unije

pridonijela bi općem razvoju i boljoj kvaliteti života u lokalnim zajednicama (LAG Moslavina, 2016). Tablica 3 prikazuje zaštićenu prirodnu baštinu Moslavine, a slika 19 prikazuje ekološku mrežu Natura 2000 s izdvojenim širim područjem Moslavine.

Tab. 3. Zaštićena prirodna baština Moslavine

Zaštićena prirodna baština				
Kategorija zaštite	Lokacija/naziv	Površina u ha	Godina proglašenja	JLS
Park prirode	Lonjsko polje	50 650,00	28. 03. 1990.	Popovača, Kutina, Velika Ludina, Lipovljani
Regionalni park	Moslavačka gora	15 107,61	25. 06. 2011.	Garešnica, Čazma, Velika Ludina, Popovača, Kutina
Posebni rezervat	Specijalni zoološki rezervat u gospodarskoj jedinici Varoški lug	897,03	22. 07. 1982.	Kloštar Ivanić, Dubrava
Posebni rezervat	Varoški lug, odjeli 14b, 14c i 16c unutar posebnog zoološkog rezervata Varoški lug	62,48	05. 06. 1988.	Dubrava
UKUPNO		66 654,64		

Izvor: LAG Moslavina, 2016.

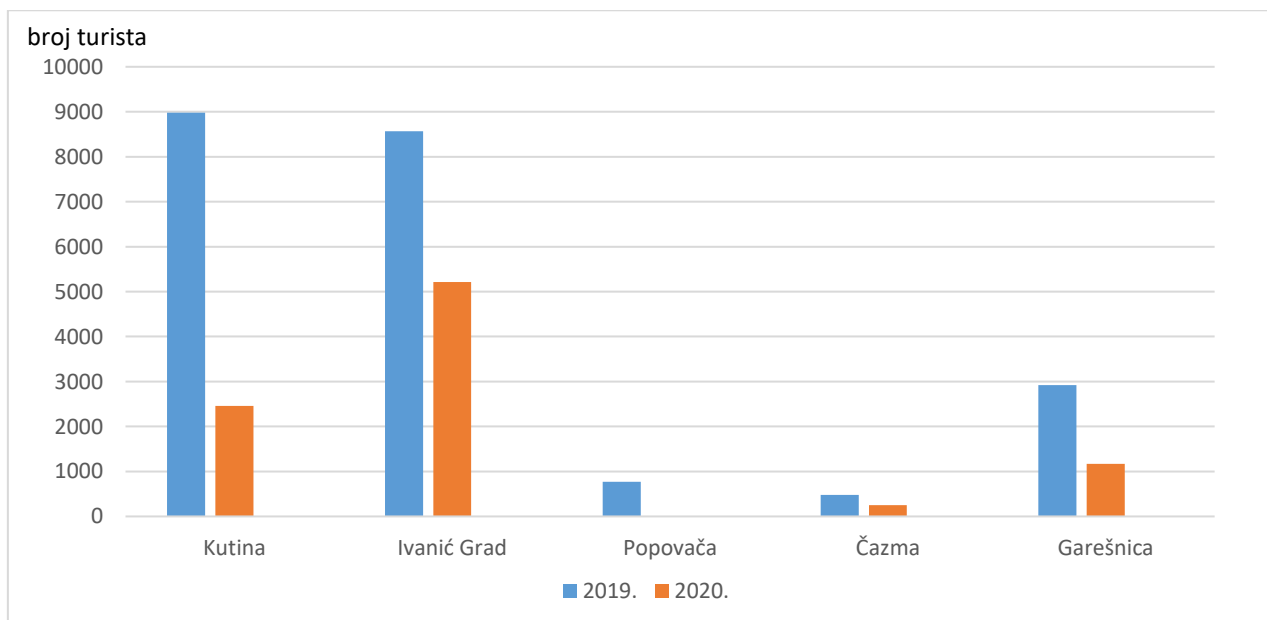
Sl. 19. Ekološka mreža Natura 2000 Hrvatske i Moslavine

Izvor: preuzeto iz Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja, 2020.

Osim toga, treba istaknuti i važnost zdravstvenog turizma čija okosnica može biti korištenje naftalana dobivenog iz naftenske nafte te slana termomineralna voda. Taj oblik turizma prije svega koristi se u liječenju kožnih i reumatskih bolesti u Ivanić Gradu u Specijalnoj bolnici Naftalan (Naftalan, n.d.).

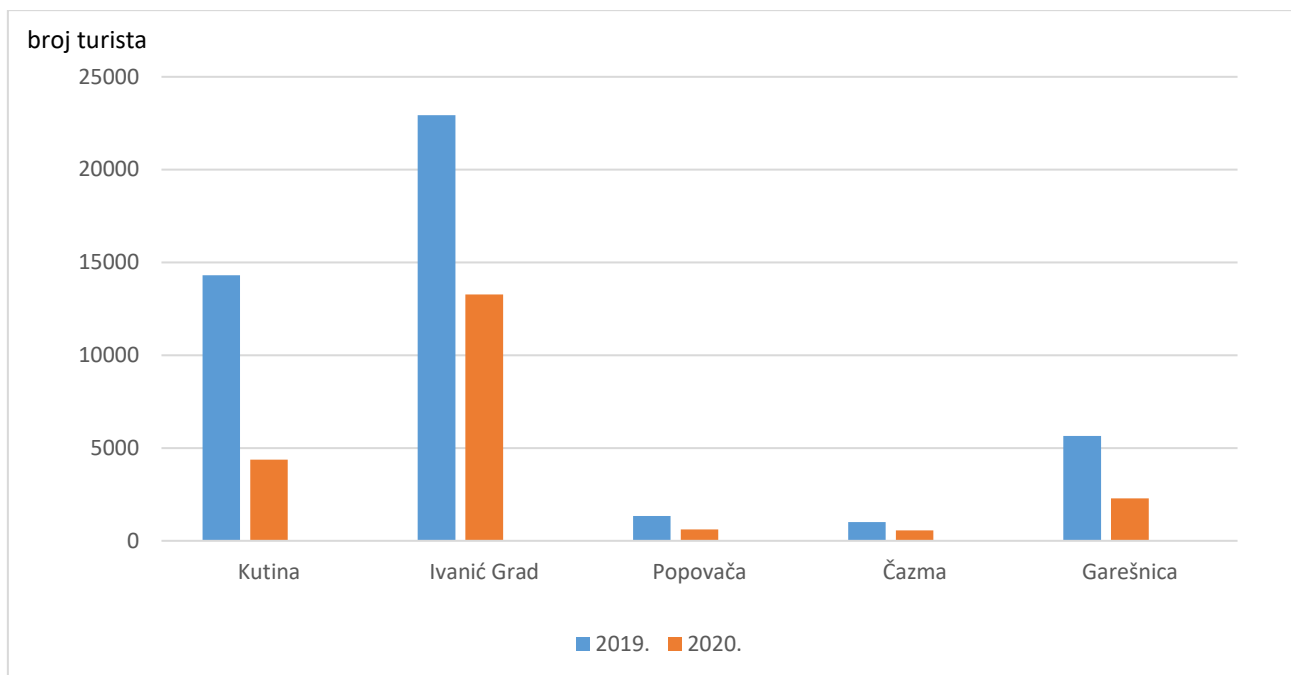
Istaknuto je kako je Moslavina važan poljoprivredni kraj i atraktivna turistička destinacija, prema tome u budućem razvoju Moslavine svakako treba naglasak staviti na razvoj ruralnog turizma na seoskim domaćinstvima te revitalizaciji tradicijskih poljoprivrednih djelatnosti. Moslavina kao ruralna regija ima dobre temelje i resurse za razvoj ove vrste turizma, no zapreke leže u relativno malom broju ljudi koji su spremni pokrenuti i potaknuti ovu vrstu turizma (Braičić i Lončar, 2018). U tu je svrhu, u studenom 2020. godine održana znanstveno-stručna konferencija za razvoj ruralnog turizma pod nazivom „Održivi i odgovorni razvoj u ruralnom turizmu“ s posebnim naglaskom na Moslavinu (Konferencija za razvoj ruralnog turizma, 2020). Uz to se može izdvojiti i inicijativa LEADER - temeljni

Program za razvoj ruralnog prostora Europske unije. LEADER se temelji na mobiliziranju i provedbi lokalnog razvoja u ruralnim zajednicama kroz lokalna partnerstva (već spomenute lokalne akcijske grupe) u sva tri sektora (javni, privatni i civilni), odnosno kroz uspostavu i razvoj veza između aktivnosti koje doprinose gospodarskom razvoju prostora (LAG Moslavina, 2018). Ono što je svakako pozitivno u turizmu i što otvara perspektivu u daljnjem stvaranju turističke ponude jest produljenje boravka turista na prostoru Moslavine. Boravak turista produžio se s 1,2 dana na 2,8 dana u razdoblju 1976. – 2015. godine (Križanić, 2021). Na prostoru Moslavine postoje veliki potencijali za turizam, no ono što je potrebno, jest povezivanje prirodnih i društvenih (kulturnih) potencijala. Otvaranje prijamnog centra u Repušnici, kao prvog službenog ulaza u Lonjsko polje s moslavačke strane, zatim uređenje biciklističkih puteva i vinskih cesti po Moslavačkoj gori i Lonjskom polju čime se povezuju najinteresantnija povijesna nalazišta i turistima zanimljive lokacije, ponovno otvaranje ugostiteljskog objekta u Podgariću, samo su neki od primjera kojima se turistička situacija u Moslavini svakako poboljšava (Rudić, 2005). Razvoju Moslavine svakako će pridonijeti povezivanje s lokalnim tradicionalnim proizvodima kako bi se povećala sinergija gospodarskih sektora razvijenih u Moslavini te osigurala diverzifikacija djelatnosti i ujednačen razvoj područja Moslavine (LAG Moslavina, 2016). Slike 20 i 21 prikazuju ukupan broj dolaska i noćenja turista za odabrane gradove i općine na području Moslavine za 2019. i 2020. godinu.

Sl. 20. Ukupan broj dolaska turista za odabrane upravne gradove i općine na području Moslavine za 2019. i 2020. godinu

Izvor: DZS, 2021.

Sl. 21. Ukupan broj noćenja turista za odabrane upravne gradove i općine na području Moslavine za 2019. i 2020. godinu

Izvor: DZS, 2021.

Ispred svih gospodarskih djelatnosti na prostoru Moslavine nalaze se veliki izazovi koje pred njih stavlja konkurentno tržište i sve veći zahtjevi potrošača za novim proizvodima. Gradovi Moslavine rade na projektima kroz koji će se potaknuti zajednički razvoj na gospodarskom, kulturnom i turističkom području. Iako je Moslavina podijeljena na područja triju županija, smatra se jedinstvenim turističkim područjem, a ono što će pridonijeti tom razvoju jesu upravo domaćini gradova i naselja, njihov život, tradicija i baština (Grad Kutina, 2010). Neki od važnijih projekata na kojima rade gradovi Moslavine mogu se pronaći na stranicama turističkih zajednica istih. Turistička zajednica Grada Kutine iznosi nekoliko projekata kojima se nastoji omogućiti što bolji (daljnji) razvoj Moslavine. Neki od njih su razvoj regionalnog parka Moslavačka gora kroz izgradnju poučnih staza, opremanje vidikovca na Moslavačkoj gori, opremanje planinarskog doma Vilenjak u partnerstvu s Hrvatskim šumama, rekonstrukcija akumulacije u Mikleuški, povećanje atraktivnosti posjetiteljskog centra u Repušnici, zatim Moslavačka VinoSfera, odnosno prezentacija Moslavačke regije kao centra vinske kulture, projekt Crno zlato Moslavine, odnosno interpretacija industrijske baštine područja Moslavine te mnogi drugi (Turistička zajednica Grada Kutine, 2021). Iz toga je vidljivo kako bi se također, što veći naglasak, trebao staviti na razvoj sporta i rekreacije te sadržaja za njihovu implementaciju, kako radi lokalnih stanovnika, tako i radi sve većeg broja posjetitelja na prostoru Moslavine. Unutrašnjost Moslavine, koja je lišena

buke i zagađenja zraka zbog već spomenutog razmještaja gradova i prometnica, čini se kao idealna destinacija za boravak stanovnika u prirodi (Križanić, 2021).

Prema strategiji lokalne akcijske grupe Moslavina (2016) kroz SWOT¹¹ analizu izdvojene su snage, slabosti, prilike i prijetnje kroz opće geografske, gospodarske i demografske značajke područja Moslavine. Iz prethodnog je vidljivo kako Moslavina ima mnogo potencijala za razvoj, ali i dosta izazova kako bi taj razvoj ostvarila. Snage Moslavine su svakako prirodno bogatstvo, odnosno prirodna i društvena baština, poljodjelstvo (vinogradarstvo, voćarstvo, stočarstvo), Kutina kao centar društvenog i ekonomskog razvoja Moslavine koja podupire industrijski razvoj, brojna društvena infrastruktura te bogat kulturno-umjetnički život. Izazovi i slabosti koje prijete razvoju Moslavine jesu svakako već spomenuti trend depopulacije područja, odnosno smanjenje broja stanovnika Moslavine, nedovoljna iskorištenost kulturno-povijesnih značajki, nedovoljna ulaganja u modernizaciju i nedostatak financijskih sredstava, ovisnost gospodarstva o političkim odlukama te neravnomjeran gospodarski razvoj, budućnost Petrokemije, rascjepkanost zemljišta, nizak udio visoko obrazovanog stanovništva itd.

Moslavina bi svoj budući razvoj trebala temeljiti iskorištavanjem prilika koje joj se nude, na primjer korištenjem sredstava Europskog socijalnog fonda za otvaranje novih radnih mjesta i poboljšanje obrazovne strukture, korištenjem fondova za razvoj društvene infrastrukture u kombinaciji s razvojem turističkih sadržaja, odnosno, razvojem posebnih oblika turizma, promoviranjem i dodatnim razvojem grana poljoprivrede, prije svega voćarstva, vinogradarstva, ali i pčelarstva, također i uzgojem autohtonih sorti, zatim ponudom dodatnih oblika cjeloživotnog učenja i sl. Jedan od načina za što bolji razvoj regije jest i spomenuti LEADER program (LAG Moslavina, 2016). Opći ciljevi LAG-a Moslavine sažimaju sve ono na čemu bi se budući razvoj Moslavine trebao temeljiti, a to su: poboljšanje gospodarstva i konkurentnosti, učinkovito upravljanje razvojnim resursima, potencijalima i razvojem, prepoznatljiva i očuvana kulturna i prirodna baština te podizanje kvalitete života u ruralnim područjima. Najvažniji specifični ciljevi LAG-a Moslavine su: razvoj konkurentne poljoprivrede te razvoj revitalizacije i održivog korištenja razvojne resursne osnove (LAG Moslavina, 2016).

¹¹ SWOT analiza jest analiza situacije: S – snaga, W – slabosti, O – prilike, T - prijetnje

6. Moslavina kao tema u nastavi

6.1. Opis procesa intervjuiranja

Za potrebe istraživačkog dijela ovog diplomskog rada korištena je metoda intervjuja. Prema stupnju formalnosti i strukture u radu je korišten dubinski strukturirani intervju koji je ujedno i standardiziran jer se odgovori bilježe prema unaprijed definiranom obrascu za prikupljanje podataka, dok se pojam dubinski odnosi na činjenicu da ispitivač nastoji dobiti opširne, duboke i detaljne odgovore na postavljena pitanja što omogućava najveću fleksibilnost. Ispitanici u svojim odgovorima mogu nesputano i slobodno odgovarati, dok je zadaća ispitivača voditi i usmjeravati razgovor te se prilagoditi istom. Dubinski intervju smatra se prilično kvalitetnim izvorom podataka dok je istovremeno vremenski vrlo zahtjevan (Tkalac Verčić i dr., 2014).

Pitanja za provedbu dubinski strukturiranog intervjuja osmišljena su nakon analize odgojno-obrazovnih ishoda iz Kurikuluma predmeta Priroda i društvo, dakle ishodi za razrede od 1. do 4. osnovne škole, zatim su analizirani odgojno-obrazovni ishodi iz Kurikuluma za predmet Geografiju za razrede od 5. do 8. osnovne škole te razrede od 1. do 4. srednje škole. Prije nego je intervju obavljen, analizirani su također godišnji izvedbeni kurikulumi triju nastavnica - kurikulum Prirode i društva jedne osnovnoškolske nastavnice, kurikulum Geografije jedne osnovnoškolske i jedne srednjoškolske nastavnice.

Intervjui su provedeni na sljedeći način - svim nastavnicama pitanja su poslana deset dana ranije kako bi se mogle pripremiti i organizirati informacije koje se od njih traže. Pitanja su poslana 12. svibnja 2021. godine, a pismeni oblici odgovora dobiveni su do 22. svibnja 2021. Nastavnici srednje škole pitanja su poslana isključivo na službenu e-mail adresu i to je bio jedini način komuniciranja i provođenja intervjuja iz nastavninih osobnih razloga. S nastavnicama osnovnih škola intervju je, odnosno razgovor, proveden telefonski i online preko platforme Teams. Pitanja koje su poslana svim nastavnicama kao priprema za intervju su sljedeća: 1. *Navedite jedan do dva primjera nastavnih jedinica (i specifične ishode) po razredu u kojima uključujete u nastavu primjere iz Moslavine; i zašto?*, 2. *Koliko kroz te primjere učenici prepoznaju Moslavinu kao regiju, odnosno razvijaju li učenici takvim pristupom regionalni identitet?*, 3. *Biste li na drugačiji način sadržaj o Moslavini uključili u nastavu da se nastava održavala u normalnim uvjetima?* i 4. *Prepoznajete li još neke mogućnosti za još veće uključivanje Moslavine u nastavnu praksu?* Dobiveni odgovori nastavnica na postavljena pitanja dalje su se koristili kao okvir i podsjetnik u pisanju analize rezultata u nastavku. Telefonskim razgovorom (25.5., koji je trajao otprilike 1 sat) i online razgovorom preko platforme Teams (26.5., koji je trajao otprilike 1 sat i 30 minuta) pitanja

i odgovori dodatno su analizirani, odnosno, neki su odgovori samo potvrđeni, a neki prošireni dodatnim potpitanjima. Odgovori sudionica nisu snimani već su bilježeni tijekom razgovora i poslije interpretirani.

6.2. Analiza rezultata

U ovom će se dijelu diplomskog rada analizirati i usporediti odgovori triju nastavnica. Krenut će se s analizom odgovora nastavnice razredne nastave osnovne škole, odnosno predmeta Priroda i društvo. Na prvo pitanje u kojem je trebalo izdvojiti konkretne primjere nastavnih jedinica i izdvojiti specifične ishode kroz koje se uključuje sadržaj o Moslavini u nastavu, nastavnica razredne nastave izdvojila je sljedeće ishode i nastavne jedinice za treći razred. Prva je nastavna jedinica *Moj zavičaj – brežuljkasti kraj*, te ishod PID OŠ A.3.3. (učenik zaključuje o organiziranosti lokalne zajednice te uspoređuje prikaze različitih prostora), zatim ishod PID OŠ B.3.4. (učenik se snalazi u prostoru, tumači plan mjesta i kartu zavičaja, izrađuje plan neposrednog okružja i zaključuje o povezanosti prostornih obilježja zavičaja i načina života ljudi) te posljednji ishod PID OŠ C.3.1. (učenik raspravlja o ulozi, utjecaju i važnosti zavičajnog okružja u razvoju identiteta te utjecaju pojedinca na očuvanje baštine). Prethodno navedene ishode i nastavnu jedinicu objašnjavaju i sljedeći iskazi: „*U ovu nastavnu jedinicu uključujem našu Moslavačku goru. Obzirom da nam se škola nalazi na samom ulazu u Moslavačku goru, ..., s djecom odlazim u obilazak iste te razgledavanje prirodnih ljepota. Djeca kroz zornu nastavu uspoređuju prirodu i pojave u prirodi s ostalim zavičajima u kojima su boravili, npr. primorski zavičaj. Tu upoznajemo šume Moslavačke gore, biljne i životinjske vrste, potoke i jezera, djelatnosti kojima se ljudi u tim zavičajima bave.*“ (Nastavnica razredne nastave OŠ).

Druga nastavna jedinica jest *Živi svijet stajaćica*. Ishodi koji su ovdje istaknuti jesu PID OŠ B.3.1 (učenik raspravlja o važnosti odgovornog odnosa prema sebi, drugima i prirodi), PID OŠ B.3.2. (učenik zaključuje o promjenama i odnosima u prirodi te međusobnoj ovisnosti živih bića i prostora iz primjera iz svog okoliša) te ishod PID OŠ B.3.4. (učenik se snalazi u prostoru, tumači plan mjesta i kartu zavičaja, izrađuje plan neposrednog okružja i zaključuje o povezanosti prostornih obilježja zavičaja i način života ljudi). Prethodno navedeni ishodi argumentirani su na sljedeći način: „*Odlazim s djecom u Park prirode Lonjsko polje. Na taj način djeca uče o odgovornom ponašanju prema biljkama i životinjama u svom zavičaju, ali i u širem prostoru. Također uče objašnjavati međuovisnost biljnog i životinjskog svijeta i čovjeka. Uz to se uče snalaziti u zavičajnom prostoru prema glavnim i sporednim stranama svijeta.*“ (Nastavnica razredne nastave OŠ).

Posljednja nastavna jedinica koju je izdvojila nastavnica jest *Izumi koji su promijenili svijet*. Ishodi vezani uz tu nastavnu jedinicu su PID OŠ A.3.2. (učenik prikazuje vremenski slijed događaja i procjenjuje njihovu važnost) i PID OŠ B.3.3. (učenik se snalazi u promjenama i odnosima tijekom vremenskih ciklusa te analizira povezanost vremenskih ciklusa s događajima i važnim osobama u zavičaju). Neki od glavnih razloga izdvajanja ove nastavne jedinice (nastavnice razredne nastave OŠ) i ishoda jesu da učenici kroz povijest uče o svom zavičaju, na primjer kroz posjet Muzeju Moslavini u Kutini. Učenici se također uče prikazati vremenski slijed događaja na lenti vremena, a važnu ulogu imaju i kulturno-povijesni spomenici koji učenici mogu neposredno promatrati te procjenjivati njihovu važnost. Uz to, ističe se, učenici mogu uspoređivati prošlost i sadašnjost i vlastitim riječima predviđati i procijeniti promjene i odnose u budućnosti itd.

Na prvo pitanje, nastavnica predmetne nastave OŠ odgovorila je nešto detaljnije, odnosno navela je više nastavnih jedinica kroz koje prožima sadržaj o Moslavini kroz nastavu. Dvije se nastavne jedinice odnose na 5. razred osnovne škole. To su *Orijentacija* i *Reljef Nizinske Hrvatske*. Izdvojeni ishodi, GEO OŠ B.5.3. (učenik se orijentira u zavičaju s pomoću topografske karte, plana grada (naselja) i kompasa) te GEO OŠ B.C.5.5. (učenik uspoređuje reljefna obilježja panonskog i dinarskog prostora te ih vrednuje kao životni prostor), argumentirani su i objašnjeni na sljedeći način:

„Učenici koriste topografsku kartu Kutine, regionalnu kartu Moslavine, turističku kartu Kutine/Moslavine zbog lakše usporedbe karte i prostora. Čitajući te karte, učenici određuju svoj smještaj lokalno i regionalno, prepoznaju kartografske znakove. Učeci iz primjera učenici izrađuju svoje topografske i tematske karte i lakše izrađuju skice kretanja po terenu“ i *„Učenici puno lakše usvajaju određene pojmove ako ih usporede sa stvarnim prostorima koji se nalaze u njihovoj bližoj okolini, a koji su dio njihove svakodnevnice, npr. poloji – Lonjsko polje.“* (Nastavnica predmetne nastave OŠ).

Nekoliko je ishoda izdvojeno za 6. razred osnovne škole koji se prožimaju kroz različite nastavne jedinice. Na primjer, uz nastavnu jedinicu *Opće kretanje stanovništva* izdvojen je ishod GEO OŠ B.A.6.2. (učenik analizira sastavnice općeg kretanja stanovništva svijeta i Hrvatske te njezinih prirodnih cjelina i županija), za koji nastavnica predmetne nastave osnovne škole objašnjava kako je učenicima lakše shvatiti i donijeti zaključke o određenim promjenama na državnoj razini ako prepoznaju uzroke i posljedice u svojoj okolini prateći statističke podatke svog grada i regije. Uz nastavnu jedinicu *Naselja Republike Hrvatske* veže se ishod GEO B.A.6.4. (učenik razlikuje ruralna i urbana naselja, prepoznaje funkcije i njihov prostorni raspored te objašnjava hijerarhiju gradskih naselja na primjeru Hrvatske),

a koji nastavnica predmetne nastave osnovne škole također objašnjava da „Učenici na poznatim primjerima donose zaključke o promjenama koje nastaju u prostoru kao što je širenje gradova, rast gradskog stanovništva, infrastruktura, a sve je to potaknuto razvojem industrije. Isto tako lako uočavaju razlike u funkcijama sela, grada, županijskog središta i glavnog grada, uspoređujući ih s poznatim prostorom koje ih okružuje.“ (Nastavnica predmetne nastave OŠ).

Za posljednju izdvojenu nastavnu jedinicu *Prirodna bogatstva i izvori energije* vezan je ishod GEO OŠ C.6.4. (učenik navodi i opisuje prirodna bogatstva, sirovine i izvore energije, navodi vrste onečišćenja i mjere zaštite te objašnjava važnost selektiranja otpada), za koji nastavnica predmetne nastave osnovne škole ističe da je „*Moslavina kao regija bogata naftom i zemnim plinom idealan primjer za objasniti navedene ishode.*“ (Nastavnica predmetne nastave OŠ)

Izdvojen je još jedan ishod za 8. razred osnovne škole. To je GEO OŠ A.B.8.7. (učenik opisuje globalizaciju i njezin utjecaj na identitet pojedinca i prostora u kojem živi), uz objašnjenje da učenik objašnjava globalizaciju kroz regionalne poslovne subjekte koji su postigli međunarodno priznanje i uspjeh, na primjer Agrivi.

Za prvo pitanje preostaje još izdvojiti nastavne jedinice i ishode koje je istaknula nastavnica srednje škole. Prvenstveno su izdvojeni primjeri za 1. i 2. razred srednje škole, dok za 3. i 4. nije izdvojen niti jedan ishod i nastavna jedinica. Ishodi koji se odnose na 1. razred srednje škole jesu GEO SŠ B.1.2. (učenik opisuje osnovna obilježja geoloških razdoblja), prema kojemu učenik razlikuje vrste stijena prema nastanku, glavne strukturne elemente litosfere, postanak reljefa i njegovih glavnih genetskih tipova te međuovisnost s društvom i njegovim aktivnostima na primjerima iz svijeta i Hrvatske. Prethodno navedeni ishod objašnjen je na sljedeći način: „*U ishodu za 1. razred, koji govori o postanku reljefa, boranju i rasjedanju, spominjem Moslavačku goru kao oblika rasjeda (horst). O tome malo detaljnije govorim, kako je nastala, vrste stijena od kojih je građena, zašto stara gromadna gora i "otočna planina". Govorim o nazivu Moslavina kao kraju oko Moslavačke gore. Kada govorim o vrstama stijena kod vulkanskih spominjem moslavački granit i da je prvo postolje spomeniku Josipu Jelačiću izgrađeno od moslavačkog granita.*“ (Nastavnica srednje škole)

Drugi izdvojeni ishod za 1. razred srednje škole jest GEO SŠ B.1.7. (učenik objašnjava i uspoređuje pojavu i značenje voda na kopnu i njihova obilježja te navodi primjere iz svijeta i Hrvatske), može se povezati s ishodom koji je izdvojila nastavnica razredne nastave osnovne škole (PID OŠ B.3.4. i nastavnom jedinicom *Živi svijet stajaćica*) te s ishodom koji je izdvojila nastavnica predmetne nastave osnovne škole u kojem učenici lakše uče uz

primjere iz okoline (poloji - Lonjsko polje). „U ishodu za 1. razred, kada govorim o rijekama Hrvatske, spominjem rijeke Moslavine (Česma, Ilova, Lonja) koje čine i prirodnu granicu regije. Govorim o tome gdje izvire te rijeke, kuda teku, ušće, također i o važnosti močvara – Lonjsko polje, kako je nastalo, što je poloj, važnost za iskorištavanje i sl.“ (Nastavnica srednje škole).

Ishod koji nisu spomenule prethodne nastavnice, a svakako je važan, jest GEO SŠ C.1.1. (učenik objašnjava vrijednost georaznolikosti i važnost zaštite geobaštine te opisuje primjere iz svijeta i Hrvatske). Na koji se način u nastavu prožima ovaj ishod govori nam sljedeće: „U ishodu za 1. razred navodim primjere zaštićene geobaštine u Hrvatskoj, a posebno zaštitu prirodnih područja Moslavačke gore kao regionalnog parka. Spominjem njegove prirodne ljepote – šume, biljni i životinjski svijet, stare ostatke utvrda, poučne staze... Također spominjem Lonjsko polje kao Park prirode i unutar njega izdvojim zaštićenu prirodnu i kulturnu baštinu – Krapje Dol, selo Krapje, Čigoč, Osekovo.“ (Nastavnica srednje škole).

Preostaje još spomenuti dva ishoda koja su izdvojena za 2. razred srednje škole. To su GEO SŠ B.2.3. (učenik analizira i uspoređuje morfološku i funkcionalnu strukturu naselja te uspoređuje obilježja ruralnih i urbanih naselja u Hrvatskoj) te GEO SŠ B.C.2.8. (učenik analizira strukturu, rezerve i prostorni raspored energetske izvora i mineralnih sirovina, prepoznaje važnost sirovina i energije za gospodarski razvoj). Prvi ishod argumentiran je na sljedeći način: „U 2. razredu učenik uspoređuje funkcije naselja u kojemu živi s ostalim naseljima u zavičaju. Za primjer uzimam gradove odakle dolaze učenici, to su Popovača, Kutina, Garešnica i Novska. Analiziramo gravitacijsko područje gradova, funkcije gradova i stupanj centraliteta naselja.“ (Nastavnica srednje škole)

Drugi ishod može se povezati s već spomenutim ishodom koji je izdvojila nastavnica predmetne nastave osnovne škole (GEO OŠ C.6.4. i nastavna jedinica *Prirodna bogatstva i izvori energije*). I nastavnica srednje škole s učenicima spominje izvore nafte i plina na području Moslavine (Kloštar, Žutica, Okoli), zatim najstarije nalazište nafte u Moslavini (Gojlo), te izdvaja cjevovodni promet nafte i plina na prostoru Moslavine.

Na drugo pitanje, gdje je trebalo odgovoriti koliko učenici prepoznaju Moslavinu kao regiju, odnosno razvijaju li učenici kroz navedene primjere regionalni identitet, nastavnice su dale slične odgovore. Sve tri su se složile da učenici kroz navedene primjere prepoznaju Moslavinu kao cjelinu i da na taj način razviju svoj regionalni identitet. Kroz odgovor, nastavnica razredne nastave istaknula je i dva problema, površnost obrade nastavnih cjelina vezanih uz zavičaj i premalo spominjanje Moslavine, ali i bilo koje druge regije u nastavnim

jedinicama (Nastavnica razredne nastave OŠ). To je vidljivo iz sljedećeg: „*Učenici kroz terensku nastavu prepoznaju Moslavinu kao regionalnu cjelinu i razvijaju svoj regionalni identitet i ljubav prema zavičaju. U samim nastavnim cjelinama i jedinicama, teme o Moslavini ili bilo kojoj drugoj regiji, se jako malo spominju. Nema zasebne teme o pojedinim regijama, već učitelji samostalno "ubacuju" neke svoje teme koje bi djeci bile zanimljive i kako bi im što bliže dočarali ljepote i posebnosti zavičaja. U godišnjem izvedbenom kurikulumu za treći i četvrti razred obrađuju se nastavne cjeline vezane za zavičaj, gospodarstvo i županiju u kojima učenici žive, ali samo površno.*“ (Nastavnica razredne nastave OŠ)

Nastavnica predmetne nastave osnovne škole dodaje još da: „*Osim prirodno-geografskih obilježja regije, učenici prepoznaju i specifičnosti vezane uz nacionalnu strukturu – brojne nationale manjine; bogatu kulturnu baštinu – tradicijski stil gradnje, folklor, nošnja, tradicija i običaji; prirodnu baštinu – regionalni park, park prirode, obilježja urbanih i ruralnih prostora, gospodarske subjekte, specifična prostorna kretanja i sl.*“ (Nastavnica predmetne nastave OŠ), dok nastavnica srednje škole ističe da učenici razvijaju osjećaj pripadnosti moslavačkoj tradiciji i naravno, svoj regionalni identitet koji je i dalje veoma živ, kroz sljedeće primjere: „*Naravno da razvijaju regionalni identitet. Učenicima treba potaknuti pristup prepoznavanja njihovog zavičaja, kako kroz povijest, tako i danas u nodalno-funkcionalnoj strukturi prostora u kojem žive. Treba istaknuti važnost regije za demografski, gospodarski i prostorni razvoj. Smatram da se u postojećem teritorijalno-administrativnom sustavu jedan dio identiteta Moslavine, kao dijela Sisačko-moslavačke županije, izgubio, odnosno uklopio u dio šire županijske organizacije. Međutim, Moslavina ima jasan regionalan identitet kroz geografske, povijesno-prirodne značajke, kulturu i običaje te prirodne resurse.*“ (Nastavnica srednje škole)

Na treće pitanje, gdje su nastavnice trebale odgovoriti bi li sadržaj o Moslavini drugačije uključile u nastavu da se ona održavala u normalnim uvjetima, odgovori nisu bili usuglašeni kao što je u prethodnom slučaju. Nastavnica razredne nastave osnovne škole ističe da njih pandemija bolesti COVID-19 nije spriječila da jedan dio nastave vezane uz Moslavinu ne odrade onako kako su zamislili. „*Sve smo organizirali zajedno u suradnji s roditeljima i odradili posjete Moslavačkoj gori. Djeca su boravila vani, na svježem zraku, učila na živim primjerima i bila jako zadovoljna. Taj dio ne bih mijenjala. Jedino nismo mogli posjetiti Muzej Moslavine i galeriju zbog epidemioloških mjera. Posjeti su, nažalost, bili otkazani i zabranjeni. Tako smo neke nastavne jedinice odradili kroz PowerPoint prezentacije i sličice*

– nekad i sad. Učenici su uspoređivali uređaje koje su njihovi predci koristili za rad s današnjim suvremenim i modernim uređajima.“ (Nastavnica razredne nastave OŠ)

Nastavnica predmetne nastave osnovne škole ističe kako ne vidi posebne razlike u realizaciji nastave na daljinu ili u učionici. Također ističe da: „*Jedina prednost održavanja nastave u normalnim uvjetima jest terenski rad koji se u uvjetima nastave na daljinu zamjenjuje s manjim istraživačkim ili projektnim radovima. Na primjer, umjesto zajedničkog obilaska grada i upoznavanja s tradicionalnom arhitekturom, ili utjecajem industrijalizacije na razvoj i širenje grada, učenici mogu samostalno odraditi zadatak kroz fotografiranje točno zadanih lokacija i kroz pripadajući opis.*“ (Nastavnica predmetne nastave OŠ)

Odgovarajući na ovo pitanje nastavnica srednje škole jasno je naglasila: „*Vjerojatno da bih u kombinaciji s predmetima kemija, biologija, povijest. Također i kroz terensku nastavu u Moslavačku goru i Lonjsko polje.*“ (Nastavnica srednje škole)

Preostaje još predstaviti odgovore nastavnica na posljednje, četvrto pitanje, gdje ih se pitalo prepoznaju li još neke mogućnosti za veće uključivanje Moslavine u nastavnu praksu. Poveznica između odgovora triju nastavnica vidljiva je u isticanju terenske nastave kao oblika nastave u kojemu bi učenici najviše dolazili u kontakt s Moslavinom kao regijom. „*U kurikulumu Prirode i društva trebalo bi ubaciti više sadržaja o zavičajima u kojima djeca žive, odnosno ostaviti slobodne teme tako da svaki učitelj sam sebi može organizirati nastavu kroz koju će upoznati djecu sa svojim okruženjem. Svaki učitelj bi sa svojim učenicima trebao imati zornu nastavu, dakle nastavu uživo, odnosno terensku nastavu, u prirodi i okolini u kojoj stanuje. Smatram da bi na taj način učenici lakše usvojili nastavne sadržaje vezane uz svoju regiju, a ujedno bi im bili zanimljiviji od samog čitanja i pisanja u školskim klupama. Dakle, više terenske nastave.*“ (Nastavnica razredne nastave OŠ)

Za više terenske nastave odlučila se i nastavnica predmetne nastave osnovne škole koja još ističe da bi se Moslavina u nastavu više mogla uključiti kroz: „*izradu grafičkih priloga prema statističkim podacima regije, usporedbom regionalnog i nacionalnog razvoja (ciljevi, razvoj, gospodarstvo).*“ (Nastavnica predmetne nastave OŠ)

Uz učeničke izlete, i nastavnica srednje škole ističe važnost terenske nastave u Moslavini kao regiji: „*Učenike bi upoznala s gradovima, kulturnom baštinom, mogućnostima valorizacije. Mislim da se Lonjsko polje nedovoljno koristi, a ima potrebnu infrastrukturu. Također je veliki potencijal Moslavačka gora te posebni projekti izučavanja industrijske baštine Hrvatske, koja je krenula iz Moslavine.*“ (Nastavnica srednje škole)

Potpitanjima kroz razgovor nastavnice su dale dodatna pojašnjenja gdje još uvrštavaju Moslavinu u nastavnu praksu. Nastavnici razredne nastave osnovne škole postavljeno je pitanje uvrštava li dodatno Moslavinu u nastavnu jedinicu preuzetu iz godišnjeg izvedbenog kurikulumu, *Gospodarstvo u zavičaju* i *Gospodarstvo moje regije*, na što je odgovorila da u 3. razredu kada govore o industriji spominju Petrokemiju i Selk, što se u njima radi, utjecaj na život ljudi i okoliš, ali ne kao zasebnu nastavnu jedinicu već kroz kratak osvrt. Također je postavljeno pitanje uvrštava li Moslavinu u nastavnu jedinicu *Povijesne i kulturne znamenitosti brežuljkastih krajeva*, u kojima se spominju kulturno-povijesni spomenici, pučki običaji i narodna baština. Odgovor je, naravno, bio potvrđan. Ističe kako spominju običaje, folklor, nošnju i da spomenuto često povezuju s likovnom kulturom gdje učenici crtaju narodnu nošnju. Nastavnici predmetne nastave osnovne škole postavljeno je više pitanja koja su odraz usporedbe analiziranog godišnjeg izvedbenog kurikulumu i pismenog i usmenog odgovora na pitanja kroz intervju. Nastavnica je sama istaknula kako je izdvojila samo nekoliko konkretnih primjera gdje uvrštava zavičaj (Moslavinu) u nastavnu praksu (prethodno analizirani ishodi i nastavne jedinice), no da, gdje god je to moguće, uvrštava grad, zavičaj i županiju u nastavnu praksu i primjere jer smatra da je učenicima na taj način puno lakše shvatiti neke sadržaje. Kao primjer za to navodi nastavnu jedinicu *Vode na Zemlji* (5. razred) gdje s učenicima rijeke obrađuje kroz primjer njima najbliže veće rijeke, a to je Sava, obzirom da njene pritoke koji su i dio zavičaja, znaju. Na Moslavinu se osvrće i kroz nastavne jedinice o reljefu, turizmu te kada se govori o poljoprivredi i šumarstvu, no, priznaje, nešto manje detaljno jer smatra da za učenike osnovnih škola ne treba ići toliko u dubinu, i da je ta razina znanja za učenike starije dobi. Na pitanje vezano uz terensku nastavu ističe kako je malo koriste, ali da bi htjeli više. Nastavnica razloge slabijeg provođenja terenske nastave vidi u kompleksnosti organiziranja iste, u teškoći usklađivanja obaveza s ostalim kolegama, u vremenu i financijama. Ističe kako je s učenicima prije više organizirala kraće terenske nastave kroz projektni dan u školi, na izbornoj i dodatnoj nastavi. Tada su uspješni posjetiti Lonjsko polje biciklima, ribnjak u Kutinskoj Slatini, zvjezdarnicu u Kutini, gradski bazen i okolni šumski prostor u Kutini i sl. Dakle, uglavnom se radilo o radu na terenu koji nije iziskivao veće financije. Vezano uz problem usklađivanja obaveza s ostalim kolegama, nastavnica ističe kako su se prije predmeti više povezivali, na primjer povijest i geografija, kemija i geografija, no, danas sve manje, a jedan uzrok je i pandemija COVID-19, zbog koje nema miješanja učenika. Na pitanje planira li provesti neke dodatne projekte vezane uz Moslavinu u budućnosti, nastavnica je dala sličan odgovor kao i prethodni, iako je razmišljala o tome, izriče kako je to teško izvedivo u ovakvim uvjetima, a općenito da je

neke manje projekte bilo moguće s učenicima provesti kroz već spomenuti projektni dan. Nastavnici je postavljeno još jedno dodatno potpitanje, koje se odnosi na učeničke istraživačke radove. Prethodno se izjasnila kako istraživački radovi uspješno zamjenjuju terenski rad pa da ne vidi problem održavanja nastave online ili uživo. Istraživačke radove provodi u 6. i 8. razredu osnovne škole. Od učenika u 6. razredu očekuje da rade samostalno ili u paru, prema vlastitom odabiru, a uglavnom se bave problemima grada u kojem žive. Učenici svoje radove pišu na oko tri stranice, ovisno o zadanoj, odnosno, odabranoj temi. Neki od primjera istraživačkih radova koje je nastavnica navela jesu: *Gradske zone za igru u Kutini* (na primjer: učenici istražuju dječja igrališta, dane su im topografske karte Kutine na kojima označavaju ta igrališta, analiziraju na kojim su prostorima smještena, koliko ih ima, mogu istraživati posjećenost tako da posjete jedno igralište i broje posjetitelje/djecu itd.), *Zelene površine grada Kutine*, *Bicikl protiv automobila*, *Biciklističke staze u gradu Kutini*, *Prirodno kretanje broja stanovnika Kutine*, *Zdravstvena zaštita po stanovniku*, *Gospodarenje otpadom – zeleni otoci* itd. Na pitanje smatra li da je Moslavina dovoljno zastupljena u nastavi (vlastitoj i općenito) odgovara potvrdno. Nastavnici srednje škole postavljena su slična pitanja. Ističe kako je analizom novog kurikuluma uvidjela u koje bi nastavne jedinice početkom nove nastavne godine mogla uvrstiti Moslavinu u praksu. Kao primjer ističe ishod GEO SŠ B.3.6. koji govori o promjenama gradskih naselja u zavičaju i Hrvatskoj, u koji bi uvrstila razvoj gradova Moslavine, njihov izgled, strukturu i funkcije. Posebno bi istaknula ulogu grada Kutine koji je središte Moslavine i koji je važan za razvoj cijele regije. Nastavnica srednje škole još ističe ishod GEO SŠ B.A.3.7. koji govori o demografskoj slici Hrvatske, a koje je već radila s učenicima 4. razreda srednje škole po starom programu. U nastavne jedinice vezane uz ovaj ishod, nastavnica spominje popise stanovništva, kretanje, migracije, posebno na području Sisačko-moslavačke županije i grada Kutine, za što ističe da to učenicima bude dosta zanimljivo. Osim toga, spominje koje mjere populacijske politike provodi grad Kutina, ali i ostali gradovi u županiji, a učenici zatim sami predlažu mjere demografske obnove. Posljednji ishod u koji nastavnica namjerava uvrstiti sadržaj o Moslavini jest GEO SŠ C.3.5. koji govori o gospodarenju otpadom. Opet se osvrće na gospodarenje otpadom u gradu Kutini pa i u široj okolici, na energetske održivost, ekološko stanje u Moslavini, odlaganje otpada s posebnim osvrtom na kutinsku tvornicu i opasan otpad fosfogips. Nastavnica srednje škole ističe kako za 4. razred srednje škole nije posebno izdvajala nastavne jedinice za Moslavinu, nego je kroz postojeće, gdje je to bilo moguće, učenicima skrenula pozornost na zavičaj. Grad Kutinu i zavičaj nastavnica je spominjala kroz teme koje se tiču prometnog položaja, važnosti prometnih pravaca koji

prolaze Moslavinom (cesta, željeznica, naftovod, plinovod), reljefnih obilježja Moslavine, riječnu mrežu Moslavine, kroz zaštićena područja, oblika naselja, turizma itd. Za budući rad nastavnica izdvaja ishod GEO SŠ B.A.C.4.3. u kojem bi učenici mogli istraživati o razvoju turizma u Moslavini, dakle o turističkim proizvodima, brendovima, oblicima turizma, turističkoj valorizaciji regije, važnosti već spomenutih OPG-ova, o utjecaju turizma na okoliš. Učenici bi također mogli davati vlastite ideje za daljnji razvoj i prepoznatljivost regije kao turističkog potencijala, iako Moslavina već dobar dio toga ima (običaje, vino, hranu). Na pitanje planira li provesti neke projekte u budućnosti koji se tiču Moslavine i jačanja regionalnog identiteta svojih učenika, nastavnica odgovara kako uvijek ima nešto u planu, no, da sve to ovisi o satnici, rasporedu nastave i sl. Ističe kako bi htjela imati izbornu nastavu iz geografije i da bi se na taj način više mogla posvetiti navedenim temama. Na pitanje vezano uz istraživačke radove izdvaja kako je iste provodila u 1. razredu što se održavalo online i tema je bila vezana uz zaštitu prirode, a za buduće radove razmišlja o ubacivanju Moslavine u istraživački rad 3. razreda srednje škole, vezano uz stanovništvo kao temu. Na samom kraju, nastavnica smatra kako dosta ubacuje Moslavinu u nastavne sadržaje, također gdje je to god moguće, no, ako odlazi previše u širinu ne stigne obraditi ishode po programu. Također, smatra kako će u budućnosti uključivanja sadržaja o Moslavini u nastavu biti sve manje, što je naravno jedan od velikih problema.

6.3. Kritički osvrt

Prilikom analize kurikuluma Prirode i društva te Geografije dobiven je uvid koji bi se odgojno-obrazovni ishodi dijelom ili u cijelosti mogli u nastavi realizirati na sadržajima o Moslavini. Iako se izrijekom niti u jednom odgojno-obrazovnom ishodu ne spominje ime Moslavina, što je zapravo i logično, jer bi na taj način u kurikulum trebale biti uvrštene i ostale vernakularne i druge kulturne regije Republike Hrvatske, ipak se spominje pojam zavičaj. Brojni se odgojno-obrazovni ishodi mogu usvajati na način od bližeg prema daljnjem, prilagođavanjem sadržaja učenja i poučavanja učeničkim zavičajima, konkretno u ovom slučaju, zavičaju Moslavina. Analizom godišnjih izvedbenih kurikuluma triju intervjuiranih nastavnica dobiven je uvid gdje bi se mogli uvrstiti sadržaji o Moslavini, dakle u kojim temama i nastavnim jedinicama, koje su nastavnice pismeno izostavile, a u usmeno dijelu intervjua obrazložile i opravdale. Valja napomenuti da je analiza napravljena prije obavljanja intervjua. Uočena je, u godišnjem izvedbenom kurikulumu za 4. razred srednje škole, nastavna jedinica *Kutina – razvoj grada*, što svakako ide u prilog istraživanju ovog diplomskog rada, a kojeg nastavnica u odgovorima nije spomenula. U analizi ostalih

godišnjih izvedbenih kurikuluma nastavnica nije uočen sličan primjer kao prethodno spomenuti već samo općeniti naslovi tema i nastavnih jedinica preuzeti iz kurikuluma u koje se mogu uključiti sadržaji o Moslavini, što su nastavnice i napravile (svi prethodno navedeni primjeri u analizi prvog pitanja intervjua). Iz analize odgovora nastavnica mogu se izdvojiti sadržaji koji su najočitiji i koji se najviše koriste kao primjeri u nastavi, a to su primjeri vezani uz Lonjsko polje, Moslavačku goru i izvore energije – naftu i plin. Uz navedeno mogu se uključiti sadržaji o orijentaciji kao i kretanje te struktura stanovništva. U nastavku se navode primjeri autorice rada koji se dosta poklapaju s onime što nastavnice već koriste u nastavnoj praksi. Analizom odgojno-obrazovnih ishoda kurikuluma spomenutih predmeta dobiven je uvid u kojim bi ishodima trebalo uključiti sadržaje o Moslavini u nastavu Prirode i društva, no u ovom slučaju važnije je istaknuti predmet Geografiju. U sljedećih nekoliko rečenica bit će izneseni osobni primjeri i ideje o uvrštavanju sadržaja o Moslavini u nastavu Geografije kroz odabrane metode i oblike rada te odgojno-obrazovne ishode. Kako bi se kod učenika što više razvio regionalni identitet i potaknuo interes za Moslavinu u nastavu bi se više mogli uvrstiti sljedeći oblici rada – terenska nastava, projektna nastava te timska ili integrirana nastava. U sklopu spomenutih oblika rada (i strategija učenja) učenici bi mogli raditi samostalno, u paru ili skupinama, ovisno o sadržaju koji se obrađuje. Svakako je ovdje najvažnija terenska nastava, kao što su i nastavnice izdvojile, koja ujedno može biti dio nekog većeg projekta. Kroz terensku nastavu učenici bi dobili uvid o međusobnoj povezanosti prirodno-geografskih i društveno-geografskih elemenata prostora koji se promatra, odnosno istražuje. U ovom slučaju učenici bi uočili funkcionalne veze, pojave i procese na prostoru Moslavine. Neki od ishoda u osnovnoj i srednjoj školi koji bi se mogli ostvariti kroz terensku nastavu su GEO OŠ B.5.3. prema kojemu učenik na terenu uz pomoć topografske karte ili plana grada prepoznaje i imenuje reljefne oblike u zavičajnom prostoru, GEO OŠ C.5.2. prema kojemu bi učenik opisao osnovna obilježja, važnost i održivo iskorištavanje voda u zavičaju te bi posjetio Park prirode Lonjsko polje, za usvajanje ishoda GEO OŠ C.A.6.1. učenici bi također mogli posjetiti Park prirode Lonjsko polje te Moslavačku goru jer je u ishodu prije svega riječ o kategorijama zaštite prirode, o važnosti istih kao zaštićenih područja i prostora kao gospodarskog potencijala, ali i elemenata identiteta. Za usvajanje ishoda GEO OŠ C.6.4. prema kojemu učenici opisuju prirodna bogatstva prostora, u sklopu terenske nastave mogli bi se posjetiti lokacije na kojima se crpi nafta i plin (Ivanić Grad, šuma Žutica, Gojlo, Stružec), a učenici bi dodatno učili i shvatili važnost tih prirodnih bogatstva u prošlosti za gospodarski razvoj zavičaja. Ishod GEO OŠ B.8.2 odnosi se također na snalaženje u prostoru (zavičaju) uz pomoć topografske karte,

plana grada, kompasa i GNSS-a. Ishodi za razrede srednje škole dosta su slični ishodima za razrede osnovne škole, samo što bi sadržajno terenska nastava bila prilagođena dobi učenika. Ishod GEO SŠ B.1.7. odnosi se na važnost voda u zavičaju, prema tome ishod bi se mogao ostvariti u sklopu terenske nastave u Parku prirode Lonjsko polje, zatim ishod GEO SŠ B.C.2.8. koji se odnosi na strukturu, rezerve i prostorni raspored energetskih izvora te prepoznavanje važnosti istih za gospodarski razvoj. Za ostvarivanje ishoda GEO SŠ B.2.9 učenici mogu posjetiti Petrokemiju, Selk, staru industrijsku zonu u Kutini te novu industrijsko-logističku, u Ivanić Gradu Inu – industriju nafte, a uz to općenito mogu promisliti i o čimbenicima lokacije gospodarskih djelatnosti. Ishod GEO SŠ B.3.6. odnosi se na suvremene promjene u gradskim naseljima i okolici, prema tome, moguće je određene sadržaje usvajati u sklopu izvanučioničke nastave, rad na starim i novim planovima grada, uočavanje promjena i njihovo obrazlaganje. Ishod GEO SŠ A.4.1. odnosio bi se također na terensku nastavu, moguće i poludnevnu, odnosno posjet muzeju Moslavine u Kutini, galeriji i knjižnici, pogotovo zavičajnoj zbirci te istraživanje i rad na primjerima nematerijalne i materijalne baštine. Također učenici u Kutini mogu posjetiti čardake, dok se slična terenska, ali jednodnevna može provesti u Ivanić Gradu. Dalje, terensku nastavu moguće je osmisliti na razne načine. Osim obrade jedne teme, svakako se može obraditi više tema, a prema tome se može ostvariti i više odgojno-obrazovnih ishoda, kao što je prethodno spomenuti slučaj industrije u zavičaju i čimbenika lokacije gospodarskih djelatnosti. Također, terensku nastavu moguće je organizirati integrirano sa srodnim predmetima, kako bi se ostvarilo povezivanje geografskih sadržaja s nastavnim sadržajima iz povijesti, kemije, biologije, a uz veću kreativnost i nastavni sadržaji iz glazbene i likovne kulture ili pak hrvatskog jezika. Prethodni primjeri terenske nastave, ali i ostali oblici rada te dodatne učeničke aktivnosti, mogu se proširiti i detaljnije obraditi kroz projektnu nastavu koja će biti prilog ovom diplomskom radu. Još je nekoliko ishoda u čijoj bi se realizaciji mogli koristiti sadržaji o Moslavini kroz kratak osvrt na zavičaj ili pak samostalni istraživački učenički rad. Učenici se s Moslavinom dodatno mogu upoznati istraživanjem: oblika i važnosti poljoprivrede u zavičaju, oblika i važnosti turizma u zavičaju, odnosno o njegovim potencijalima i trenutnim stanjem, ekološkog stanja u zavičaju s aspekta održivog razvoja, zbrinjavanja otpada u zavičaju, aktualnim problemima te idejama za njihovo rješavanje, prirodnog i prostornog kretanja stanovništva Moslavine i sl. Dakle, bilo koja tema koja u obzir uzima učenikov interes, a da je vezana uz Moslavinu. Valja još istaknuti kako je moguće izdvojiti brojna očekivanja međupredmetnih tema koja se mogu ostvariti i razvijati kroz spomenute ishode i ideje.

7. Zaključak

Geografski prostor tradicionalne regije Moslavine, s površinom od oko 1850 km², teritorijalno je rascjepkan i podijeljen između tri županije, a to su Sisačko-moslavačka županija, Bjelovarsko-bilogorska županija te Zagrebačka županija, što u upravljanju Moslavinom predstavlja problem jer svaka županija osmišljava i ostvaruje svoju razvojnu strategiju. Granice Moslavine jesu prirodne, a uglavnom ih čine rijeke i gore. Glavno krajobrazno obilježje Moslavine jest Moslavačka gora čiji je najviši vrh Humka na 488 metara nadmorske visine. Reljef Moslavine može se opisati kao blago valoviti i rebrasto ispresijecan s mnogobrojnim potočnim dolinama, a upravo je reljef kroz različita povijesna razdoblja odigrao važnu ulogu u smještaju naselja i prometnica. Uz reljef, mogu se istaknuti i klimatska obilježja, koja su za stanovnike Moslavine izrazito povoljna, uzimajući u obzir gospodarski razvijene djelatnosti tog prostora. Zahvaljujući prirodno-geografskim obilježjima, dijelovi Moslavine bili su pogodni za naseljavanje još od najstarijih vremena, stoga gotovo svako razdoblje u povijesti Moslavine bilježi tragove ljudskog života. Prostorna kretanja stanovništva na području Moslavine kroz povijest do danas ostavila su veliki trag koji se u suvremeno doba ogleda u brojnosti nacionalnih manjina. Moslavina zbog svojih prirodnih obilježja ima nejednaku raspodjelu stanovništva te nejednaku gospodarsku razvijenost, makar bi prema potencijalu mogla imati znatno veći broj stanovnika te biti znatno razvijenija. U suvremeno doba na području Moslavine dominiraju gospodarske značajke koje su vezane uz naftnu industriju, poljoprivredu, šumarstvo te sve izraženiji ekološki problemi njezinih nizina. Uz spomenuto, Moslavinu karakteriziraju procesi depopulacije i emigracije koji se nastavljaju još iz razdoblja nakon Drugog svjetskog rata. Geološko određenje Moslavine upućuje na područje bogato naftom i zemnim plinom, koje je unazad 150 godina znatno utjecalo na gospodarski i kulturni razvoj ovog prostora. Industrija, poljodjelstvo, te neki selektivni oblici turizma glavni su potencijali razvoja Moslavine u budućnosti, ukoliko se na državnoj, regionalnoj, ali i na razini pojedinih županija (njih tri) provedu značajne reforme s ciljem zaustavljanja negativnih procesa kao što su prethodno spomenuti depopulacija i emigracija te s ciljem poticanja održivog upravljanja i restrukturiranja već spomenutih dominantnih gospodarskih djelatnosti. Jedna od prednosti razvoja Moslavine u budućnosti jest i blizina Zagreba te glavni prometni pravci, od kojih treba istaknuti cestovni (autocesta A3) i željeznički (magistralna pruga). Veliku ulogu u budućem razvoju Moslavine ima lokalna akcijska grupa Moslavina koja obuhvaća najveći dio povijesne regije Moslavine i koja kroz razne aktivnosti doprinosi gospodarskom, društvenom i kulturnom unaprjeđenju tog prostora.

H1 – *Do novog vijeka na razvoj Moslavine dominantno su utjecali prirodno-geografski čimbenici, a od tada društveno-geografski čimbenici*, djelomično je potvrđena. Prirodno-geografska obilježja prostora Moslavine važna su od samih početaka naseljavanja Moslavine pa sve do današnjih dana. Ona predstavljaju bazu na koju se društveno-geografski čimbenici nadovezuju i nadograđuju, stoga, prirodno-geografski i društveno-geografski čimbenici međusobno se isprepliću i nadopunjuju, te je teško odvojiti dominantniji čimbenik razvoja. Prema tome, potrebna su odgovarajuća prirodno-geografska obilježja za razvoj društvenih-geografskih. Na primjer, Moslavina ima povoljna reljefna i klimatska obilježja koja su uvjetovala razvoj nekih ljudskih djelatnost - od najranijih vremena razvijeno je vinogradarstvo, da nema šumskog bogatstva ne bi bilo razvijeno šumarstvo, da prostor nije bogat naftom i plinom, ne bi bilo razvijene industrije i s tim povezani gospodarski i kulturni razvoj regije.

H2 – *Sadržaji o Moslavini nisu zadovoljavajuće zastupljeni u nastavi Prirode i društva i Geografije*, također je djelomično potvrđena. Prije istraživačkog dijela ovog diplomskog rada prevladavalo je mišljenje kako je Moslavina nedovoljno zastupljena u nastavi Prirode i društva i Geografije. Valja napomenuti kako su ispitane samo škole na području grada Kutine, dok o ostalim osnovnim i srednjim školama s područja Moslavine nema podataka i zbog toga je zaključeno da je hipoteza djelomično potvrđena. Prilikom analize Kurikuluma predmeta Priroda i društvo te Geografija dobiven je općeniti uvid gdje bi se Moslavina mogla uvrstiti u nastavne sadržaje (kako bi učenici bolje spoznali procese u zavičaju). Također, analizom godišnjih izvedbenih kurikuluma ispitanih nastavnica dobiven je uvid kroz koje je nastavne jedinice i ishode Moslavina uvrštena u praksu tih nastavnica. Nakon što su obavljeni intervju s nastavnicama dolazi do promjene mišljenja. Prema tome, iako ostale škole nisi ispitane, prevladalo je mišljenje da ispitana osnovna i srednja škola dovoljno uvrštavaju Moslavinu u nastavne sadržaje, dakle, gdje god je to moguće. Zaključeno je da se sadržaji o Moslavini uvrštavaju u neke nastavne jedinice detaljnije, a u neke samo informativno, odnosno nastavnice kratko skrenu pozornost učenicima na povezanost nastavne jedinice i zavičaja. Zapaženo je kako u osnovnoj i srednjoj školi nedostaje više različitih oblika nastave kroz koje bi učenici dodatno razvijali regionalni identitet i učili o svom zavičaju. Nastavnice su istaknule važnost terenske nastave, no, kada treba organizirati i realizirati istu, javlja se nekoliko problema koji su vezani uz kompleksnost organizacije, usklađivanja obaveza, financija i sl. Također, kako bi se Moslavina još više približila učenicima, zaključujemo kako bi nastavnice u budućem radu mogle uvrstiti više samostalnih

istraživačkih radova, projektne ili integrirane nastave s temama iz zavičaja kako bi se nadomjestila ili dopunila terenska nastava.

Popis literature

- Bedić, M., 1992: Moslavina od XII-XVI stoljeća, u: Bobovec, A. (ur.): *Zbornik Moslavine II*, Muzej Moslavine, Kutina, 25-40.
- Beleta, S., 1992a: Društveno-gospodarski odnosi u Moslavini od XVII. do početka XX. stoljeća, u: Bobovec, A. (ur.): *Zbornik Moslavine II*, Muzej Moslavine, Kutina, 41-57.
- Beleta, S., 1992b: Drevna Moslavina (Prilog poznavanju povijesti Moslavine), *Muzejski vjesnik: Glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske* 15 (15), 85-86.
- Beleta, S., 1994: Reljef Moslavine, u: Moslavac, S. (ur.): *Zbornik Moslavine III*, Muzej Moslavine, Kutina, 9-18.
- Beleta, S., 1998: Šume Moslavačke gore, u: Bobovec, A. (ur.): *Zbornik Moslavine IV*, Muzej Moslavine, Kutina, 47-56.
- Bobovec, A., 1992: Tragovi Vučedolske kulture na području Moslavine, u: Bobovec, A. (ur.): *Zbornik Moslavine II*, Muzej Moslavine, Kutina, 9-21.
- Bobovec, A., 1998: Arheološka topografija na području Grada Kutine, u: Bobovec, A. (ur.): *Zbornik Moslavine IV*, Muzej Moslavine, Kutina, 12-24.
- Bobovec, A., 2006: *Nasljeđe – povijesne, prirodne i kulturne znamenitosti Moslavine i zapadne Slavonije*, Muzej Moslavine, Kutina.
- Bogović, E., 2007: Život s rijekom, Park prirode Lonjsko polje, u: Moslavac, S. (ur.): *Zbornik Moslavine IX-X*, Muzej Moslavine, Kutina, 377-385.
- Braičić, Z., Lončar, J., 2011: Unutarregionalni dispariteti u Sisačko-moslavačkoj županiji, *Geoadria* 16 (1), 93-118.
- Braičić, Z., Lončar, J., 2018: The resource basis as incentive for the development of rural tourism – Case study of Moslavina region, u: Radevski, I. (ur.): *Proceeding Geobalcanica*, 4th International Scientific conference Geobalcanica, Skopje, 379-391.
- Crkvenčić, I., Cvitanović, A., 1974: *Središnja Hrvatska: regionalni prikaz*, Školska knjiga, Zagreb.
- Deanović, M., Stanušić, E., 2016: *Akcijski plan smanjenja emisija NH₃ u Gradu Kutini*, IRI SISAK d.o.o. za istraživanje, razvoj i ispitivanje, Sisak.
- Fabulić Ruszkowski, M., Marić, Z., Radošević, M., Telen, S., Bičanić, L.J., 2009: Karakterizacija domaćih nafti, *Goriva i maziva* 48 (2), 189-203.
- Feldbauer, B., 1992: Demografski procesi u Moslavini, u: Bobovec, A. (ur.): *Zbornik Moslavine II*, Muzej Moslavine, Kutina, 69-93.
- Glamuzina, N., Fuerst-Bjeliš, B., 2015: *Historijska geografija Hrvatske*, Sveučilište u Splitu, Split.

- Holberger, V., 1992: 56. Samostalna bojna HV Kutina, u: Bobovec, A. (ur.): *Zbornik Moslavine II*, Muzej Moslavine, Kutina, 181-191.
- Hrvatska enciklopedija, Moslavina, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42068> (14. 3. 2021.)
- Hrvatska enciklopedija, Horst, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26169> (17. 3. 2021.)
- Hrvatska enciklopedija, Martoloz, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39209> (17. 3. 2021.)
- Hrvatska enciklopedija, Sisak, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=56248> (25. 3. 2021.)
- Hrvatska enciklopedija, Ramsarska konvencija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51768> (31. 5. 2021.)
- Iveković, D., 1968: Rezultati sondažnih arheoloških istraživanja na području Moslavine, u: Degorcija, S. (ur.): *Zbornik Moslavine I*, Muzej Moslavine, Kutina.
- Iveljić, I., 2010: *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*, Leykam international, Zagreb.
- Juras, I., Jurković Pešić, F., 2016: Tegule s pečatom iz Antičke zbirke Arheološkog muzeja Zadar, *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 30 (30), 31-75.
- Karanović, V., 1981: *Moslavački partizanski odred, 1941.-1945.*, Skupština općine Kutina, i Općinski odbor SUBNOR-a, Kutina.
- Kovačević, D., 1994: Srednjovjekovne župe u Moslavini, u: Moslavac, S. (ur.): *Zbornik Moslavine III*, Muzej Moslavine, Kutina, 43-69.
- Kovačević, D., 2003: Nemiri u Moslavini nakon osnivanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba, u: Moslavac, S. (ur.): *Zbornik Moslavine V-VI*, Muzej Moslavina, Kutina, 76-120.
- Križanić, F., 2021: *Atrakcijska osnova turizma u Moslavini*. Diplomski rad. Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Zagreb.
- LAG Moslavina, 2016: *Lokalna razvojna strategija Lokalne akcijske grupe „Moslavina“ 2014.-2020.*, LAG Moslavina, Kutina.
- Lončar, J., 2008: Moslavina – povijesno-geografsko značenje i obilježja, <https://geografija.hr/moslavina-povijesno-geografsko-znacenje-i-obiljezja/> (10.3.2021.)
- Marković, M., 2003: *Hrvatske pokrajine: prirodno-geografska i povijesno-kulturna obilježja*, Jesenski i Turk, Zagreb.
- Mirošević, F., 2007: Hrvatska seljačka stranka u Moslavini 1941.-1945., u: Moslavac, S. (ur.): *Zbornik Moslavine IX-X*, Muzej Moslavine, Kutina, 94-122.

- Mirošević, F., 2012: Buna i nemiri u Moslavini u rujnu 1920. godine, u: Moslavac, S. (ur.): *Zbornik Moslavine XIII*, Muzej Moslavina, Kutina, 54-84.
- Mirošević, F., 2012: Srbi i antifašistički pokret u Moslavini, u: Moslavac, S (ur.): *Zbornik Moslavine VII-VIII*, Muzej Moslavine, Kutina, 64-76.
- Novak, N., 2015: *Analiza županije u Republici Hrvatskoj – povijest, demografija, gospodarstvo*. Diplomski rad. Sveučilište Sjever, Studij poslovne ekonomije, Varaždin.
- Pasarić, D., 1992: Tvornica mineralnih gnojiva u Kutini (kronologija izgradnje), u: Bobovec, A. (ur.): *Zbornik Moslavine II*, Muzej Moslavine, Kutina, 135-142.
- Pasarić, D., 2002: *Kutina: povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice*, Matica hrvatska, Kutina.
- Pasarić, D., 2009: Tvornica gnojiva u Kutini (1968.-2008.), u: Moslavac, S (ur.): *Zbornik Moslavine XI-XII*, Muzej Moslavine, Kutina, 151-171.
- Petrić, H., 2011: Prilozi poznavanju nekih aspekata ekohistorije šireg područja oko Garića u 17. stoljeću, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* (4), 63-82.
- Pisk, S., 2018: Migracije stanovništva Kraljevine Slavonije prema Gradišću: Moslavina i vlastelinstva obitelji Erdödy, u: Uroda Kutlić, J. (ur.): *Zbornik Moslavine XVI*, Muzej Moslavine, Kutina, 55-69.
- Pisk, S., Kos, S., 2013: *Moslavačke srednjovjekovne utvrde kroz povijest i legende*, Povijesna udruga Moslavina.
- Radovčić, J., Majić, D., Jurišić-Polšak, Z., 1998: Miocenski praslonozi i nosorozi iz Moslavačkog gorja, u: Bobovec, A. (ur.): *Zbornik Moslavine IV*, Muzej Moslavine, Kutina, 5-12.
- Rakvin, M., 2013: *Prostor Moslavine tijekom kasnog brončanog i starijeg željeznog doba*. Diplomski rad. Filozofski fakultet, Odsjek za arheologiju, Zagreb.
- Riđanović, J., 1993: *Hidrogeografija*, Školska knjiga, Zagreb.
- Roglić, J., 2006: *Geografske regije Hrvatske i susjednih zemalja; geografske posebnosti i razvojni procesi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Rudić, A., 2005: Perspektiva turizma u kutinskom i popovačkom kraju, u: Moslavac, S (ur.): *Zbornik Moslavine VII-VIII*, Muzej Moslavine, Kutina, 311-315.
- Rudić, A., Petravić, D., Marić, J.: *Strategija razvoja Grada Kutine za programsko razdoblje 2014.-2020.*, Grad Kutina.
- Savić, Z., 2018: *Županije – razvojna raznolikost i gospodarski potencijali*, Hrvatska gospodarska komora, Zagreb.

- Sumpor, D., 2009: Moslavačka gora – prvi regionalni park u Hrvatskoj, u: Moslavac, S (ur.): *Zbornik Moslavine XI-XII*, Muzej Moslavine, Kutina, 171-178.
- Šegota, T., Filipčić, A., 1996: *Klimatologija za geografe*, Školska knjiga, Zagreb.
- Šourek, M., 1992: Nafta u Moslavini, u: Bobovec, A. (ur.): *Zbornik Moslavine II*, Muzej Moslavine, Kutina, 143-157.
- Težak-Gregl, T., 2005: Najstariji tragovi naseljavanja na Moslavačkom području, u: Moslavac, S (ur.): *Zbornik Moslavine VII-VIII*, Muzej Moslavine, Kutina, 13-25.
- Tkalac Verčić, A., Sinčić Ćorić, D., Pološki Vokić, N., 2014: Priručnik za metodologiju istraživanja u društvenim djelatnostima, M.E.P., Zagreb
- Tomašević, N., 2004: Zemljopisni školski atlas – treće izmijenjeno i dopunjeno izdane, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Uroda Kutlić, J., 2011: Hajdučija u Moslavini u drugoj polovici 19. stoljeća na primjeru Joce Udmanića, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci* 13 (1), 338-348.
- Uroda Kutlić, J., 2011: *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Muzej Moslavine, Kutina.
- Uroda Kutlić, J., 2012: Bujavica – prvo oslobođeno mjesto u Domovinskom ratu, u: Moslavac, S. (ur.): *Zbornik Moslavine XIII*, Muzej Moslavina, Kutina, 94-103.
- Vrgoč, H., 1996: *Sisačko-moslavačka županija*, Školska knjiga, Zagreb.

Izvori podataka

- Državni hidrometeorološki zavod, 2020: *Ukupna mjesečna i godišnja količina oborine*, https://meteo.hr/klima.php?section=klima_podaci¶m=k2_1 (16. 3. 2021.)
- Državni zavod za statistiku, 2011: *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011.*, <https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/censusmetod.htm> (17. 3. 2021.)
- Državni zavod za statistiku, 2011: *Kontingenti stanovništva po gradovima/općinama*, https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_03/h01_01_03_zup03.html (17. 3. 2021.)
- Državni zavod za statistiku, 2001: *Kontingenti stanovništva po gradovima/općinama 2001.*, https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2001/Popis/H01_01_02/h01_01_02_zup07.html (17. 3. 2021.)
- Državni zavod za statistiku, 2011: *Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima 2011.*, https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_01/h01_01_01_zup07.html (17. 3. 2021.)

Državni zavod za statistiku, 2011: *Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama 2011.*,

https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_04/H01_01_04_zup01.html (17. 3. 2021.)

Državni zavod za statistiku, 2011: *Zaposleni prema područjima djelatnosti, starosti i spolu 2011.*,

https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_43/h01_01_43_zup03_2208.html (18. 3. 2021.)

Državni zavod za statistiku, 2020: *Smještajni kapaciteti, dolasci i noćenja turista, Republika Hrvatska, 2. razina, županije, gradovi i općine po mjesecima*,

https://www.dzs.hr/PXWeb/Table.aspx?layout=tableViewLayout1&px_tableid=BS_T16.px&px_path=Turizam_Dolasci%20i%20no%20c4%87enja%20turista%20u%20komercijalnim%20smje%20a1tajnim%20objektima&px_language=hr&px_db=Turizam&rxid=9d0e5603-08d2-42ad-b882-655d811b6fa0 (4. 7. 2021.)

Ekološka mreža, <http://www.haop.hr/hr/tematska-podrucja/odrzivo-koristenje-prirodnih-dobara-i-ekoloska-mreza/ekoloska-mreza> (2. 5. 2021.)

Geoportal DGU, <https://geoportal.dgu.hr/> (4. 7. 2021.)

Grad Kutina: Geoprometni položaj Grada Kutine, <https://www.kutina.hr/Slu%C5%BEbenidio/O-Kutini/Geoprometni-polo%C5%BEaj-Grada-Kutine> (28. 4. 2021.)

Grad Kutina, 2010: Turističko odredište Moslavina, <https://www.kutina.hr/Vijesti/Citanje-vijesti/ArticleId/8423/oamid/1491> (20. 5. 2021.)

Konferencija za razvoj ruralnog turizma, 2020: Održana 1. međunarodna znanstveno-stručna konferencija za razvoj ruralnog turizma, <https://www.moslavina.info/2020/11/26/odrzana-1-medunarodna-znanstveno-strucna-konferencija-za-razvoj-ruralnog-turizma/> (2. 5. 2021.)

LAG Moslavina, 2018: Uvodna riječ, <http://lag-moslavina.hr/> (15. 3. 2021.)

Lonjsko polje, Park prirode, 2019: Vrijednost Parka prirode Lonjsko polje u međunarodnim okvirima, <https://pp-lonjsko-polje.hr/vrijednosti-parka/> (2. 5. 2021.)

Marinić, B., 2014: Započela operacija „Strijela“ – 28. studenog,

<http://dogodilose.com/2014/11/28/zapocela-operacija-strijela-28-studenog/> (27. 4. 2021.)

Milovan, A., 2020: Ministar se hvali reformom lokalne samouprave, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/ministar-se-hvali-reformom-lokalne-samouprave-strucnjaci-to-je-samo-kozmetika/2235126.aspx> (4. 7. 2021.)

Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja - Zavod za zaštitu okoliša i prirode, 2020:

Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, 2021: *Indeks razvijenosti*, <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/112> (1. 5. 2021.)

Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije, 2018: Vrijednosti indeksa razvijenosti i pokazatelja za izračun indeksa razvijenosti 2018., https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/vrijednosti-indeksa-razvijenosti-i-pokazatelja-za-izracun-indeksa-razvijenosti-2018/3740?fbclid=IwAR2FOfNb3mldlUbWPnz91eYf17b5Pgiq6HhoMJAaJ9gnRG_Lst0ShxmERc (17. 6. 2021.)

Muzej Moslavine, Kutina, <https://www.muzej-moslavine.hr/>(25. 3. 2021.)

Naftalan, n.d.; Prirodno liječenje, <https://www.naftalan.hr/> (2. 5. 2021.)

Rihelj, G., 2019: Sedam najvećih proizvođača vina u Moslavini predstavilo zajedničko vino – Škrlet, <https://hrturizam.hr/sedam-najvecih-proizvodaca-vina-u-moslavini-predstavilo-zajednicno-vino-skrlet/> (2. 5. 2021.)

Turistička zajednica Grada Kutine, 2021: Projekti, <https://www.turizam-kutina.hr/Turisticki-ured/Dokumenti-i-propisi/Visegodisnji-projekti> (2. 5. 2021.)

Županijska uprava za ceste Bjelovarsko-bilogorske županije, 2016: *Županijske ceste na području Bjelovarsko-bilogorske županije*, <https://www.zucbbz.com/zupanijske-ceste/> (15. 5. 2021.)

Popis priloga

Popis slika

Sl. 1. Područje regije Moslavina.....	1
Sl. 2. Rasjedno-borani masiv Moslavačke gore.....	6
Sl. 3. Godišnji hod padalina u Kutini za 2020. godinu.....	9
Sl. 4. Ruža vjetrova za Kutinu za razdoblje 1961. – 1990. godine.....	9
Sl. 5. Administrativna podjela Republike Hrvatske, 1991. godine.....	12
Sl. 6. Administrativna podjela Republike Hrvatske – sadašnje stanje.....	13
Sl. 7. Stanovništvo Moslavine za razdoblje 1857. – 2011. godine.....	14
Sl. 8. Prosječna starost stanovnika Moslavine po općinama i upravnim gradovima 2011. godine.....	15
Sl. 9. Stanovništvo prema spolu u Kutini, Ivanić Gradu i Garešnici za 2011. godinu.....	16
Sl. 10. Narodnosni sastav stanovništva za Kutinu, Ivanić Grad i Garešnicu za 2011. godinu.....	17
Sl. 11. Vjerski sastav stanovništva za Kutinu, Ivanić Grad i Garešnicu za 2011. godinu...	18
Sl. 12. Zaposlenost prema području djelatnosti za Grad Kutinu 2011. godine.....	19
Sl. 13. Prapovijesna nalazišta na prostoru Moslavine.....	21
Sl. 14. Antička nalazišta na prostoru Moslavine.....	23
Sl. 15. Srednjovjekovna nalazišta na prostoru Moslavine.....	25
Sl. 16. Nafta, plin i petrokemijska industrija na prostoru Moslavine.....	31
Sl. 17. Upravni gradovi i općine na području Moslavine.....	35
Sl. 18. Razvrstane javne ceste na području Moslavine (stanje 2016. godine).....	37
Sl. 19. Ekološka mreža Natura 2000 Hrvatske i Moslavine.....	44
Sl. 20. Ukupan broj dolaska turista za odabrane upravne gradove i općine na području Moslavine za 2019. i 2020. godinu.....	45
Sl. 21. Ukupan broj noćenja turista za odabrane upravne gradove i općine na području Moslavine za 2019. i 2020. godinu.....	46

Popis tablica

Tab. 1. Indeks starosti stanovništva odabranih upravnih gradova/općina Moslavine od 1961. do 2011. godine	15
Tab. 2. Društvena i zdravstvena infrastruktura Moslavine za 2014. godinu	38
Tab. 3. Zaštićena prirodna baština Moslavine	43

Priprema

NASLOV PROJEKTA:

Moslavina – moj zavičaj

VODITELJ:

Maja Nemeš, prof. geografije i povijesti (+ prof. iz drugih predmeta koji žele sudjelovati u projektu)

MJESTO PROJEKTA:

Kutina

TROŠKOVNIK I IZVORI FINANCIRANJA:

SŠ Tina Ujevića (kopiranje dodatnih materijala, autobusni prijevoz za terenske nastave, ulaznice muzej/galerija)

TRAJANJE PROJEKTA:

2. polugodište školske godine 2021./2022., od početka ožujka do početka lipnja 2022. g. (35h ili više)

VRIJEME IZVOĐENJA:

1h ili 2h tjedno (prema potrebi)

CILJEVI:

Opći:

1. Stjecanje i povezivanje temeljnih pojmova i procesa iz geografije na primjerima iz zavičaja (načelo životne blizine i načelo aktualizacije)
2. Razvijanje geografskih vještina i vještina iz drugih predmeta (Povijest, Kemija, Hrvatski jezik, Glazbena umjetnost, Likovna umjetnost, Biologija)
3. Potaknuti učenike na samostalni rad i samostalno istraživanje, ali i na suradničko učenje i učenje u timu
4. Razviti sljedeće učeničke kompetencije: komunikacijske, istraživačke, digitalne, analitičke, građanske

Specifični:

1. Bolje upoznavanje učenika sa širim prostorom u kojem žive (prirodno-geografskim i društveno-geografskim obilježjima)
2. Potaknuti interes učenika za zavičaj u kojem žive te razviti sposobnost uočavanja uzročno-posljedičnih veza u historijsko-geografskom razvoju
3. Jačanje prostornog identiteta (bolje upoznavanje sa zajednicom i njihovim obilježjima: jezikom, kulturom, tradicijom, načinom življenja, religijom te suvremenim i povijesnim događajima)
4. Prepoznati posebnosti i potencijale svog zavičaja, predložiti rješenja suvremenih problema, raditi na promicanju svog zavičaja kroz aktivnosti osmišljene kroz projektni rad na školskoj i gradskoj razini
5. Razviti i unaprijediti geografski način mišljenja čitanjem odabrane literature i primjenom iste kroz samostalne istraživačke radove i terenski rad
6. Uočiti prostorne pojave, organizacije, procese i obrasce karakteristične za zavičaj
7. Unaprijediti geografske vještine prikupljanjem i korištenjem podataka iz različitih izvora, terenskim istraživanjem, kartiranjem i sl., te vještine drugih predmeta (npr. slušanje i prepoznavanje tradicijske glazbe, slikanje zavičaja kroz uočavanje posebnosti istog (vinogradi) i sl.)
8. Proširivanje nastavnih sadržaja redovne nastave geografije

CILJNA SKUPINA (namjena):

Svi zainteresirani učenici 4. razreda SŠ (opća i matematička gimnazija)

PARTNERI I SURADNICI:

Knjižnica grada Kutine, Muzej Moslavine, Galerija Kutina, Villa Garić, Petrokemija, Prijamni centar Repušnica - Lonjsko polje, Turistička zajednica Grada Kutine, Naftalan Ivanić Grad

METODOLOGIJA (način rada):

Dodatna nastava:

- proučavanje dodatne literature i odabranih stručnih radova; upoznavanje s temom, trajanjem, planom i ciljevima projekta; upoznavanje i dogovor o načinu rada i načinu komuniciranja, postavljanje problemskih pitanja, razvijanje kritičkog i kreativnog mišljenja, promišljanje o rješavanju aktualnih problema, prezentiranje samostalnog rada, grupni rad, korištenje multimedije, učenje kroz igru i sl.

Terenska nastava: (primjena proučavanog na dodatnoj nastavi na konkretnim primjerima u sklopu terenske nastave)

- poludnevna: Knjižnica grada Kutine (zavičajna zbirka), Muzej Moslavine i Galerija Kutina, Petrokemija i Selk, obilazak Grada Kutine, zvjezdarnica u Kutini, čardaci u Kutini
- jednodnevna: Moslavačka gora, Lonjsko polje, Ivanić Grad

POVEZANOST S DRUGIM PREDMETIMA:

Povijest: utvrde na Moslavačkoj gori, Spomenik revolucije naroda Moslavine u Podgariću, barokna crkva svete Marije Snježne u Kutini, dvorac Erdödy (Muzej Moslavine), upoznavanje sa značajnim osobama koje su djelovale ili djeluju na području Moslavine

Kemija: Petrokemija, mjerna postaja Kutina 1 (kvaliteta i sastav zraka, zagađenje), Naftalan Ivanić Grad

Hrvatski jezik: pisanje eseja ili kratke pjesme na temu *Moslavina – moj zavičaj*, upoznavanje s književnicima i pjesnicima koji su djelovali ili djeluju na području Moslavine, istraživanje narodnih tradicijskih pjesama i analiza motiva istih i sl.

Glazbena umjetnost: istraživanje narodnih tradicijskih pjesama i plesova u Moslavini

Likovna umjetnost: npr. crtanje plana grada ili općenito Grada Kutine kako si učenici zamišljaju, crtanje *Moslavina – moj zavičaj* kako si učenici zamišljaju (dakle sami odabiru motive, na primjer, tvornica Petrokemija, Moslavačka gora, vinogradi, grožđe, Lonjsko polje i životinje, crtanje narodne nošnje i sl.)

Biologija: istraživanje biljnih i životinjskih vrsta i njihovih staništa na području Moslavine (Lonjsko polje, Moslavačka gora, šuma Žutica)

KRATAK OPIS PROJEKTA (općeniti način rada):

Profesorica na prvom satu učenike upoznaje s načinom rada i planom projekta. Upoznaje ih sa zadacima, ciljevima, pobuđuje interes za projekt. Kroz svaki sljedeći sat obrađivala bi se nova tema. Na primjer, jedan ili dva dodatna sata upoznavanja s povijesti zavičaja kroz povezanost s nastavnim predmetom Povijest i dodatnom literaturom. U danima kada nema dodatne nastave vezane uz projekt od učenika se očekuje samostalni učenički istraživački rad o nekoj temi (npr. utvrde Moslavačke gore, Spomenik revolucije naroda Moslavine u Podgariću) gdje bi se oni još dodatno samostalno upoznali s problematikom. Na taj bi način učenici jednim dijelom bili spremni za terenski rad. Jedna subota nakon odrađenih nastavnih sati o povijesti zavičaja bila bi namijenjena jednodnevnom terenskom radu. Na terenu bi učenici primijenili stečena znanja. Ukoliko bi bilo potrebno na terenski rad može se pozvati i stručno vodstvo. Konkretno na ovom primjeru, učenici bi na kartama mogli označavati područja koja su taj dan obišli, dakle kartiranje bi bila jedna od aktivnosti vezana uz predmet geografija (utvrde, spomenici). Na isti način izvodile bi se i druge teme spomenute u povezanosti s drugim predmetima (u 35 h ili više). Sadržaji bi bili prilagođeni učenicima SŠ.

PRIMJERI GLAVNIH AKTIVNOSTI:

- upoznavanje s planom, ciljevima i zadacima projekta
- postepeno proučavanje dodatne literature i prikupljanje podataka
- samostalni učenički istraživački radovi na odabrane teme (npr. utvrde Moslavačke gore, Spomenik revolucije naroda Moslavine u Podgariću, Nafta i plin u Moslavini, Važne ličnosti Moslavine itd.).
- predstavljanje učeničkih samostalnih radova na dodatnoj nastavi ili na terenskoj nastavi (npr. prilikom posjeta Moslavačke gore učenici izlažu radove o utverdama)
- vođenje terenskog dnevnika
- istraživanje mjesta, objekta ili tvrtke s nazivom Moslavina ili moslavački
- izrada postera ili brošura o posebnostima Moslavine u sklopu popularizacije moslavačkih mjesta kao turističkih atrakcija
- orijentiranje i određivanje strana svijeta pomoću topografske karte i kompasa (Grad Kutina, Moslavačka gora)
- kartiranje (plan Grada Kutine, utvrde Moslavačke gore, povijesna nalazišta)
- poludnevni terenski posjet Petrokemiji, Muzeju Moslavine u Kutini, Galeriji u Kutini i zavičajnoj zbirci knjižnice u Kutini, mjernoj postaji Kutina 1, zvjezdarnici u Kutini, čardacima u Kutini
- jednodnevni terenski posjet Moslavačkoj gori (utvrde, Spomenik revolucije, Podgarić)

- jednodnevni terenski posjet Lonjskom polju
- jednodnevni terenski posjet Ivanić Gradu (Naftalan, Muzej Ivanić Grada, stari grad, tradicijski čardak, naftna postrojenja u šumi Žutici, šuma Žutica – poučne staze)
- istraživanje i upoznavanje s književnicima, geografima, povjesničarima i ostalim značajnim ličnostima s područja Moslavine
- istraživanje tradicijske glazbe, plesova i običaja Moslavine
- pisanje kratke pjesme ili eseja te crtanje s glavnim motivima Moslavine
- izrada digitalne karte Moslavine (GIS ili neki drugi program) s najvažnijim povijesnim i geografskim sadržajima (ucrtavanje utvrda, povijesnih granica, stare ceste, važne bitke, vrhovi Moslavačke gore i sl.)

PRAĆENJE I VREDNOVANJE:

Praćenje i vrednovanje provodi se kontinuirano tijekom provedbe projekta. Profesorica vodi evidenciju o učeničkim aktivnostima, pohađanju dodatne nastave, radovima, rješavanjem problemima, iskustvima i sl. Učenici na terenskom radu mogu raditi svoje vlastite bilješke koje će profesorica uzimati u obzir prilikom vrednovanja. Učenike može vrednovati profesor predmeta koji je povezan s projektom na vlastitoj nastavi. Učenici na kraju svake obrađene teme ispunjavaju upitnik samovrednovanja/izlaznu karticu kako bi i sami osvijestili što su (ili nisu) naučili o pojedinoj temi. Voditeljica projekta može tražiti povratnu informaciju od škole, grada ili roditelja učenika o potrebi provođenja istog projekta u budućnosti. Vrednovanje učeničkog istraživačkog rada u pisanom obliku prikazano je u tablici 1.

Tab. 1. Vrednovanje istraživačkog rada

Elementi vrednovanja istraživačkog rada:	0 bodova	1 bod	2 boda	3 boda
Struktura rada	Ne postoje jasni dijelovi rada.	Postoji jedan ili dva dijela rada.	Jasno je odvojen uvoda, razrada i zaključak rada.	
Uvod	Ne postoji uvod.	Uvod je prekratak ili predugačak, tj. djelomično uvodi u temu ili je preopširan.	Uvod je jasan i odgovarajućeg je udjela u radu.	

Istraživačko pitanje/hipoteze.	Ne postoji.	Istraživačko pitanje postoji, ali nije istraživačko. Hipoteze postoje, ali nisu vezane uz temu.	Istraživačko pitanje i hipoteze postoje i jasno su vezane uz temu.	
Razrada	Ne postoji.	Razrada postoji, ali je prekratka.	Razrada postoji, ali ne sadrži objašnjenja i argumente.	Razrada postoji, jasna je i svaki je aspekt objašnjen i dobro argumentiran.
Zaključak	Ne postoji.	Postoji, ali je djelomično je odgovoreno na postavljeno istraživačko pitanje i hipoteze.	Postoji, odgovarajućeg je udjela u radu i u potpunosti je odgovoreno na postavljeno istraživačko pitanje i hipoteze.	
Geografska imena i stručna terminologija	Geografska imena ne pišu se po pravilima. Ne koristi se stručna terminologija.	Djelomično pravilno pisanje geografskih imena i korištenje stručne terminologije.	Uspješno pisanje geografskih imena i korištenje stručne terminologije.	
Literatura i izvori	Ne postoji.	Literatura i izvori su djelomično navedeni, ali ne prema pravilima.	Literatura i izvori navedeni su prema pravilima pisanja iste.	
Broj stranica	Nije zadovoljeno.	Zadovoljeno.		

ODGOJNO-OBRAZOVNI ISHODI: (iz Kurikuluma su preuzeti oni koji bi se mogli ostvariti u projektnoj nastavi; izdvojeni su svi u kojima se vidi povezanost sa zavičajem)

4. razred:

- GEO SŠ A.4.1.** Učenik analizira utjecaj globalizacije na nacionalni identitet i suverenitet te navodi primjere nematerijalne i materijalne baštine kao elemenata nacionalnoga identiteta.
- GEO SŠ B.4.1.** Učenik provodi geografsko istraživanje povezano sa sadržajima odabranoga ishoda i predstavlja rezultate istraživačkoga rada.

3. **GEO SŠ B.A.C.4.3.** Učenik istražuje pojavu i razvoj turizma u Hrvatskoj i svijetu. (oblici turizma u zavičaju, pozitivni i negativni učinci, potencijali, održivi turizam i sl.)
4. **GEO SŠ C.4.1.** Učenik istražuje važnost poljoprivrede te analizira neravnomjernu dostupnost hrane u svijetu. (oblici poljoprivrede u zavičaju)

POVEZANOST S MEĐUPREDMETNIM TEMAMA:

SŠ:

Osobni i socijalni razvoj:

- osr A.4.3. Razvija osobne potencijale,
- osr A.4.4. Upravlja svojim obrazovnim i profesionalnim putem,
- osr B.4.2. Suradnički uči i radi u timu,
- osr B.5.3. Preuzima odgovornost za svoje ponašanje,
- osr C.4.4. Opisuje i prihvaća vlastiti kulturni i nacionalni identitet u odnosu na druge kulture,
- osr C.5.3. Ponaša se društveno odgovorno,
- osr C.5.4. Analizira vrijednosti svog kulturnog nasljeđa u odnosu na multikulturalni svijet.

Građanski odgoj i obrazovanje:

- goo A.4.1. Aktivno sudjeluje u zaštiti ljudskih prava.
- goo A.4.5. Promiče prava nacionalnih manjina.
- goo B.4.1. Promiče pravila demokratske zajednice.
- goo C.4.1. Aktivno se uključuje u razvoj zajednice.
- goo C.4.3. Promiče kvalitetu života u zajednici.
- goo C.5.3. Promiče kvalitetu života u zajednici.

Informacijske i komunikacijske tehnologije:

- ikt A.4.1. Učenik kritički odabire odgovarajuću digitalnu tehnologiju.
- ikt C.4.1. Učenik samostalno provodi složeno istraživanje radi rješenja problema u digitalnome okružju.
- ikt C.4.2. Učenik samostalno provodi složeno pretraživanje informacija u digitalnome okružju.
- ikt C.4.3. Učenik samostalno kritički procjenjuje proces, izvore i rezultate pretraživanja, odabire potrebne informacije.
- ikt C.4.4. Učenik samostalno i odgovorno upravlja prikupljenim informacijama
- ikt B.5.3. Učenik promiče toleranciju, različitosti, međukulturno razumijevanje i demokratsko sudjelovanje u digitalnome okružju.
- ikt C.5.1. Učenik samostalno provodi složeno istraživanje s pomoću ikt-a.
- ikt C.5.3. Učenik samoinicijativno i samostalno kritički procjenjuje proces i rezultate pretraživanja te odabire potrebne informacije među pronađenim informacijama.
- ikt C.5.4. Učenik samostalno i odgovorno upravlja prikupljenim informacijama.

Održivi razvoj:

- odr A.4.1. Razlikuje osobni od kolektivnih identiteta i ima osjećaj pripadnosti čovječanstvu.
- odr A.4.4. Prikuplja, analizira i vrednuje podatke o utjecaju gospodarstva, državne politike i svakodnevne potrošnje građana na održivi razvoj.
- odr B.4.1. Djeluje u skladu s načelima održivoga razvoja s ciljem zaštite prirode i okoliša.
- odr C.4.1. Prosuđuje značaj održivoga razvoja za opću dobrobit.

odr A.5.1 Kritički promišlja o povezanosti vlastitoga načina života s utjecajem na okoliš i ljude.

odr B.5.3. Sudjeluje u aktivnostima u školi i izvan škole za opće dobro.

odr C.5.2. Predlaže načine unapređenja osobne i opće dobrobiti.

Poduzetništvo:

pod A.4.1. Primjenjuje inovativna i kreativna rješenja.

pod A.4.3. Upoznaje i kritički sagledava mogućnosti razvoja karijere i profesionalnoga usmjeravanja.

pod B.4.2. Planira i upravlja aktivnostima.

Učiti kako učiti:

uku A.4/5.1. Upravljanje informacijama.

uku A.4/5.3. Kreativno mišljenje.

uku A.4/5.4. Kritičko mišljenje.

uku B.4/5.3. Prilagodba učenja.

uku C.4/5.1. Vrijednost učenja.

uku C.4/5.3. Interes.

Zdravlje:

zdr B.4.1 / A. Odabire primjerene odnose i komunikaciju.

zdr B.4.1 / B. Razvija tolerantan odnos prema drugima.

zdr B.4.2 / C. Razvija osobne potencijale i socijalne uloge.

zdr B.5.1 / A. Procjenjuje važnost razvijanja i unaprjeđivanja komunikacijskih vještina i njihove primjene u svakodnevnome životu.

OČEKIVANI REZULTATI:

Učenici će bolje upoznati i uvidjeti posebnosti, probleme, ali i potencijale svog zavičaja; učenici će razviti vještine iz više predmeta važne za nastavak obrazovanja, ali i za cjeloživotno učenje (planiranje, prikupljanje podataka, istraživanje, organizacija, predstavljanje rezultata i sl.)

Sintetiziranje svih zadataka, radova, prikupljenih i naučenih materijala.

Radovi bi bili objavljeni na školskim panoima, u školskom časopisu, na internetskoj stranici škole, prezentirani na Danu škole. Svi radovi se trajno čuvaju u školi kao ishodište za nove projektne aktivnosti.

Ukoliko je moguće, učenički slikovni radovi mogu biti objavljeni u galeriji, predstavljeni na nekim važnijim gradskim događajima kako bi se ukazalo na važnost jačanja identiteta, ali i radi pohvale učenika, na gradskom portalu ili u nekom stručnom časopisu.

OSTALE MOGUĆNOSTI:

Učenici poučavaju učenike – učenici 4. razreda srednje škole poučavaju učenike od 1. do 3. razreda srednje škole, učenike osnovnih škola ili jednostavno predstavljaju svoj projekt/rad

